

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ZEHEBÎ'NİN MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL'İNDE KADERÎ
RÂVİLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU

Danışman:

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İSTANBUL

2021

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**ZEHEBÎ'NİN MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL'İNDE KADERÎ
RÂVİLER**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU

Danışman:

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER

İSTANBUL

2021

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı'nda 020117YL02 numaralı Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU'nun hazırladığı “*ZEHEBÎ'NİN MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL'İNDE KADERÎ RÂVİLER*” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 26/04/ 2021 günü (10:30 – 12:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Zekeriya GÜLER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet YÜCEL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU

26.04.2021

ÖZ

Hız. Peygamber'in hadislerinin taşıyıcıları olmaları sebebiyle râvilerin güvenilirlikleri muhaddislerin dikkatle araştırdıkları hususlardan biridir. Bu araştırmanın ürünü olan cerh ta'dil ilmi dinin temel kaynaklarından kabul edilen hadislerin sıhhatinin tespitine imkan sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Râvilerin durumunu tespit amacıyla yapılan cerh ve ta'dil faaliyetlerinin daha sonra bir araya getirildiği eserlerin bir türü de zayıf râvileri konu edinen eserlerdir. Zehebî'nin “*Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*” adlı eseri de bu tarz eserlerin en önemlilerinden biridir.

Bu çalışmada, *Mizânü'l-i'tidâl*'de Kaderî olduğu söylenen râviler tespit edilmiş ve bu râviler arasında Zehebî'nin sika kabul ettiği şahıslar incelenmiştir. Kaderiyye'nin bid'at ehli fırkalardan olması sebebiyle ehl-i bid'at olarak kabul edilen bu şahıslar incelenerek, adaleti itibarıyla kusurlu Kaderî râvilere ve rivayetlerine yaklaşımın pratikte nasıl olduğuna dair birtakım tespitler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: râvi, cerh ta'dil, Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, ehl-i bid'at, Kaderî

ABSTRACT

Reliability of the narrators is one of the issues that the hadith scholars carefully investigate, since the narrators are the bearers of the hadiths of the Prophet(pbuh). Science of jarh ta'dil which is the product of this investigation, is very important in terms of enabling the soundness of the hadiths that are accepted as one of the basic sources of the religion. One of the studies, which jarh wa ta'dil studies, which are performed to determine reliability status of the narrators, are brought together later, is the studies on weak narrators. adh-Dhahabi's study named "*Mizan al-I'tidal fi Naqd ar-Rijal*" is one of the most important studies in this field.

In this study, narrators that are indicated as Qadari in *Mizan al-I'tidal fi Naqd ar-Rijal* are determined, and the ones which adh-Dhahabi accepted as thiqa (reliable narrator) among these narrators are examined. These individuals who are accepted as Ahl'i bid'ah, since Qadariyah is one of the people of bid'ah, have been examined and some determinations have been made about how the approach to the imperfect Qadari narrators and narrations in terms of integrity is in practise.

Key Words: Narrator, jarh ta'dil, Adh-Dhahabi, *Mizan al-I'tidal fi Naqd ar-Rijal*, ahl-i bid'ah, Qadari

ÖNSÖZ

Cerh ta'dil ilminde cerh, râvilerin hadis rivayetindeki güvenilirliklerini zedeleyecek kusurları ortaya koyan tenkitlerdir. Bir râviyi tenkit etmek için kullanılan cerh lafızlarının ve tenkide sebep olan kusurların mahiyetinin bilinmesi, râvilerin durumunun daha sıhhatli bir biçimde tespit edilebilmesi için elzemdir. Bu sebeple cerh ta'dil lafızları ve tenkit sebeplerinin her birinin kapsamlı bir şekilde incelenmesi oldukça önem arz eder. Bu amaca hizmet etme düşüncesiyle Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eserinde Kaderî olmakla itham edilen râviler tespit edilerek incelenmiştir. Ehl-i bid'at fırkalar arasında zikredilen Kaderiyye mezhebine mensup kimseler bid'at sahibi oldukları için adaletleri itibariyle kusurlu kabul edilmiş ve rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmıştır. Çalışmada daha sonra bu râvilere yönelik tenkitlerin mahiyetine ve pratikte nasıl anlaşıldığına dair birtakım mülâhazalar paylaşılmıştır.

Çalışma giriş, 3 bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu ve metodu açıklanmıştır. Kullanılan kaynaklara dair bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Zehebî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ayrıca araştırmaya konu olan *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eserinin muhtevası, metodu, kaynakları ve önemine dair birtakım bilgi ve tespitler aktarılmıştır. İkinci bölümde ise Kaderiyye mezhebinin doğuşu, temel savunusu ve mensuplarına dair kısa bir bilgilendirme yapılmış, daha sonrasında ise muhaddislerin genelde ehl-i bid'atin, özelde ise Kaderî râvilerin rivayetlerinin kabulüne yönelik değerlendirme ve şartları işlenmiştir.

Üçüncü bölümde *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Kaderîlikle itham edildiği tespit edilen 95 râviden Zehebî'nin sika olduğunu söylediği 21 râvi cerh ta'dil yönüyle detaylı bir şekilde, diğer râviler ise cerh ta'dil durumlarına göre tasnif edilerek toplu bir şekilde incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise çalışma süresince tespit edilen bulgular aktarılmış ve bazı değerlendirmelere yer verilmiştir.

İmam Şâfiî'nin "Eballâhu en yasihha illâ kitâbuh" sözü meşhurdur. Onun bu sözü, Kitâbullah dışında hiçbir kitabın kusur ve hatadan salim olamayacağı gerçeğini gayet veciz bir şekilde ifade eder. Yanlışların düzeltilmesi ve eksiklerin tamamlanmasıyla kusur ve hataların en aza indirilmesi ise yazarın dikkatli ve gayretli çalışması, elhinden gelecek tenkit ve önerilere açık olmasıyla mümkündür. Bu vesileyle

tezimi hazırlarken değerli yönlendirmelerinden istifade ettiğim danışman hocam sayın Prof. Dr. Zekeriya Güler’e lisans yıllarımdan itibaren süregelen ilgisi ve desteği için teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın tekam l nde emeği geçen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Yücel ve Prof. Dr. Mustafa Ertürk’e, tezimi okuyarak önemli katkılarda bulunan değerli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Macit Demirer ve Dr. Öğr. Üyesi Necmi Sarı’ya teşekkürlerimi arz ederim. Yüksek lisans eğitimim süresince sağladığı maddi destek için ise T B TAK’a teşekkür ederim. Ayrıca hayatım boyunca desteklerini hep üzerimde hissettiğim biricik anne babama ve fedakarlığıyla bu çalışmayı bana kolaylaştıran kıymetli eşime şükranlarımı sunuyorum.

Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU

Bolu, 2021

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. Konunun Mahiyeti	2
2. Araştırmada İzlenen Yöntem	3
3. Kaynaklar	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
ZEHEBÎ VE MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL ADLI ESERİ	7
1.1 Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed Zehebî.....	8
1.1.1. İsmi, Nesebi ve Ailesi	8
1.1.2. Yetişmesi ve İlim Tahsili	10
1.1.3. İlmi Seyahatleri	13
1.1.4. Görevleri	15
1.1.5. Vefatı.....	16
1.1.6. İlmi Şahsiyeti ve Eserleri	17
1.2 <i>Mîzânü 'l-i'tidâl fî nakdi 'r-ricâl</i>	20
1.2.1. Kaynakları	22
1.2.2. Metodu	23
1.2.3. <i>Mîzânü 'l-i'tidâl</i> Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

KADERİYYE	31
2.1. Kaderiyye Mezhebi	32
2.2. Kaderî Râvilerin Rivayetleri	40
2.2.1. Zehebî'nin Bid'at Ehlinin Rivayetlerine Bakışı.....	44
2.3. Bir Cerh İfadesi Olarak “Kaderî”	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL'DE KADERİLİKLE MÜTTEHEM RÂVİLER	49
3.1 Zehebî'nin Sika Kabul Ettiği Kaderî Râviler	50
3.1.1. Hasan b. Ebî'l-Hasen (Yesâr) el-Basrî (ö. 110/728)	51
3.1.2. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)	52
3.1.3. Katâde b. Di'âme es-Sedûsî (ö. 117/735)	53
3.1.4. Hassan b. 'Atiyye el-Muhâribî (ö. 130/747?)	55
3.1.5. Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî (ö. 130/747?)	56
3.1.6. Abdullah b. Ebî Necîh (ö. 131/748)	57
3.1.7. Sevr b. Zeyd ed-Dîlî el-Medenî (ö. 135/752)	57
3.1.8. Salih b. Keysân el-Medenî (ö. 140/757?)	58
3.1.9. İmrân b. Müslim el-Kasîr (ö. 150/767?)	59
3.1.10. Zekerîyya b. İshak el-Mekkî (ö. 150/767?)	60
3.1.11. Seyf b. Süleyman el-Mekkî (ö. 151/768)	60
3.1.12. Hişâm b. Ebî Abdullah ed-Destüvâî (ö. 153/770)	61
3.1.13. Sevr b. Yezîd el-Kelâ'î eş-Şâmî (ö. 153/770)	62
3.1.14. Sa'id b. Ebî 'Arûbe (ö. 156/773)	63
3.1.15. Muhammed b. Abdurrahman, İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776)	65
3.1.16. Sellâm b. Miskîn, Ebû Ravh el-Ezdî en-Nemerî (ö. 164/780)	66
3.1.17. Abdülvâris b. Sa'id el-Anberî (ö. 180/796)	67
3.1.18. Muhammed b. Sevâ' es-Sedûsî (ö. 187/803)	68

3.1.19. el-Heysem b. Humeyd el-Gassânî (ö. 190/806?)	68
3.1.20. Ömer b. Ebî Zâide (ö. 200/815?).....	69
3.1.21. Şeybân b. Ferrûh el-Übüllî (ö. 236/850)	70
3.2. Kaderîlikle İtham Edilen Diğer Râviler	72
3.2.1 Kaderî Olmakla Birlikte Rivayetleri Makbul Râviler	72
3.2.2 Dâî olan Kaderî Râviler	83
3.2.3 Başka Sebeplerden Zayıf Kabul Edilen Râviler.....	90
SONUÇ	98
KAYNAKLAR	103
EKLER	108
Ek-1: <i>Mîzânü'l-i'tidâl</i> 'de Kaderîlikle İtham Edildiği Bilgisi Bulunan Râvilerin Listesi.....	108
Ek 2: Zehebî'nin Sika Kabul Ettiği Kaderî Râvilerin Listesi.....	111
Ek 3: Kaderî Olmakla Birlikte Rivayetleri Makbul Râvilerin Listesi.....	111
Ek 4: Dâî olan Kaderî Râvilerin Listesi	113
Ek 5: Başka Sebeplerden Zayıf Kabul Edilen Râvilerin Listesi	113
ÖZGEÇMİŞ	115

KISALTMALAR

Bkz./bkz.	: bakınız
DİA	: TDV İslam Ansiklopedisi
h.	: hicrî
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
Krş.	: karşılaştırınız
ö.	: vefat tarihi
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: tahkik eden
t.y.	: tarih yok
v.b.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri

GİRİŞ

1. Konunun Mahiyeti

İslamiyet'in temel kaynaklarından birini oluşturan Hz. Peygamber'in söz, fiil, onay ve vasıflarına dair bilgiler hadislerdir. Hadislerin ilk dönemlerde nesilden nesile aktarılması ise hadisleri öğrenen ve aktaran râviler kanalıyla olmuştur. Bu sebeple râvi kaynaklı kusurlar barındıran hadisleri veya uydurma rivayetleri ayıklayarak makbul hadisleri tespit edebilmek için en önemli işlerden birisi râvilerin durumunun araştırılması olmuştur. Adalet veya zabtı itibariyle kusurları bulunan şahısların rivayetleri daha dikkatli incelenmiş ve rivayetlerine ihtiyatla yaklaşılmıştır. Bid'at sahibi olması, râvinin adaletine zarar veren en önemli kusurlardan kabul edilmiştir. Bu çalışmada *Mîzânü'l-i'tidâl* deki Kaderî râviler incelenerek muhaddislerin bid'ati sebebiyle adaletinde kusur olan şahıslara karşı tavırlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın konusu olarak Kaderî râvilerin seçilmesi, kader meselesinin erken dönemlerden itibaren önemli tartışma konularından olması ve Kaderiyye'nin bid'at ehlinin kabul edilmesi sebebiyledir. İlgili râvilerin taraması, alanında kendinden önce yapılan çalışmaları kapsayan hacimli bir eser olan *Mîzânü'l-i'tidâl*'de yapılacaktır. Bu çalışmada, ilgili eserdeki Kaderî şahıslar tespit edilecek ve müellifin sika olduğunu söylediği râviler detaylı incelenecektir. Bu râviler örneğinde, bid'at ehli kimselerin hangi şartlarda güvenilir kabul edildiğine ve usulde zikredilen esasların uygulamada nasıl karşılık bulduğuna dair birtakım tespitler yapılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl* ve Kaderiyye mezhebine dair genel bir bilgi verilecektir.

Zehebî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerine dair bazı bilgilendirmeler yapılacaktır. Râviler hakkındaki değerlendirmelerine ve eserindeki tesbitlerine başvurulacağı için kendisinin tanıtılması çalışmaya katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda araştırmanın konusunun kendisiyle sınırlandırıldığı *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eseri de incelenecektir. Eserin metoduna, kaynaklarına ve kendisinden sonra üzerine yapılan çalışmalara dair bilgi verilecektir.

2. Araştırmada İzlenen Yöntem

Zehebî'nin hayatı, eserlerinde hayatına ve ailesine dair söylediklerinden ve onun hakkında kendisinden sonra yazılan bilgilerden hareketle ailesi, yetişmesi, seyahatleri, görevleri, eserleri gibi başlıklar altında tertip edilerek işlenecektir. Çalışmada *Mîzân*'da takip edilen usul hakkında verilecek bilgilerde ise müellifin *Mîzânü'l-i'tidâl*'in mukaddimesinde, hâtimesinde ve şahıslara ait biyografilerde yeri geldikçe zikrettiği, eserinin muhtevasına, takip ettiği metoda dair açıklamaları dikkate alınacaktır. Yine eserin mukaddimesinde ve biyografilerde Zehebî'nin kaynaklarını belirttiği açıklamaları bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle istifade ettiği eser ve şahıslar hakkında da bilgi verilecektir.

İkinci bölümde Kader meselesi ve Kaderî râvilerin hadis ilmideki yeri teorik olarak işlenecektir. Kader tartışmaları, Kaderiyye mezhebi ve kaynaklarda bu mezhebe nispet edilen kişiler hakkında bilgi verilecektir. Bid'at ehli kimselerin rivayetlerinin değerlendirilmesine dair usulde koyulmuş olan kurallar tesbit edilmeye çalışılacaktır. Hadis ilminde bu meselede dile getirilen kaideler ile Kaderî râvilere dair söylenenler genel hatlarıyla işlenecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Kaderî râvilere karşı pratikteki tavrın nasıl olduğu araştırılacaktır. Tesbit edilecek râvilerin hadis rivayetindeki durumları, başta Zehebî olmak üzere muhaddislerin kanaatleri dikkate alınarak, ortaya konulmaya çalışılacaktır. Vefat tarihleri, memleketleri, rivayetlerinin durumları gibi bilgilerden hareketle yaşadıkları coğrafya ve zaman diliminin, görüşleri ve hadis rivayetleri üzerindeki etkisine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır. Ayrıca Kaderî olduğu söylenen kimselerin güvenilirliklerini belirlerken muhaddislerin dikkat ettikleri hususlara dair bilgiler elde edilmeye çalışılacaktır.

3. Kaynaklar

Bu çalışmada râvileri ele alması sebebiyle cerh ta'dil literatürüne, ehl-i bid'atın rivayetlerinin kabul şartlarının tesbiti için hadis usulü eserlerine, Zehebî ve *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* hakkında bilgi veren eserlere müracaat edilecektir. Konu ile irtibatı olan günümüz çalışmalarından da kaynak olarak istifade edilecektir.

Üç ana kısımdan oluşacak çalışmanın birinci bölümünde Zehebî'nin hayatı ve ilmi şahsiyetine dair verilen bilgilere ulaşmada başta Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-kurrâ el-kibâr*, *Mu'cemü's-şuyûhu'l-kebîr* ve *Târîhu'l-İslâm* gibi eserlerinde verdiği bilgilerden istifade edilecektir. Talebelerinden Sübkî'nin *Tabakâkü's-şâfi'iyeti'l-Kübrâ*'sından, Safedî'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât*'ından ve İbn Hacer el-Askalânî'nin *ed-Dürrü'l-kâmine fî a'yânî'l-mieti's-sâmine*'sinden de bu bölümde faydalanılacaktır. Ayrıca Zehebî hakkında oldukça geniş ve düzenli bilgi ihtiva eden modern çalışmalardan Beşşâr Avvâd Ma'rûf'un *ez-Zehebî ve menhecühü fî kitâbihi Târîhu'l-İslâm*'ından, Abdüsettâr Şeyh'in *el-Hâfız ez-Zehebî müerrihü'l-İslâm, nâkıdû'l-muhaddisîn, imamü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihîn*'inden de yararlanılacaktır.

İkinci bölümde Kaderiyye mezhebinin mensubu olan râvilere dair önemli bilgiler içeren İbn Kuteybe'nin *el-Maârif*'i ve Suyûtî'nin *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takribu'n-Nevevî*'si istifade edilecek önemi eserlerdendir. Ehl-i bid'atin rivayetlerinin kabulüne dair farklı yaklaşımları ve usulde konulan şartları doyurucu bir biçimde işledikleri Hatîb Bağdâdî'nin *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî* adlı eserleri de ikinci bölümde müracat edilecek kaynaklardır.

Üçüncü bölümde Zehebî'nin râviler hakkındaki kanaatlerini tespitte öncelikle *Mîzân* olmak üzere *el-Muğnî* ve *el-Kâşif*'teki değerlendirmeleri dikkate alınacaktır. Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*'ı ve *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*'sına da başvurulacaktır. Hadislerine itibar edilen güvenilir râviler hakkında daha geniş bilgi almak için başta Mizzî'nin *et-Tehzibu'l-Kemâl*'i, İbn Ebî Hâtim'in *el-cerh ve't-ta'dîl*'i ve İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı; Zayıf râviler için ise başta Ukaylî'nin *ed-Duafâü'l-kebîr*'i, İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i ve İbn Hibbân'ın *el-Mecrûhîn*'i olmak üzere cerh ta'dile dair eserlere müracaat edilecektir.

Rical edebiyatındaki eserlerden râvilerin vefat tarihleri, onların rivayetlerine yer veren eserler, yaşadıkları coğrafya gibi bilgiler tesbit edilecektir. Tesbit edilen bu veriler, şahısların hadis rivayetindeki durumlarına yönelik sıhhatli değerlendirmeler yapmaya imkan sağlayacaktır.

Mîzânü'l-i'tidâl'de bid'at ehli râviler üzerine yapılmış önemli çalışmalardan biri Muhammed İbrâhim Dâvûd İşhâze el-Mevsılî'nin Medine İslam Üniversitesi Külliyyetü'l-hadîs'de yüksek lisans mezuniyet tezi olarak hazırladığı *er-Ruvât ellezîne*

veşşekahüm el-İmâm ez-Zehebî fî Mîzânî'l-i'tidâl ve kad tekelleme fihim ba'dü'n-nükkâd min hayşü'l-bid'a isimli tezdır. Bu çalışmada, bazı muhaddislerce cerh edildikleri halde Zehebî'nin sika olduğunu söylediği dokuz Hâricî ve Nâsibî, on üç Şîî, on üç Kaderî, dokuz Mürcîî, dört Cehmî ve Mûtezîlî, üç de diğer fırkalardan olmak üzere elli bir râvî incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise Zehebî'nin râvî tenkidine dair bazı tesbitler yer almaktadır.

Zehebî'nin *Mîzân*'da sika olduğunu belirttiği Kaderî râvî sayısı Muhammed İşhâze'nin tespit ettiği 13 kişiden fazladır. Abdullah b. Ebî Necîh, Abdülvâris b. Sa'îd, Ömer b. Ebî Zâide, İmrân b. Müslim el-Kasîr, Katâde b. Di'âme, Muhammed b. Sevâ', İbn Ebî Zî'b, Hişâm b. Ebî Abdullah ed-Destüvâî, el-Heysem b. Humeyd ve Vehb b. Münebbih gibi Zehebî'nin *Mîzân*'da sika, hafız, sebt v.b. ifadelerle ta'dîl ettiği şahıslara bu çalışmada yer verilmemektedir. Ayrıca biyografisine yer verilen Abdüla'la b. Abdila'la Zehebî'nin saduk olduğunu söylediği bir râvidir.

Kaderî râviler hakkında yapılmış çalışmalardan bir diğeri Mustafa Öztürk tarafından kaleme alınan "*Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri*"¹ başlıklı makaledir. Makalede İbn Hacer'in *Tehzîbu't-Tehzîb*'inde Kaderî olmakla itham edilmiş râviler tesbit edilmekte, bu râvilerden Zehebî'nin *Tezkiratu'l-huffâz*'ında biyografisine yer verilen râviler incelenmektedir. Kaderî olmakla itham edildiği tesbit edilen 91 Kütüb-i Sitte râvisinden *Tezkiratu'l-huffâz*'da bulunan 23 şahıs nisbet edildikleri bölgelere göre tasnif edilerek incelenmektedir. Daha sonra Kaderî râviler hakkında bazı tesbit ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

Kaderî râvilerin kimler olduğuna dair İbn Kuteybe, Nevevî gibi önceki dönem alimlerin eserlerinde bazı bilgiler verilse de bu râvilerin durumlarının tespit ve değerlendirilmesine yönelik müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Rical ilminin önemli meselelerinden biri olan bid'at sahibi kimselerin durumunu tespitite nasıl bir yöntem izlendiğinin anlaşılmasına yardımcı olması hasebiyle başta Kaderiyye olmak üzere çeşitli fırka ve mezhebe nispet edilen kimselerin araştırılması oldukça önemlidir. Müstakil olarak Kaderî râvileri konu edinen Öztürk'ün çalışması ise hadis ilminde tanınmış Kütüb-i Sitte râvilerini konu edinmektedir. Çalışmamızda ise zayıf olan râvilere ve dâî olmakla itham edilen şahıslara da yer verilerek konunun daha kapsamlı

¹ Mustafa Öztürk, "Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak 2013): 77-112.

bir şekilde ele alınması amaçlanmıştır. Mezhebinin davetçisi olan kimselerin durumunun tesbit edilmesi ve Kaderî bir râvinin zayıf kabul edilmesinde bid'atinin ne derece etkili olduğunun bilinmesi de Kaderî olmakla itham edilmiş şahısların hadis ilmindeki durumunu tespiti yardımcı olması bakımından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ZEHEBÎ VE MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL ADLI ESERİ

Bu bölümde Zehebî'nin ailesi, hayatı, ilim tahsili, ilmi şahsiyeti, görevleri ve eserlerine dair bilgi verilecektir. Ayrıca *Mîzânü'l-i'tidâl* adlı eseri de metodu, kaynakları ve öneminin anlaşılması amacıyla incelenecektir.

1.1 Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed Zehebî

Zehebî İslam aleminin yetiştirdiği müstesna şahsiyetlerden biridir. Onun kıymeti, ilmi birikimi başlı başına hacimli bir çalışma konusudur. Ancak bu çalışmanın konusu olmaması sebebiyle sadece genel hatlarıyla bilgi verilmeye çalışılacaktır. Hayatı, ailesi, ilim tahsili, görevleri ve eserleri genel hatlarıyla ele alınacaktır.

1.1.1. İsmi, Nesebi ve Ailesi

Tam adı Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymaz b. Abdullah ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî² olan Zehebî Diyarbakır'ın meşhur beldelerinden biri olan Meyyâfârikîn'de yaşayan Benî Temîm'in mevâlîsinden³ Türkmen asıllı bir aileye mensuptur.⁴ İmam Zehebî 3 Rebûlâhîr 673'te Dımaşk'ın civar köylerinden biri olan Kefrebatna'da doğmuştur.⁵ Bazı kaynaklarda geçen Zehebî'nin doğup ilk öğrenim aldığı yerin Meyyâfârikîn olduğu bilgisi bir yanlışlıktır.⁶

Hayatını Meyyâfârikîn'de⁷ geçirdiği anlaşılan babasının dedesi Kaymaz İbnü's-Şeyh Abdullah et-Türkmânî, el-Fârikî 109 yaşında hicrî 661 yılında vefat etmiştir.⁸ Beşşâr Avvâd, Abdüssetar Şeyh gibi müellifler Zehebî'nin dedesi Kaymaz için sadece "el-Fârikî" nisbesini kullanıp "ed-Dımaşkî" nisbesini kullanmadığından hareketle bunun Kaymaz'ın Dımaşk'e göç etmediğine işaret ettiğini söylemektedirler. Büyük ihtimalle

² Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mietî's-sâmine* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1349), III, s. 336.

³ Mevâlî kelimesi İslam'ın ilk dönemlerinde Müslüman olan Arap olmayan halkları anlatan bir terimdir. Benî Temîm aracılığıyla Müslüman oldukları yahut onlarla velâ akdi yaptıkları anlamına gelmektedir.

⁴ Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü fî kitâbihi Târihu'l-İslâm* (Kahire: Matba'atü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1976), s. 77.

⁵ Abdüssettâr Şeyh, *el-Hâfız ez-Zehebî müerrihü'l-İslâm, nâkidü'l-muhaddisîn, imamü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihîn* (Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1994), s. 27.

⁶ Tayyar Altıkulaç, "Zehebî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2013), 44: s. 180.

⁷ Diyarbakır iline bağlı Silvan ilçe merkezinin eski adı, Orta çağ'ın önemli merkezlerinden biri. Bkz: Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XLIV c. (İstanbul: İSAM Yayınları, 2004).

⁸ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 78.

Dımaşk'e göç eden kişi Zehebî'nin "*el-Fârikî sonra ed-Dımaşkî*"⁹ şeklinde tanıttığı kendi dedesi Ebû Ahmed Fahreddin Osman b. Kaymaz b. Abdullah et-Türkmânî'dir.¹⁰ Zehebî'nin babasının doğum yeri olarak Dımaşk'i zikretmesiyle¹¹ de bu ihtimal güçlenmektedir. Zehebî dedesinin marangozlukla uğraşan, okuma yazması olmayan, Allah Teâlâ'ya hüsn-i zan besleyen biri olduğunu söylemektedir. Yetmişli yaşlarında hicri 683 yılında vefat etmiştir.¹²

Babası Şehâbeddin Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî ez-Zehebî 641 yılında dünyaya gelmiştir. Altın işleme sanatında mahir olan Şehâbeddin Ahmed kuyumculuktan elde ettiği gelirle zengin olmuş ve malını hayır işlerine harcamıştır.¹³ Zehebî babasının ilim tahsili ile de meşgul olduğunu, hicri 666 yılında Mikdâd b. el-Kaysî'den Buhârî'nin *es-Sahîh*'ini dinlediğini, Ba'lebek'te kendisiyle birlikte bazı hocaların derslerine katıldığını, Takiyyüddin b. Ebi'l-Yüsr, Cemaleddin b. Malik gibi bazı hocalardan icazet aldığını söylemektedir.¹⁴ Mütedeyyin biri olan Şehâbeddin Ahmed ilmi, zenginliği, insanlığı ve cömertliği ile Dımaşk halkının değer verdiği biri olmuştur.¹⁵ 30 Cemâziyelevvel 697'de bir cuma gecesi vefat etmiştir.¹⁶ Annesi ise Dîvânü'l-ceş' te idareci olan Musul asıllı Alemüddin Ebu Bekir Sancar b. Abdullah'ın kızıdır. Alemüddin Sancar hicri 680 yılında atmışlı yaşlarında vefat etmiştir.¹⁷ Akrabaları hakkında bilgi vermeye özen gösterdiği bilinen Zehebî'nin herhangi bir kardeşinden bahsetmemesi ailenin tek çocuğu olduğunu düşündürmektedir.¹⁸

Zehebî daha çok "ez-Zehebî" nisbesiyle bilinmekle birlikte önceleri babasının mesleğine nisbetle "İbnü'z-Zehebî" şeklinde tanınmış, bazı eserlerinde o da kendisini

⁹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebi, *Mu'cemü's-şuyûhu'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Habîb el-Hile (Tâif: Mektebetü's-sıddîk, 1988), I, s. 436.

¹⁰ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 28; Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 78; Altıkulaç, "Zehebî", 44: s. 180.

¹¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Târihü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424), XV, s. 851. (Zehebî bu eserinde babasının doğum yılını ise 642 olarak *Mu'cemü's-şuyûh*'taki bilgiden farklı zikretmiştir.)

¹² Zehebî, *Mu'cemü's-şuyûh*, I, s. 436.

¹³ Zehebî, *Mu'cemü's-şuyûh*, I, s. 75.

¹⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XV, s. 851.

¹⁵ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 79.

¹⁶ Zehebî, *Mu'cemü's-şuyûh*, I, s. 75. (Zehebî *Târihü'l-İslâm* adlı eserinde ise babasının 1 Rabiülevvel cuma günü sabaha karşı vefat ettiğini söylemektedir. Bkz: Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, XV, s. 851.)

¹⁷ Zehebî, *Mu'cemü's-şuyûh*, I, s. 275.

¹⁸ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 88.

bu şekilde tanıtmıştır.¹⁹ Bununla birlikte bir dönem baba mesleği ile iştigal etmiş olması ki Safedî, Taceddin es-Sübkî, Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî, İbn Kesîr gibi bazı muasırları onu “ez-Zehebî” nisbesiyle anmış ve bu şekilde meşhur olmuştur.²⁰

Zehebî Kefrebatna'dan salih bir hanım olan Ümmü Abdullah Fatıma bint Muhammed b. Nasrullah b. Ömer b. el-Kamer ile evlenmiş ve bu evliliğinden isimleri sırasıyla Emetülaziz Ümmü Seleme, Ebü'd-Derdâ Abdullah ve Şehâbeddin Ebû Hureyre Abdurrahman olan üç çocukları olmuştur. Eşi Ümmü Abdullah ondan sekiz yıl sonra 756 yılında vefat etmiştir.²¹

Çocuklarının eğitimine özen gösteren ve erken yaşlarda ilim tahsiline başlatan Zehebî, eserlerinde çocuklarının da kendisiyle beraber bazı derslerde bulunduklarından ve icazet aldıklarından bahsetmiştir. Pek çok alimden icazet almış ilim sahibi bir hanım olan kızı Emetülaziz babasının sağlığında evlenmiş, 729 yılında Abdülkadir isimli bir çocuğu olmuştur. İbnü'l-Kamer ismiyle meşhur olan bu torunu dedesi Zehebî'den çok ders almıştır. İlk oğlu Abdullah 708 senesinde doğmuş 754'te de vefat etmiştir. Zehebî onun da pek çok alimden ders almasını sağlamıştır. Diğer oğlu Abdurrahman'da ilimle iştigal etmiş, daha hayatta iken babasından hadis rivayet etmeye başlamış ve yaşadığı dönemde Şam'ın önemli hocalarından biri olmuştur. 799 yılında vefat etmiştir. Abdurrahman'ın 732 senesinde doğan oğlu Muhammed'de dedesi Zehebî'den ilim tahsil etmiştir. İbn Hacer Zehebî'nin torunu Muhammed'den ders aldığını ve onun önde gelen râvilerden birisi olduğunu söylemiştir.²²

1.1.2. Yetiştirilmesi ve İlim Tahsili

İlme önem verilen dindar bir aile ortamında doğup büyüyen Zehebî'nin yetişmesinde ve ilmi gelişiminde ailesinin büyük tesiri olmuştur. Kuyumculukla uğraşan babası ilmi seven ve ilim tahsil eden bir kimse olduğu yukarıda ifade edilmişti. Aynı zamanda sütannesi olan halası Sittülehl bint Osman da ilimle meşgul olmuş ve bazı alimlerden icazet almıştır. Zehebî hem babasından hem de halasından rivayette bulunmuştur. Anne dedesi Alemüddin Sancar ilim sahibi bir zattır. İlim tahsiliyle meşgul olarak hadis

¹⁹ Zehebî, *Mu'cemü's-şuyûh*, I, s. 21; Altıkulaç, “Zehebî”, 44: s. 180.

²⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 79.

²¹ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 38.

²² Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 38-43.

dinlemek için yolculuklar yapmış olan dayısı Ali ibnû'l-Alem ile hadis râvisi ve Kur'an hafızı olan teyzesinin kocası Ahmed b. Abdülğanî de Zehebî'nin kendilerinden rivayet ettiği aile büyüklerindendir. Süt babası İbrahim b. Dâvûd ed-Dımaşkî ise ilme ve hadis rivayetine önem veren bir zattır. Zehebî'nin iki süt kardeşi Dâvûd b. İbrahim ve Ali b. İbrahim de fakih ve alim kimselerdir. İlmi seven ve onunla meşgul olan ailesi Zehebî'yi de ilim tahsiline teşvik ederek onun eğitime özen göstermişlerdir. Zehebî de onların ilmi birikimlerinden ve görgü kurallarından oldukça istifade etmiştir.²³

Zehebî'nin doğduğu yılda süt kardeşi Ali b. İbrahim'in onun için dönemindeki büyük pek çok alimden icazet alması, okuma yazması olmayan dedesi Osman'ın telaffuzunu güzelleştirmek için kendisine egzersizler yaptırması, babasının onu erken yaşta eğitimi için Busbus lakaplı Ali b. Muhammed el-Halebî'ye göndermesi gibi örnekler ailesinin küçüklüğünden itibaren onun eğitime özen gösterdiğini ortaya koymaktadır.²⁴ Ailesinin de teşvikiyle ilim sevgisi kazanarak onu tahsil etmeyi arzulayan Zehebî erken yaşlarda ders halkalarına katılmıştır. Zehebî'nin 10 yaşındayken hocalarından Muhammed b. Ömer eş-Şâfiî'den dârü'l-hadiste *Sahih-i Müslim*'i dinlediğine,²⁵ 13 yaşında Ali b. el-Mufaddal el-İskenderânî'nin oruçla ilgili bir kitabını senedleriyle gördüğüne ve 17 yaşında Dımaşk'a gelen İzzettin el-Fârûsî'nin yanına giderek kendisiyle görüştüğüne²⁶ dair verdiği bilgiler ilme ve alimlere olan sevgisini erken yaşlarda kazandığını göstermektedir.

Zehebî ilk eğitimini “*İnsanlar içinde yazısı en güzel olan ve çocuk eğitimini en iyi bilen oydu. Dört yıl derslerine devam ettim.*”²⁷ dediği hocası Ali b. Muhammed el-Halebî'den almıştır. Dört yıl süren bu eğitiminde okuma yazma ve Kur'an öğrenmiş, daha sonra Kur'an eğitimini tamamlamak için Dımaşk'ın mahallelerinden Şâgûr'da bir mescidde imam olan hocası Mes'ûd b. Abdullah es-Sâlihî'nin yanına giderek ona kırk hatim okumuştur.²⁸

Zehebî'nin tahsil hayatında daha çok önem verdiği ve yoğunlaştığı ilimler, yaşadığı toplumda da en çok rağbet gören Kırâat ve hadis ilimleri olmuştur. Bu ilimlere

²³ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 31-34.

²⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 80-82.

²⁵ Zehebî, *Mu'cemü's-suyûh*, II, s. 259.

²⁶ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 37-38.

²⁷ Zehebî, *Mu'cemü's-suyûh*, II, s. 52.

²⁸ Abdurrahman Nahlâvî, *el-İmam ez-Zehebî: dirâse mevdûiyye tahlîliyye terbeviyye* (Dımaşk: Darü'l-fikr, 1988), s. 10.

bağlı olan siyer, tarih ve tabakât-teracim ilimleriyle de meşgul olmuştur.²⁹ Erken yaşlarda başladığı kırâat ilmiyle ilgili olarak Zehebî, döneminin önde gelen kıraat hocalarından tecvid ve kırâat-i seb'a okumuş ve bu alanda telif edilmiş pek çok önemli eseri hocalarından dinlemiştir. Böylece o ilim dalında genç yaşta kendisini göstermiş ve daha on dokuz yaşında iken hocası Muhammed b. Abdülaziz ed-Dimyâtî'nin hastalanması üzerine Emevî Camii'ndeki görevine isteği üzere ona vekalet etmiştir.³⁰

On sekiz yaşına geldiğinde hadis tahsiline başlayan Zehebî³¹ tamamen kendisini bu ilme adamıştır. Zamanının büyük bir kısmını harcadığı ve zihni meşguliyetini üzerine yoğunlaştırdığı hadis tahsili için pek çok rihleye çıkmış bu da kendisinden ders dinlediği hocalarının sayısının hatırı sayılır bir yekûn tutmasına sebep olmuştur. Büyük çoğunluğu hadis ilmini tahsil için gittiği hocalar olup toplamda bin iki yüzden fazla hocadan ders almıştır.³² Daha sonraki hayatının büyük bir kısmını bu ilme harcayan Zehebî'nin eserlerinde verdiği bilgilerden, sadece hocalarından okumuş olduğu yüzlerce eser olduğu hatta bazı eserleri pek çok kez farklı hocalardan da okuduğu tesbit edilmiştir.³³

Zehebî'nin en öne çıkan iki vasfı muhaddis ve tarihçi olmasıdır. Mizzî'den sonra sekizinci asrın en büyük ikinci tarihçisi kabul edilen Zehebî tarihe dair geniş bilgisi, rical ve kitabiyata olan hakimiyetiyle muasırlarının arasında öne çıkmış, kendinden öncekileri aşan kendinden sonra gelenlere ise rehberlik eden bir konuma ulaşmıştır. Zehebî'nin tarihe olan ilgisi onun bu ilme bakışından kaynaklanmaktadır. Hz. Peygamber'in, ashabının ve onlardan sonra gelen sünnetin aktarıcısı konumunda olan nesillerin yaşadıkları, ilk yedi asır boyunca öne çıkan şahsiyetler, önemli toplumsal olaylar ve bu olaylara yön verenlerin hayatları; tarihi hadis ilimleriyle irtibatlı bir ilim olarak gören Zehebî'nin ilgisini çekmiştir. Münbit bir alim olan Zehebî rical, terâcim ve tarihe dair birçok tasnif ve iktisar çalışması yapmış, pek çok eser kaleme almıştır.³⁴

Zehebî'nin eserleri incelendiğinde hadis, kıraât ve tarih ilimlerine ek olarak başta fıkıh olmak üzere diğer dini ilimler ile nahiv, dil, edebiyat ve şiir gibi alet

²⁹ Nahlâvî, *el-İmam ez-Zehebî*, s. 11.

³⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 85.

³¹ Tâceddîn Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali es-Sübkî, *Tabakâkü's-şâfi'yyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Hicr, 1992), IX, s. 102.

³² Nahlâvî, *el-İmam ez-Zehebî*, s. 13.

³³ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 85,97.

³⁴ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 145-147.

ilimleriyle de ilgilendiği, hatta bazı felsefi kitapları okuduğu söylenebilir.³⁵ Onun fıkıh bilgisi hadis, kırâat ve tarih ilimlerinde olduğu gibi öne çıkmamıştır. Bununla birlikte özellikle hadisin fıkıhla iç içe olması sebebiyle bu ilme de hakimdir. Zehebî gibi hadis ilmine tamamen vâkıf olan bir muhaddisin rivayet ettiği hadislerin manasını, delalet ettiği anlamları, ihtiva ettiği hükümleri bilmemesi düşünülemez ve bu da iyi bir fıkıh bilgisine sahip olmayı gerektirir.³⁶ Zehebî başta Kur'an olmak üzere dinin naslarının anlaşılması için gerekli olan Arap dili, nahiv, sarf ve şiir gibi ilimleri de önemsemiş ve pek çok hocasından bu ilimleri tahsil etmiştir. Çok iyi bir Arapça bilgisi ve dile hakimlik gerektiren Kırâat ilmine yoğunlaşıp bu ilimde büyük bir konuma gelmiş olması tabii olarak Arap diline hâkim olduğunu da göstermektedir.³⁷

1.1.3. İlmî Seyahatleri

Hiç şüphesiz İslam eğitim tarihinin en önemli unsurlarından biri ilim tahsili için yapılan yolculuklardır. Rihle olarak adlandırılan ve ilim talibinin eğitimini tamamlamasının şartları arasında sayılabilecek bu yolculuklar, ilim talibinin İslam coğrafyasındaki eğitim öğretim faaliyetlerini tanıması, ilmi birikimini zenginleştirmesi, anlayış ve tecrübe sahibi olması için oldukça önemliydi.³⁸ Zehebî o dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Dımaşk'te ikamet etmiş ve burada pek çok alimden istifade etmiştir.³⁹ Bununla birlikte ilmi gelişimi için Dımaşk'teki hocalarla yetinmemiş, yaşadığı dönemin ilim tahsil metoduna uyarak pek çok ilmi seyahate çıkmış ve bu seyahatlerinde birçok hocadan dersler almıştır.

Âlî isnadı elde etmek, büyük râvilerden hadis dinlemek ve önemli hocalardan ders alabilmek gibi sebeplerle yapılan rihleler her ilim talibi gibi Zehebî'nin de en çok arzu ettiği ilmi faaliyetlerden biri olmuştur. Ancak babası yirmi yaşına kadar Zehebî'ye izin vermemiş, yirmi yaşından sonra da bazı şartlarla izin vermiştir. Babasının yanında bir yol arkadaşının olması ve dört ayı geçmemesi gibi taleplerine uymaya çalışan

³⁵ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 98.

³⁶ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 165.

³⁷ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 182.

³⁸ Nahlâvî, *el-İmam ez-Zehebî*, s. 13.

³⁹ es-Sübkî, *Tabakât*, IX, s. 103; Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 60.

Zehebî bazı hocalarının biyografilerinde babasının bu kısıtlamalarına işaret etmiştir.⁴⁰ Hocası Fâzılî'nin vefat etmesiyle kendisinden aldığı kıraât dersi yarım kalan Zehebî, Fazılî'den daha âlî isnada sahip olan ve İskenderiye'de ikamet eden Ebû Muhammed el-İskenderânî'nin yanında eğitimini tamamlamak istediğini ancak babasının yolculuk için kendisine izin vermediğini anlatır.⁴¹ Yine Abdurrahman b. Abdülmuttalib'den bahsederken çok uzun yaşadığını ve sadece onda olan rivayetler olduğunu bunun için yanına gitmek istediğini ancak babasının korkusundan cesaret edemediğini söyler.⁴² Yahya b. Ahmed'den bahsederken de kendisinden ders almak için yanına gittiğini ancak yaşının ilerlemesinden kaynaklı kendisinden ders almakta zorlandığını, babasına bir rihlede dört aydan daha fazla kalmayacağına dair verdiği söz sebebiyle de vakit kaybetmemek için ondan ders almaktan vazgeçtiğini söyler.⁴³ Beşşâr Avvâd gibi bazı araştırmacılar babasının bu tutumunun muhtemel sebebi olarak ailenin tek çocuğu olan Zehebî'ye babasının fazlaca düşkün olmasını göstermektedirler.⁴⁴

Zehebî'nin rihlelerine dair bilgilere başta *Mu'cemü's-şuyûh*, *el-Mu'cemü'l-muhtas bi'l-muhaddisîn* gibi hocalarının biyografilerini ele aldığı eserleri olmak üzere *Ma'rifetü'l-kurrâ*, *Tezkiretü'l-huffâz*, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ* gibi pek çok eserinde hocalarına dair verdiği bilgiler arasında rastlamak mümkündür.⁴⁵ Şam, Mısır ve Hicaz bölgelerinde farklı şehirlere gitmiş⁴⁶ ve buralarda ders aldığı bazı hocalarıyla hangi tarihte ve nerede okuduğuna veya görüştüğüne dair bilgileri eserlerinde aktarmıştır.

Kaynaklarda verilen bilgiler ilk rihlesini 693 yılında Ba'lebek'e yaptığını ve Şam bölgesinde Halep, Humus, Hama, Trablus, Kerak, Ma're, Basra, Nablus, Ramle, Kudüs ve Tebük'e de gittiğini göstermektedir.⁴⁷ Zehebî Mısır'a ilk seyahatini ise 695 yılında süt kardeşi Dâvûd b. İbrahim ile yapmıştır.⁴⁸ Daha sonra da Mısır'ı ziyaret etmiş Kahire, İskenderiye ve Biblis'e giderek buralarda dersler almıştır.⁴⁹ Babasının vefatından sonra 698 senesinde Hicaz'ı da ziyaret ederek Hacc görevini ifa etmiştir.

⁴⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 87-88.

⁴¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ el-kibâr 'ale't-tabakâti'l-a'sâr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf v.dğr. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988), II, s. 689.

⁴² Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, II, s. 695.

⁴³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, II, s. 698.

⁴⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 88.

⁴⁵ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 48.

⁴⁶ es-Sübkî, *Tabakât*, IX, s. 102-103.

⁴⁷ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 88-90.

⁴⁸ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 54-55.

⁴⁹ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 56-58.

Hacc yolculuğuna arkadaşlarından ve hocalarından bir grupla çıkan Zehebî bu seyahatinde hem birlikte yolculuk ettiği hocalarından hem de Mekke, Medine, Mina ve Arafat'ta görüştüğü pek çok hocadan ders okumuştur.⁵⁰ Çıktığı ilmi seyahatleriyle kırktan fazla İslam beldesini ziyaret eden Zehebî görüştüğü hocalarından sema, kıraat, mükatebe gibi metotlarla ilim tahsil etmiş, bazı meseleleri onlara sorarak öğrenmiştir.⁵¹

1.1.4. Görevleri

Çok yönlü bir alim olan Zehebî erken yaşta tahsil hayatına başlaması, zekası ve eserlerine olan ilgi genç yaşta adının duyulmasına ve insanların ilim tahsili için kendisine gelmesine vesile olmuştur. Bu durum bir taraftan ilim tahsiline ve ilmi seyahatlere devam eden Zehebî'nin aynı zamanda önemli görevler üstlenmesini ve Şam'ın önemli hocalarından biri olmasını sağlamıştır.⁵²

Zehebî'nin kıraat hocalığı, hatiplik ve daru'l-hadis şeyhliği gibi görevleri olmuştur. İlk görevi hocası Şemsettin ed-Dimyâtî'den devraldığı Emevî Camii'ndeki kıraat halkasıdır. 693 yılında bu göreve geldiğinde yirmili yaşlarının başında olan Zehebî bir seneye yakın bir süre bu göreve devam etmiştir.⁵³ 703 senesinde Kefrebatna Mescidinde hatip olarak görev alan Zehebî 718 senesine kadar burada ikamet etmiş ve en önemli eserlerini bu dönemde kaleme almıştır. Kefrebatna Mescidindeki hatiplik görevine 729 senesine kadar devam etmiştir.⁵⁴

Günümüzdeki rektörlük veya dekanlık vazifesine benzer bir konumda olan daru'l-hadis şeyhliğine gelen kişinin toplumun önde gelenlerinin, alim ve muhaddislerinin bu göreve layık gördükleri biri olması gerekmektedir.⁵⁵ Bu durum Dımaşk'ın birçok daru'l-hadisinin şeyhliğini üstlenen Zehebî'nin ulema nezdindeki değeri hakkında bir fikir vermektedir. 718 yılında Dımaşk'ın büyük daru'l-hadislerinden biri olan Ümmü Salih Türbesi'ndeki daru'l-hadis şeyhi olmuş buraya yerleşerek vefatına kadar burada yaşamıştır. 729 senesinde Zahirîyye Medresesinin daru'l-hadis şeyhliği de Zehebî'ye verilmiştir. 739 senesinde ise Birzâlî'nin vefatı

⁵⁰ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 94-95.

⁵¹ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 60.

⁵² Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 265.

⁵³ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 266-267.

⁵⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 106-107.

⁵⁵ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 268.

üzerine boşalan Nefisiyye Medresesinin hadis hocalığı ve imamlığı ile tamiratı tamamlanan Tenkiziyye Medresesinin daru'l-hadis şeyhliği görevlerini de üstlenmiştir. Dımaşk'ın birçok büyük daru'l-hadisinde görev yapmış olan Zehebî vefat ettiği 748 senesinde Urviyye, Nefisiyye, Tenkiziyye, Fâziliyye ve Ümmü Salih Türbesi daru'l-hadis şeyhlikleri görevlerini uhdesinde bulundurmaktaydı.⁵⁶

1.1.5. Vefatı

Zehebî vefatından bir süre önce gözüne inen su sebebiyle görme duyusunu kaybetmiştir. Gözlerini kaybettiği tarihle ilgili çeşitli görüşler dile getirilmiştir. Özellikle bazı eserlerinin telif tarihi belirlenirken dikkate alınması gereken bir husus olduğundan araştırmacılar bu tarihi tesbit etmeye gayret etmişlerdir.⁵⁷ Öğrencilerinden Hüseyinî gözlerini 741 yılında kaybettiğini söylemiş, Nuaymî, Zirikli gibi alimler de bu kanaati paylaşmışlardır. Sübkî, Suyûtî gibi bazı alimler ise vefatından kısa bir süre önce gözlerini kaybettiğini söylemektedirler.⁵⁸ Abdüssettar Şeyh, Zehebî'nin 744 yılında *Düvelü'l-İslam ve Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserleri üzerinde çalıştığı ve *el-İber fî haberi men gaber* adlı eserine bir zeyl yazdığı ve göremediği için bir katipten yardım aldığına dair bir bilgi bulunmadığı gibi bilgilerden hareketle onun 744 senesinin sonlarında veya daha sonraki bir dönemde gözlerini kaybettiği sonucuna ulaşmıştır.⁵⁹ Altıkulaç ise Ma'rifetü'l-kurrâ'da 742, 743, 745, 746, 747 yıllarında vefat etmiş kişilerin de biyografilerine vefat tarihleriyle birlikte yer verildiğini söyleyerek Zehebî'nin muhtemelen gözlerini tedrici bir şekilde kaybettiği ve ömrünün sonlarına doğru tamamen göremez haline gelinceye kadar çalışmaya devam ettiği kanaatine varmıştır.⁶⁰

Dımaşk'ta 3 Zilkade 748'de vefat eden Zehebî, Babü's-sağır Mezarlığı'na defnedilmiştir. Cenazesine alimlerden bir grup da katılmıştır.⁶¹ Çok yönlü münbit bir alim olan Zehebî 75 yaşında vefat ettiğinde arkasında pek çok eser bırakmıştır. Vefatı üzerine kaleme alınmış olan pek çok mersiyyeden biri de muasırlarından Salah es-Safedî'nin (ö. 764/1363) yazdığı şu beyittir:

⁵⁶ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 106-110.

⁵⁷ Altıkulaç, "Zehebî", 44: s. 181.

⁵⁸ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 532.

⁵⁹ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 532-533.

⁶⁰ Altıkulaç, "Zehebî", 44: s. 181.

⁶¹ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 132.

لَمَّا قَضَى شَيْخُنَا وَعَالِمُنَا وَمَاتَ فِي التَّارِيخِ وَالنَّسَبِ
قُلْتُ عَجِيبٌ وَحَقٌّ ذَا عَجْبَا كَيْفَ تُحْطَى الْبَلَى إِلَى الدَّهْبِ⁶²

Şeyhimiz ve alimimiz aramızdan ayrılıp tarih ve neseb ilmi ölünce dedim ki: Şaşılacak şey, merak ediyorum da altına çürüme nasıl sirayet etti.

1.1.6. İlmi Şahsiyeti ve Eserleri

İmam Zehebî'nin ilmi şahsiyetinin oluşumunda yetiştiği ailesinin önemli bir rolü olmuştur. İlme yabancı olmayan, birçok ferdinin ilim tahsiliyle meşgul olduğu bir ailede yetişen Zehebî'nin ticaretle uğraşmakta olan babası da ilme önem vermiş, imkanı nisbetinde ilim tahsil etmeye gayret etmiştir. Eğitimine özen göstererek kendisini bu doğrultuda teşvik eden ailesinin bazı fertlerinden de ilim tahsil eden Zehebî erken yaşlardan itibaren ilmi sevmiş ve tahsil için çaba sarf etmiştir.⁶³

Zehebî'nin ilmi şahsiyetinin oluşumunda ailesinin yanında her ilim talebesinde olduğu gibi hocalarının da etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. Sayısı 1200'ü bulan hocalarının her birinden aldığı ilim Zehebî'nin gelişimine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Zehebî'nin hem akranı olan hem de kendilerinden ders aldığı Cemâlettin Yusuf b. Abdurrahman el-Mizzî (ö. 742/1341), Alemüddin el-Birzâlî (ö. 739/1339) ve Takiyyüddîn Ahmed İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) de etkisinin oldukça fazla olduğunu söylemek mümkündür. Dönemindeki bu üç alimle olan dostluğunun Zehebî üzerinde onun ilmî birikimini yönlendiren ve şekillendiren bir etkisi olmuştur.⁶⁴ Zehebî kendisine hadis ilmini sevdiren ve bu ilme yönlendirenin Birzâlî olduğunu söylemiştir. ⁶⁵ Mizzî'nin sıkıntılarında kendisine destek olup çözümünde yardımcı olduğunu dile getirmiştir. İbn Teymiyye'ye büyük bir hayranlık beslemiş ve görüşlerinden etkilenmiş olsa da bazı aslî ve fer'î meselelerde İbn Teymiyye ile aynı görüşü paylaşmadığı, bu meselelerdeki karşıt görüşlerini kendisine

⁶² Salahuddin b. Halil b. Eybek Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd v.dğr. (Dımaşk: Daru'l-fikr, 1998), IV, s. 289.

⁶³ Ailesi ve tahsil hayatı hakkında daha geniş bilgi için çalışmanın ilgili başlıklarına bakılabilir.

⁶⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 99-100.

⁶⁵ Zehebi, *Mu'cemü'ş-şuyûh*, II, s. 116.

nispet edilen *en-Nasîhatü’z-Zehebiyye li İbni Teymiyye* adlı eserinde dile getirdiği söylenmiştir.⁶⁶

Zehebî başta hadis, tarih ve terâcim olmak üzere kıraat, fıkıh gibi birçok alanda eserler üretmiş, döneminin önde gelen alimlerinden biri olmuştur. Özellikle hadis ve tarih alanındaki çalışmaları kendisinden önceki birikimi cemedan ve sonrakilere kaynaklık eden eserler olmuşlardır. İşte onun bu iki yönü, yani tarihçiliği ve hadisçiliği başta Hüseyinî (ö. 765/134), İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi talebeleri olmak üzere İbn Kâdî Şühbe, İbn Hacer (ö. 852/1449), İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi birçok alim tarafından övülmüştür.⁶⁷

Zehebî’den ve eserlerinden istifade eden birçok alim ondan büyük bir övgüyle bahsederler. Muasırlarından, aynı zamanda talebelerinden olan Safedî, Zehebî’nin hadis ve ricâl ilminde mahir olduğunu, ille ve terâcimi iyi bildiğini, çok sayıda eser telif ettiğini ve pek çok öğrenci yetiştirdiğini söyler. Ayrıca Zehebî’nin berrak bir zihne sahip olduğunu, onda ne muhaddislerin donukluğuna ne de nakilcilerin şekilciliğine rastlamadığını aksine onun derin bir kavrayış sahibi olduğunu, selef alimlerinin görüşlerini ve farklı fırkaların fikirlerini çok iyi tanıdığını belirtir.⁶⁸ İbn Hacer de zemzem içerken ilimde Zehebî’nin mertebesine erişebilmek için dua ettiğini söyler.⁶⁹ Son dönem hadis alimlerinden Abdülfettah Ebû Gudde ise onu “*hadis ilminde hafız, münekkid, basiret sahibi ve dinin güneşi*” ifadeleriyle anar.⁷⁰

Zehebî’nin ilmî birikiminin büyüklüğünü zaten eserleri ortaya koymaktadır. İbn Hacer yaşadığı sırada onun en çok eser tasnif eden kişi olduğunu, eserlerinin büyük bir ilgi gördüğünü ve insanların gelerek bu eserleri bizzat ondan okuduklarını, dinlediklerini ve yazarak çoğalttıklarını söylemiştir.⁷¹ Zehebî’den sonraki dönemde onun biyografisine dair eserlerde yer alan bilgiler ile onun kendi eserlerinde zikrettiklerinden hareketle eserleri son dönem çalışmalarında bir araya getirilmeye çalışılmış ve bu çalışmalarda eserlerinin adedine dair bazı tespitler yapılmıştır. Beşşâr

⁶⁶ Ma’rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 102.

⁶⁷ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 336-339.

⁶⁸ Salahuddin b. Halil b. Eybek Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmet el-Arnaût ve Türkî el-Mustafâ (Beyrut: Daru ihyâi’t-türâs el-arabî, 2000), II, s. 114-115.

⁶⁹ Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *el-Cevâhir ve’-d-dürer fî tercemeti şeyhi’l-İslâm İbn Hacer*, thk. İbrahim Bâcis Abdülmecid (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), I, s. 166.

⁷⁰ Muhammet Beyler, *XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri ve Abdülfettah Ebû Gudde* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2021), s. 312.

⁷¹ İbn Hacer el-Askânî, *ed-Dürer*, III, s. 337.

Avvâd Ma'rûf Zehebî'nin eserlerinin sayısını 214 olarak tespit etmiştir.⁷² Abdüsettar Şeyh ise bu sayının 270 olduğunu söylemiştir.⁷³ Beşşâr Avvâd ve Abdüsettar Şeyh çalışmalarında tespit ettikleri eserleri konularına göre gruplandırarak her bir eser için tanıtıcı bilgiler vermişlerdir.

Yaptığı ihtisarlarında bile sadece üzerinde çalıştığı eseri kısaltmakla yetinmemiş, esere onu zenginleştirecek birçok ilaveler, eserin müellifinin hatasını veya eksiğini gördüğü yerlerde tashihler ve kitabın yazıldığı alana dair bilgisinin derinliğini gösteren mukayeseler de eklemiştir.⁷⁴ Bu sebeple onun ihtisar çalışmalarına da telif eserleri kadar değer verilmiştir.

Zehebî eserlerindeki hadislerin durumunu açıklamaya özen göstererek çalışmalarında bu hususta oldukça titiz davranmıştır. Safedî Zehebî'nin eserlerinde zikrettiği bütün hadislerin varsa metnindeki zayıflığı, isnadlarında karanlık kalan yerleri veya râvilerinden tenkit edilenleri açıkladığını söylemiş ve onun bu tavrını beğendiğini ifade etmiştir.⁷⁵

Zehebî kıraat alanında birçok alimden ders almış, bu alandaki pek çok eseri okumuşsa da bu alanda çok az eseri bulunmaktadır. *Et-Telviât fî ilmi'l-Kırâât* ve *Ma'rifetü'l-Kurrâ el-Kibâr ala't-tabakâti'l-a'sâr* gibi birkaç eserinden başka bu alanda çalışması olmamıştır.⁷⁶

Furû meselelerde Şafîî, akide konusunda ise Dımaşk'ın o günkü durumu ve İbn Teymiyye ile yakınlığının da etkisiyle Hanbelî olduğu bilinen Zehebî fakih veya mütekellim olarak tanınmamıştır. ez-Zemlekânî, el-Fizârî gibi döneminin önde gelen büyük fakihlerinden ders almış, büyük fıkıh kitaplarından biri olan İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'sını ihtisar etmek gibi önemli çalışmalar yapmış olmakla birlikte gayretini ve tasnifatını hadis ve tarih ilmine yoğunlaştırması bu yönlerini gölgelemiştir.⁷⁷

İmam Zehebî hadis ilimlerinde ustalaşmış bu alanda aralarında en hacimli eseri olan *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*'ın da olduğu faydalı pek çok eser yazmıştır. İbn Hacer Zehebî'nin hadis ilimlerine dair eserlerinin bir kısmını şu ifadelerle tanıtmıştır:

⁷² Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 139-276.

⁷³ Şeyh, *el-Hâfiz e-Zehebî*, s. 348.

⁷⁴ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 111.

⁷⁵ Safedî, *el-Vâfi*, II, s. 115.

⁷⁶ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 116.

⁷⁷ Ma'rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 129-131.

“Bu eserine (*Târîhu’l-İslâm*) özellikle muhaddislerin haberlerini de eklemesiyle kendisinden önce bu alanda çalışmış olanların önüne geçmiştir. Daha sonra bu eseri üzerinde *İber*, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, *Mûlahhasu’t-târîh*, *Tabakâtü’l-huffâz* ve *Tabakâtü’l-Kurrâ* gibi birçok ihtisar çalışması yapmıştır. *Beyhakî*’nin *es-Sünenü’l-Kebîr*’ine güzel bir muhtasar yazmıştır. *Rical* tenkidine dair güzel bir çalışma olan *Mizân*’ı kaleme almıştır. Kendisi için *Mu’cemü’l-Kebîr*, *Mu’cemü’s-sağîr* ve *Mu’cemü’l-muhtass bi’l-muhaddisîn* adlı mucemleri derlemiş ve bu eserlerde hocalarına, akranlarına ve talebelerine yani kendi asrında yaşamış ilim talebelerinin çoğuna yer vermiştir.”⁷⁸

Zehebî ilme ve ibadete düşkün, yumuşak huylu ve mütevazı bir kimseydi. Beşşâr Avvâd Zehebî’nin talebelerinden İbn Râfî’ es-Sellâmî’nin onun hakkında “*İyi huylu, tatlı dilli, mütevazı ve salih biriydi. Vaktinin çoğunu cem ve ihtisar çalışmalarıyla ve ibadetle değerlendirirdi. Düzenli gece ibadetleri de yapardı. Mert ve cömert biriydi.*” dediğini aktararak onun eserlerini incelerken Zehebî’nin aynı zamanda fukarayla ve dini bütün tasavvuf erbabıyla da sık bir araya geldiğini gördüğünü söyler.⁷⁹

1.2 *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*

Mîzânü’l-i’tidâl Zehebî’nin en meşhur eserlerinden biridir. Kendisi eserinin yazılış amacının ve konusunun zayıf râviler olduğunu belirtmektedir.⁸⁰ *Mîzânü’l-i’tidâl* kaynakları yönüyle incelendiğinde Zehebî’nin kendisinden önceki münekkid ve muhaddislerin ilmini ve bu alanda yapılmış çalışmaları görmüş olduğu ve eserine bu birikimi yansıttığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle *Mîzân* “*Nebevî ilmin taşıyıcıları hakkında bilgi veren önemli ve kapsamlı bir kitap*”⁸¹tır.

Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*’i ilmü’r-ricâl alanında yaptığı ihtisar ve zeyil çalışmalarından ve *Dîvânü’d-du’afâ* ve *’l-metrûkîn*, *el-Muğnî fî’d-du’afâ* gibi eserlerinden sonra telif ettiğini ve bu eserinin *el-Muğnî*’nin genişletilmiş ve bazı ilaveler yapılmış hali olduğunu söylemiştir.⁸² Zehebî “*Hacmi küçük ama kıymeti ve faydası büyük*” bir kitap diye tanıttığı *el-Muğnî*’sini “*hadis ilmine ilgi duyan ilim talebelerine*

⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürer*, III, s. 337.

⁷⁹ Ma’rûf, *ez-Zehebî ve menhecühü*, s. 132.

⁸⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Aragsûsî v.dğr. (Dimaşk: Müessesetü’r-risâle, 2017), s. 1817.

⁸¹ Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, s. 43.

⁸² Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, s. 43.

zayıf râvileri tanıtmak” amacıyla kaleme aldığını ve bu kitabın “*zayıf râvilere dair kaleme alınmış pek çok kitaba müracaat etmeye gerek bırakmayacak*” bir eser olduğunu belirtmiştir.⁸³ *el-Muğnî*’deki bilgileri genişletmek ve ona başta *el-Hâfil fî tekmileti*’l-*Kâmil* olmak üzere birçok eserden ilaveler yapmak suretiyle 11053 râvinin biyografisine yer verdiği *Mîzân*’ı telif etmiştir. Zehebî, eserini hicrî 724 yılında dört ay gibi kısa bir sürede tamamladığını sonraki dört yıl boyunca da eserine ilaveler ve düzeltmeler yapmaya devam ettiğini söylemiştir.⁸⁴ Zehebî’nin ricale dair kaleme aldığı birçok eserinden sonra yazdığı *Mîzân*, onun cerh ta’dîl ve ricale dair tüm bilgisini yansıttığı bir eser olarak kabul edilmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî mecrûh râvilere dair hacimleri müelliflerinin gayretlerine ve ilmî birikimlerine göre farklılık gösteren pek çok eser telif edildiğini ancak bu alandaki gördüğü en kapsamlı çalışmanın *Mîzânü’l-i’tidâl* olduğunu söylemektedir.⁸⁵ Günümüz araştırmacılarından eş-Şerîf Hâtîm el-Avnî de *Mîzân* hakkında şunları dile getirmektedir:

“Çok kıymetli ve oldukça kapsamlı bir eser olan *Mîzânü’l-i’tidâl*, mecrûh râvilerin tanınması ve zayıf râvilerin ayırt edilebilmesi için ilk asırdan İmam Zehebî’ye kadar bu ümmetin alimlerinin süregelen gayretlerinin bir meyvesi olması hasebiyle alimler tarafından *Du’afâ* ve *Mecrûhîn* türü eserlerin imamı ve haklarında konuşulmuş râvilerin tanınması için temel kaynak kabul edilmiştir. Hatta Heysemî⁸⁶ gibi bazı alimler bir râvinin *Mîzânü’l-i’tidâl*’de bulunmamasını onun sika olduğuna bir delil olarak kabul etmişlerdir. Bu kabulün sebebi ise *Mîzân*’ı alanının bütününe kuşatan kapsamlı bir eser olarak görmeleridir.”⁸⁷

Mîzânü’l-i’tidâl hicrî 1301 yılında Leknev’de, hicrî 1382’de Ali Muhammed el-Bicâvî’nin neşriyle Kahire’de ve Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd’un neşriyle Beyrut’ta yayımlanmıştır.⁸⁸ Bu çalışma esnasında görme

⁸³ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *el-Muğnî fî d-duâfâ*, thk. Nureddin İtr (Haleb: Dârü’l-Maârif, 1971), s. 4.

⁸⁴ Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*, s. 16.

⁸⁵ Ebû’l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mîzân*, thk. Abdu’l-Fettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü’l-Matbuati’l-İslâmiyye, 2002), I, s. 191.

⁸⁶ Heysemî *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid* adlı eserinde zayıf olan isnatlardaki Taberânî’nin hocalarından *Mîzân*’da olanların zayıflığına işaret ettiğini, *Mîzân*’da bulunmayanları ise sika kabul ettiğini söylemiştir. (Ebû’l-Hasen Nurettin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecma’u’z-zevâid ve menba’u’l-fevâid*, thk. Husametdin el-Kutsî (Kahire: Dârü’l-Kutsî, 1994), I, s. 8.)

⁸⁷ eş-Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî, *Zeylû Lisâni’l-Mîzân* (Mekke: Dârü âlemü’l-fevâid, 1418), s. 8-9.

⁸⁸ M. Yaşar Kandemir, “*Mîzânü’l-i’tidâl*”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), XXX: s. 218.

imkânı bulduğumuz bir baskısı da Dımaşk'te Muhammed Rıdvân Araksûsî, Muhammed Berekât, Ammâr Rîhâvî, Fâdî el-Mağribî ve Ğıyâs el-Hâc Ahmed'in tahkikiyle yapılmıştır.

1.2.1. Kaynakları

Mîzânü'l-i'tidâl Zehebî'nin cerh ta'dîle dair telif ettiği en son eser olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle Zehebî'nin *Mîzân*'ı yazdığında kedisinden önceki eserlerin çoğunu görmüş olması ve hayatının ilmi birikiminin tekâmül ettiği döneminde telif edilmiş olması hasebiyle kaynakları bakımından hayli zengin bir çalışmadır.

Zehebî *Mîzânü'l-i'tidâl*'in mukaddimesinde bu eseri kendine ait olan *el-Muğnî fi'd-du'afâ*'dan sonra yazdığını, ondaki ibareleri genişlettiğini ve bazı yeni isimler eklediğini söylemiştir. Eklediği isimlerin büyük çoğunluğunu İbn Adî'nin *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*'i üzerine İbnü'r-Rûmiyye'nin (ö. 637/1239) yazdığı *el-Hâfil fi tekmileti'l-Kâmil* adlı zeyilden almıştır.⁸⁹ Zehebî Ukaylî'den (ö. 322/934), İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-ta'dîl*'inden, İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) zayıf râvilere dair olan eserinden, bu alandaki en üstün ve kapsamlı çalışma olduğunu söylediği İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fi du'afâ'i'r-ricâl*'inden, Ebü'l-Feth el-Ezdi'nin (ö. 374/985) *Kitâbü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*'inden, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *ed-Du'afâ*'sından, Hâkim'in (ö. 405/1014) *ed-Du'afâ*'sından da bahsetmiştir. Ayrıca Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Kitâbü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*'ini üzerine ihtisar ve zeyil çalışmaları yaptığını dile getirmiştir.⁹⁰ Zehebî'nin zayıf râviler hakkında yapılan bu çalışmalardan eserinde oldukça istifade etmiştir. Zira *Mîzân*'da bu müellif ve eserlere sık sık atıf yapmıştır.

Râvilerin mevzû ve münker rivayetlerine de yer veren Zehebî bu rivayetlerin geçtiği başta İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i olmak üzere Buhârî, Ukaylî ve İbn Hibbân'dan fazlaca istifade etmektedir. Buhârî'nin *ed-Du'afâü'l-Kebîr*'i ve *ed-Du'afâü's-sağîr*'i, Ukaylî, İbn Hibbân, Hatîb el-Bağdâdî, ve İbnü'l-Cevzî'nin zayıf râvilere dair kitapları Zehebî'nin *Mîzân*'daki ana kaynaklarındandır.⁹¹

⁸⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 43.

⁹⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 43.

⁹¹ Mehmet Eren, *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), s. 573.

Zehebî cerh ta'dîl ilmine dair yazılan eserlerin ilkinin Yahya b. Sa'id el-Kattân'ın görüşlerinin toplandığı kitap olduğunu ve ondan sonra da talebeleri olan Yahya b. Ma'in, Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs ve Ebû Hayseme gibi alimlerin cerh ta'dîl faaliyetlerini sürdürdüğünü söyler. Daha sonra onların talebeleri olan Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Buhârî, Müslim, Ebû İshak el-Cüzcânî gibi alimler ile sonraki dönemde Nesâî, İbn Huzeyme, Tirmizî, ed-Dûlâbî gibi isimlerin cerh ta'dîl ilminde öne çıktığını belirtir.⁹² Bu isimlerin hepsi görüşleri veya eserleri ile Zehebî'nin ricalle dair bilgi kaynaklarını oluştururlar. *Mîzân* incelendiğinde mezkûr muhaddislere ve eserlerine sık sık atıflarda bulunulduğu ve değerlendirmelerine yer verildiği görülür.

1.2.2. Metodu

Zehebî *Mîzân*'ın mukaddimesinde ve bazı râvilerin altında ihtiyaç hissettikçe eserinde takip ettiği metoduna dair kısa bazı bilgiler vermektedir. O, eserini hazırlarken râvileri hangi sıralamaya göre zikrettiğine, hangi şartları sağlayan râvileri kitabına aldığına ve kimlerin bu çalışmanın dışında tutulduğuna dair bazı bilgiler vermiştir. Eserde râvilere dair hangi bilgilere ulaşılabileceğine dair de bazı izahatlar yapmıştır.

Zehebî kitabında râvileri alfabetik olarak zikretmiştir. Kitabında râvileri baba adlarını da dikkate alarak alfabetik sıraladığını belirtmiştir.⁹³ Yani râviler isimlerine göre alfabetik olarak zikredilmiş, isimleri aynı olan râvilerin sıralamasında ise baba isimlerinin alfabetik sıralaması dikkate alınmıştır. Bununla birlikte eserin bazı yerlerinde baba ve dede adlarının alfabetik sıralaması dikkate alınmadan zikredilen râviler de olmuştur.⁹⁴

Kitabın düzenine bakıldığında kitabın sekiz bölüme ayrıldığı görülür. İlk olarak isimler haflere göre başlıklandırılarak verilmiş daha sonra da künyeleri ile bilinen erkek râviler (...أبو) “Bâbü'l-künâ” başlığı altında alfabetik olarak zikredilmiştir. Üçüncü olarak babasının adıyla bilinen (...ابن) râvilere yer verilmiş, babasının kardeşinin adıyla bilinen (...أخي) râviler de bu başlığın sonuna eklenmiştir. Dördüncü kısım ise nisbeleri ile

⁹² Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 43.

⁹³ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 44.

⁹⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 44.

bilinen râvilere ayrılmıştır. Beşinci ve altıncı kısımda sırasıyla durumu bilinmeyen erkek ve kadın râviler belirtilmiştir. Yedinci sırada künyesi ile bilinen kadın râvilere (...أم), son olarak da ismi zikredilmeyen kadın râvilere (...والدة / بنت) yer verilmiştir.⁹⁵

Zehebî tenkid edilen râvilere yönelik yaptığı bu çalışmasında râvinin kusuru ve cerh mahiyetine bakmaksızın çok küçük bir kusur sebebiyle de olsa cerh edilmiş râvilere eserinde yer vermiştir. Bunu kendisi şu şekilde açıklamaktadır:

*Kitabımda Güvenilir olmakla birlikte küçük de olsa kusuru olan ve hakkında herhangi bir cerh bulunan kimselere dahi yer verdim. İbn Adî gibi Cerh ilmine dair eserleri olan müellifler eserlerinde bu şahısları zikretmemiş olsalardı ben de zikretmezdim. Ancak kınanmaktan çekindiğim için bu eserlerde hakkında herhangi bir kusur olduğu bilgisi bulunan hiçbir kimseyi çıkarmayı uygun görmedim. Yoksa bu kimseleri zikretmemin sebebi onları zayıf olarak görmem değildir.*⁹⁶

Bu açıklamadan hareketle Mîzân'da ismi zikredilen bütün râvilerin İmam Zehebî tarafından zayıf ya da kusurlu kabul edildiği anlamına gelmediği, o tür râvilerin bu eserde zikredilmelerinin sebebinin ise cerh ta'dil alimlerinden herhangi birinin onu tenkid etmiş olması olduğu söylenebilir.

Zehebî eserinde hangi özellikleri taşıyan râvilerin yer aldığını da belirtmiştir. O, eserinde hadis uydurmayı alışkanlık haline getirmiş yalancılara, duymadığı halde duyduğunu söyleyen yalancılara, hadis uydurmak veya hadisi tahrif etmekle itham edilenlere, Hz. Peygamber'in hadislerinde olmasa da yaşantısında insanlara yalan söyleyenlere, hatasının çokluğu sebebiyle hadisi terk edilen ve rivayetine itibar edilmeyen metruk râvilere, hadis hafızı olmakla birlikte dininde gevşeklik olan adaleti şüpheli râvilere, hafızasının zayıf olmasından dolayı hatası ve vehmi çok olan zayıf muhaddislere, kendisinde bulunan bir kusur sebebiyle sika ve mütkin râviler arasında sayılmamakla birlikte doğru sözlü saduk muhaddislere, Ebû Hâtim er-Râzî gibi bazı alimlerin meçhul veya tanınmayan biri olduğunu söylediği râvilere, bid'at sahibi olan sika ve sebt râvilere, cumhura ve münekkid muhaddislere muhalefet ederek aşırılık

⁹⁵ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 1819-1820.

⁹⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 44.

göstermesi sebebiyle cerhine itibar edilmeyecek kimseler tarafından tenkid edilen sika râvilerle yer verdiğini söylemektedir.⁹⁷

Zehebî Buhârî, İbn Adî gibi alimlerin zayıf râvilerle dair kaleme aldıkları eserlerinde yer verdikleri sahabeden hiçbirini eserine almamıştır. Ebû Hanîfe, Şafî ve Buhârî gibi önde gelen alimlere de dinî konularından ötürü eserinde yer vermediğini, eserine alması durumunda da Allah katında ve insanların gözünde zarar vermeyecek şekilde zikrettiğini söylemiştir. Bunlarla birlikte *mahallühü's-sıdk, lâ be'se bihi, sâlihu'l-hadîs, yüktebü hadîsühü, şeyh* gibi râvide bir kusur olmadığına delalet eden ifadelerle anılan râvilerle de eserinde yer vermemiştir.⁹⁸

Zehebî eserinde râvileri değerlendirmeye tabi tutarken mütekaddim ve müteahhir râviler arasında da bir ayrıma giderek hicrî 300 senesinden sonrasını müteahhir dönem kabul eder. Müteahhir dönem râvilerinden sadece zayıflığı açığa çıkmış râvilerle eserinde yer verdiğini, bu dönemde kusuru açığa çıkmayanların ise açığa çıkarılmayarak râvinin korunması gerektiğini söyler. Bunun sebebini ise artık hadis rivayetinin merkezinde râvilerin değil hadis işitenlerin isimlerini yazmada adalet ve doğruluklarıyla tanınmış muhaddislerin olmasıyla açıklar. Zehebî müteahhir dönemdeki râvileri incelemeye tabi tuttuğu takdirde çok az bir kısmı haricinde kimsenin kalmayacağını, çoğunluğun rivayet ettiği hadisi anlamadığı ve hadis rivayetini de bilmedikleri, sadece küçükken kendilerine hadis dinletildiği için yaşlılıklarında âlî isnadları sebebiyle kendilerinden hadis alındığı, asıl işi yapanların ise hadis ilminde yaygın olduğu üzere onlara hadis okuyan ve onlar için sema kayıtlarını tutan kimseler olduğu kanaatindedir.⁹⁹

İmam Zehebî eserinin mukaddimesinde tadil ifadelerini dört gruba, cerh ifadelerini ise beş gruba ayırmıştır.¹⁰⁰ Bu tasnifi bilmek eserden faydalanmak isteyenlerin râvi değerlendirmelerini doğru anlayabilmeleri için önemlidir.

Zehebî tadil lafızlarını en üstün olandan aşağı doğru şu şekilde sıralamaktadır:

1. Sebtün hucce, sebtün hâfız, sikatün mütkın, sikatün sika
2. Sika
3. Saduk, lâ be'se bihi, leyse bihi be's

⁹⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 44-45.

⁹⁸ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 44-45.

⁹⁹ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 45.

¹⁰⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, s. 45.

4. Mahallühü's-sıdk, ceyyidü'l-hadîs, sâlihu'l-hadîs, şeyhun vasat, şeyh, hasenü'l-hadîs, sadûkun inşâallah, suveylih

Cerh lafızlarını ise en ağır olandan başlayarak şu şekilde gruplandırmaktadır:

1. Deccâl Kezzâb, Vaddâ' yeda'u'l-hadîs
2. Müttehem bi'l-kezip, müttetekun alâ terkîh
3. Metrukün leyse bi sika, seketû anhü, zâhibü'l-hadîs, fihi nazar, hâlik, sâkıt
4. Vâhin bi merra, leyse bi şey', zayıf cidden, da'afühü, zayıf, vâhin, münkeru'l-hadîs
5. Yuda'af, fihi da'f, leyse bi'l-kavî, leyse bi hucce, leyse bi zâk, ta'rif ve tünkîr, fihi makâl, tüküllime fihi, leyyin, seyyiü'l-hıfz, lâ yuhteccü bihî, uhtülîfe fihi, saduk lakinnehu leyse bi hucce

Zehebî eserinde râviler hakkında kimseye isnad etmeden zikrettiği değerlendirmeler hakkında da açıklama yapar. Kaynak zikretmeden bir râvinin meçhul olduğunu söylediği yerlerde Ebû Hatim'den aldığını, İbnü'l-Medîni, İbn-i Ma'in gibi münekkitlerden aktardığı durumlarda ise kaynağını belirttiğini söyler. Herhangi birine isnad etmeden söylemiş olduğu fihi cehâle, nekira, lâ yu'raf gibi ifadeler ile sika, sadûk, sâlih, leyyin gibi hiç kimseye isnad edilmeden nakledilen değerlendirmelerin ise kendisine ait olduğunu belirtir.¹⁰¹

Zehebî bir râvi hakkında bilgi verirken ilk önce onun künyesi, nisbesi, varsa öne çıkan özellikleri gibi bazı kısa tanıtıcı bilgiler verir. Bazı râvilere dair değerlendirmesini de tanıtıcı bilgilerin hemen akabinde zikreder. Daha sonra şahıs hakkında münekkidlerin ve muhaddislerin değerlendirmelerini aktarır. Son olarak da râvinin varsa münker veya mevzu rivayetlerinden bazı örnekler getirerek râvinin durumu hakkında tenkid edilme sebebinin anlaşılmasına yardımcı olan daha detaylı bilgiler verir.

Zehebî'nin kendi değerlendirmesine yer vermediği râviler hakkındaki kanaatinin tesbitlerine yer verdiği muhaddislerle aynı olduğu söylenebilir. Zira kendisi cerh veya ta'dilinden hoşnut olmadığı muhaddislere itiraz etmiş ve onların değerlendirmelerine

¹⁰¹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, s. 48.

katılmadığını ifade etmiştir. Ukaylî, İbn Hibbân, İbn Adî, Dârekutnî gibi birçok alimin görüşlerine aşırıya kaçtıklarını yahut yanlış yaptıklarını söyleyerek itiraz etmiştir.¹⁰²

Zehebî râvi değerlendirmelerinde rivayetleri hakkında da değerlendirmelerde bulunmuştur. Bazılarının mevzû ve münker rivayetlerini min ebâtûlihi, min belâyâhü, min mesâibihî, min menâkirihî gibi ifadelerle tenkid etmiştir. Kendi isnadlı rivayetlerini ise “ahberenâ” diyerek, değilse müellif veya kitap adını zikrederek nakletmiştir. Bu hadis rivayetlerinin çoğu da İbn Hibbân ve İbn Adî’nin kitaplarındandır.¹⁰³

Zehebî râvinin Kütüb-i Sitte ricâlinden olmasını bir nevi onun güvenilirliğinin bir delili olarak görmektedir. Bu sebeple hadisleri Kütüb-i Sitte’de geçen râvileri tesbit etmiş ve eserinde bu râvilerin başına rivayetin bulunduğu eserlerin rumuzlarını koymuştur.¹⁰⁴ O bunu şöyle açıklar: “Şahısların isimlerinin başına altı imamdan yani Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce’den o râvinin hadislerine eserinde yer verenlerin rumuzlarını koydum. Altısının da rivayet ettiği râvileri ise “ع” harfi ile belirttim. Sünen-i Erbaa müelliflerinin rivayet ettiği kimseleri ise “ﺉ” remzi ile zikrettim.”¹⁰⁵

Mizânü’l-i’tidâl’in sonunda Zehebî, eserinin konusunun ve içeriğinin zayıf râviler olduğunu bununla birlikte eleştirilerin kendilerine zarar vermediği bazı sika râvileri de onları savunmak amacıyla eserine aldığına tekrar işaret etmiştir. Tarafgir davranarak iltimas geçmekten ve hevâsına uyarak hareket etmekten Allah’a sığınmış, bunlardan kaçındığını söyleyerek eserini bitirmiştir.¹⁰⁶

1.2.3. *Mizânü’l-i’tidâl* Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mizânü’l-i’tidâl kendisinden önce telif edilen Du’afâ literatürünü cemetmesi ve bu alandaki en kapsamlı çalışmalardan biri olması hasebiyle daha sonraki eserlere kaynaklık etmiş ve pek çok alimin üzerinde talik, ihtisar, zeyil çalışmaları yaptığı bir

¹⁰² Örnekleri için bkz: Ahmed b. el-Furât (Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, s. 128.), Haramî b. Umâra (Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, s. 348.), Dehsem b. Kurrân (Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, s. 503.), Muhammed b. Ahmed el-Mukri’ (Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, s. 1292.)

¹⁰³ Eren, *Rical Bilgisi*, s. 576.

¹⁰⁴ Eren, *Rical Bilgisi*, s. 573.

¹⁰⁵ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, s. 44.

¹⁰⁶ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, s. 1817.

eser olmuştur. Yakın dönemde de araştırmacıların ilgisini çeken *Mîzân* üzerine yapılan bazı çalışmalar şunlardır;

et-Ta'lik alâ Mîzâni'l-i'tidâl: Zehebî'nin talebelerinden Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö. 765/1364)'ye ait olan bu çalışmada müellif *Mîzân*'da görmüş olduğu bazı hataları zikretmiş ve *Mîzân*'da olması gerektiğini düşündüğü yeni isimleri eklemiştir.

et-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dil ve ma'rifeti's-sikât ve'd-du'afâ ve'l-mecâhîl: Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/1373)'in Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl*'i ile hocası Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'ini bazı ilaveler yaparak ihtisar ettiği eseridir.

Zeylû Mîzâni'l-i'tidâl: Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1404) tarafından telif edilen eserde Zehebî'nin *Mîzân*'a almadığı 787 râvi hakkında bilgi verilmektedir.

Neslü'l-himyân fi mi'yâri'l-Mîzân ve Nakdü'n-noksân fi mi'yâri'l-Mîzân: *Neslü'l-himyân* Sıbt İbnü'l-Acemî'nin (ö. 841/1438) *Mîzân* üzerine yaptığı bir zeyil çalışmasıdır. *Nakdü'n-noksân*'ın ise müellifin *Mîzân* üzerine yaptığı başka bir zeyil olduğu söylendiği gibi *Neslü'l-himyân*'ın diğer adı olduğu da söylenmiştir.

İbn Hacer el-Askalânî mecruh râvilere dair yazılmış eserlerin en kapsamlısı olarak gördüğü¹⁰⁷ *Mîzânü'l-i'tidâl*'e büyük önem vererek üzerine *Tahrîrû'l-Mîzân*, *Zeylû'l-Mîzân* ve *Lisânü'l-Mîzân* adlı üç farklı eser telif etmiştir. Bunlardan meşhur ve matbu olanı ise *Lisânü'l-Mîzân*'dır.¹⁰⁸ *Mîzân* üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilen *Lisân*'ı İbn Hacer şu şekilde tanıtmaktadır:

“Önce bu eserin nüshasını yazmayı düşündüm ancak bu bana zor geldi. Daha sonra içinden Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilenleri çıkarmayı düşündüm ve Tehzîbü'l-Kemâl'de olmayanları yazmaya karar verdim. Bunun bana iki faydası oldu. Birincisi daha az bir kısmını ihtisar etmiş oldum. İkincisi ise Tehzîb'de yer verilen isimleri zikretmekteki amaç onların hakkında tenkid olduğunu ortaya koymaksa *Mîzân*'da isimleri geçenleri ben kitabımın sonunda zikrettim. Râvilere dair ekleyeceklerim olduğunda (Zehebî'nin) sözlerini “*intehâ*” diyerek bitirdikten sonra söyledim.”¹⁰⁹

Menhecü'z-Zehebî fi Mîzâni'l-i'tidâl: Kasım Ali Sa'd tarafından Riyad'da İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi Usûlü'd-dîn Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak yapılan bu çalışma daha sonra *Mevâridü'l-hâfız ez-Zehebî fi kitâbihi Mîzâni'l-*

¹⁰⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, I, s. 191.

¹⁰⁸ Şeyh, *el-Hâfız e-Zehebî*, s. 424.

¹⁰⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, I, s. 191-193.

i'tidâl fî nakdi'r-ricâl (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2001) ismiyle kitap olarak basılmıştır.

er-Ruvât ellezîne veşşekahüm el-İmâm ez-Zehebî fî Mîzânî'l-i'tidâl ve kad tekelleme fihim ba'dü'n-nükkâd min hayşü'l-bid'a: Muhammed İbrâhim Dâvûd İşhâze el-Mevsîlî'nin Medine İslam Üniversitesi Külliyyetü'l-hadîs'de yüksek lisans mezuniyet tezi olarak hazırladığı bu çalışma daha sonra aynı isimle (Cidde: Dâru'l-kible li's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 1936) kitap olarak yayınlanmıştır.

el-Miftâhu'l-kebîr li ehâdîsi'l-Mîzân ve't-Târîhi'l-kebîr: Berku't-Tevhîdî Sâhibzâde'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*'deki hadisler için hazırlamış olduğu fihrist çalışması *Fethu'r-rahmân li ehâdîsi'l-Mîzân* ve *et-Târîhu'l-kebîr*'deki hadisler için hazırladığı *Fethu'l-habîr li ehâdîsi't-târihi'l-kebîr* daha sonra müellif tarafından bu eserde birleştirilmiştir.¹¹⁰

Bulûğu'l-âmâl fî tertîbi ehâdîsi Mîzânî'l-i'tidâl: Ebû Abdurrahman Mahmûd el-Cezâirî tarafından hazırlanan bu eser de *Mîzânü'l-i'tidâl*'deki hadisler için bir fihrist çalışmasıdır. Eser 1991'de Riyad'da Dârü'l-hânî ve Beyrut'ta el-Mektebü'l-İslâmî yayınevleri tarafından basılmıştır

Teakkub ve istidrâküz-Zehebî alâ akvâli'l-ulemâ fî ba'di'r-ruvvâtî'llezine zekerahüm fî kitâbihî (Mîzânî'l-i'tidâl) ve muvâzene bi ba'di kütübihî: Avad b. Atîkî b. Sa'd el-Hâzimî eserde *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Zehebî'nin muhaddislerden naklettiği değerlendirmelere yönelik itiraz, ziyade ve ek açıklamalarını bir araya getirmiştir. Eser matbudur (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2017).

Zehebi ve Mîzanü'l-i'tidâl'indeki Cerh ve Tadil Metodu: 1997 yılında Azime Güleç tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada Cerh ta'dîl ilmi ve Zehebî hakkında bilgi verilmiş, Zehebî'nin tenkidlerinden hareketle *Mîzanü'l-i'tidâl*'de takip ettiği metodu tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Mîzanü'l-i'tidâl'de Metin Tenkîdi: 2002 yılında Nimet Ceylan tarafından Sakarya Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmada Zehebî'nin tenkit ettiği hadisler üzerinden

¹¹⁰ Muhammed Mahmud Bekkâr, *İlmü tahrîci'l-ehâdîs* (Riyad: Dâru tayyibe, 1998), s. 89.

Mîzanü'l-i'tidâl'de hadislerde metin tenkidine nasıl ve ne kadar başvurulduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KADERİYYE

Bu bölümde Kaderiyye mezhebinin tanımı, doğuşu, mensupları ana hatlarıyla incelenecektir. Ayrıca kaderî olduğu söylenen râvilerin cerh veya ta'dilinde muhaddislerin dikkat ettikleri hususlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.1. Kaderiyye Mezhebi

Gücü yetmek, planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek gibi anlamlara gelen kader (القدر) kelimesi terim olarak “Allah Teala’nın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi” anlamında kullanılmaktadır.¹¹¹ Eş’arî kelamcılarının çoğu ile İslam filozofları ise kaderi “Allah’ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi” şeklinde tanımlamaktadırlar. Bu ise ilk tanımı benimseyen Selefiyye alimleri ile Maturîdî ve Şii kelamcılarının çoğuna göre kazânın tanımıdır. İkinci tanımı benimseyen Eş’arî kelamcıları ve İslam filozoflarına göre ise birinci tanım kazânın tanımıdır.¹¹²

Kader probleminin odak noktası olan insanın fiilleri hususunda farklı görüşler ileri sürülmüş ve bunlar farklı mezheplerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kader problemi bazı siyasi ve toplumsal olayların etkisiyle sahabe döneminin sonlarına doğru çokça tartışılan meselelerden biri haline gelmiştir. Emevîler’in iktidarlarını meşrulaştırmak için kullandıkları cebirci görüş Emevîler’i destekleyenlerce benimsenmiş¹¹³ ve Cebriyye diye isimlendirilen “insana ait fiillerin oluşmasında kulun seçim hakkının olmadığını ve tek failin Allah olduğunu”¹¹⁴ savunan bir mezhebi oluşturmuştur. Bu yorumu reddederek itiraz eden başta Ma’bed el-Cühenî olmak üzere bazı alimler ise İnsanın hür ve bağımsız iradesi ile hareket ettiğini ve fiillerini sadece kendi gücüyle yaptığını savunmuşlar ve “Kadere mensup olanlar” anlamına gelen “Kaderî” ifadesiyle adlandırılmışlardır.¹¹⁵

Kaderiyye mezhebinin adlandırılmasında mensuplarının kaderi reddetmelerine rağmen bu mezhebin kadere nisbet edilmesine sebep olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazı alimler dildeki kullanımlarda bir şeyin karşıtı ile adlandırılmasının

¹¹¹ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), s. 174.

¹¹² Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2001), 24: s. 58.

¹¹³ Yavuz, “Kader”, 24: s. 59.

¹¹⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 58.

¹¹⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, s. 175.

mümkün olduğunu söylemiştir. Bir görüşe göre ise, bu grubun kader meselesine yoğunlaşıp merkeze almaları ve kendilerini doğruya ulaşmış görmeleri sebebiyle bu şekilde adlandırılmışlardır. Bazıları ise bu grubun İlâhi kaderi inkâr etmekle birlikte her şeyi insanın irade ve kudretine bağlayarak bir bakıma kaderi insana nisbet ettikleri için bu şekilde adlandırıldıklarını söylemişlerdir.¹¹⁶ Kaderî'yi, kaderin kendi elinde olduğunu, Rabbine ait olmadığını isbat eden kişi olarak tanımlayan Eş'arî, bunu dilin mantığının ve özgün kullanımının gereği kabul ederek şu şekilde açıklamıştır: Nasıl ki kuyumcu kuyumculuk yapan kimsedir, kendisi için kuyumculuk yapılan kimse değildir; marangoz kendisi için marangozluk yapılan kimse değil, marangozluk yapan kimsedir; kaderî de kendi fiillerini ve eylemlerini kendisinin takdir ettiğini ve Rabbinin ona bir müdahalesi olmadığını söyleyen kimsedir.¹¹⁷ Temel hadis kaynaklarımızda bulunan hadislerde de geçen “Kaderiyye” isimlendirmesi rivayetlerde olumsuz anlamda kullanılmıştır. Bu rivayetlerden bazıları şu şekildedir:

*“Ümmetim içinde iki sınıf vardır ki İslam’dan nasipleri yoktur: Mürcie ve Kaderiyye.”*¹¹⁸

*“Kaderiyye bu ümmetin Mecusileridir. Hastalandıklarında ziyaret etmeyin, öldüklerinde de şahitlik yapmayın (veya cenazelerine gitmeyin).”*¹¹⁹

¹¹⁶ İlyas Üzümlü, “Kaderiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2001), 24: s. 64.

¹¹⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmail b. İshâk el-Eş'arî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, thk. Fûkiye Hüseyin Mahmud (Kahire: Daru'l-ensâr, 1397), s. 197-198.

¹¹⁸ Bu hadis İbn Abbas, Cabir b. Abdullah ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet edilmiştir. Tirmizî'deki (Tirmizî, Ebvâbü'l-Kader, 13) isnadlarda bulunan Nizar b. Hayyân münkerü'l-hadis olmakla, Ali b. Nizar ve Sellâm b. Ebû Amra da hadislerine itibar edilmemekle (hadîsuhu leyse bi şey') itham edilmiş râvilerdir. Hadisin diğer kaynaklarda geçen Cabir ve Ebû Sa'îd'den gelen isnadlarında da zayıf râvilerin olması sebebiyle hadisin isnadları zayıf kalmıştır. Bu durumdan hareketle ihtilafa sebebiyet vermiş hadisin mevzu olduğu, hasen olduğu gibi farklı yorumlar yapılmıştır. Hadisin isnadları ve Tirmizî, İbn Mâce gibi eserlerde bulunması dikkate alındığında hadisin mevzu bir hadis olmadığı anlaşılmakla birlikte zayıf isnadlarının birbirlerini destekleyerek hadisi hasen mertebesine çıkarıp çıkarmadığı noktası tereddütlüdür. Tirmizî'nin hadis için yaptığı değerlendirmesinin bazı nüshalarda “hasen garib” bazı nüshalarda ise sadece “garib” şeklinde aktarılması da Tirmizî'nin bu konudaki kanaatinin de tam olarak bilinemediğini göstermektedir. Bkz: Yavuz Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003): s. 120-124.

¹¹⁹ Bu hadis bazı lafız farklılıklarıyla İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Huzeyfe b. Yemân ve Sehl b. Sa'd'dan rivayet edilmiştir. Hadisin tariklerinde bulunan kusurlar hadisin güvenilirliği noktasında tereddütler oluşturmuştur. İbnü'l-Cevzî, Sirâcüddin el-Kazvîni ve günümüz araştırmacılarından Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî gibi alimler hadisi mevzu kabul etmişlerdir. İbn Hacer, Suyûtî ve Abdülfettah Ebû Gudde gibi bazı alimler ise hadisin çeşitli tariklerini inceleyerek hasen olduğu kanaatine

“Ehl-i kader ile oturmayın, onlarla tartışmaya girişmeyin.”¹²⁰

Kaynaklarda yer alan bu ve benzeri rivayetlerde Kaderiyye İslam’dan nasibi olmayan, bu ümmetin Mecusileri, Deccal’in taifesinden, hastalanınca ziyaret edilmemesi ve cenazesinde bulunulmaması gereken, yetmiş peygamberin diliyle lanetlenmiş bir fırka olarak geçmektedir. Yine rivayetlerde ehl-i kader ile oturmak ve tartışmak menedilmiş onların başına yere batırma, taş yağdırma, suret tebdili gibi afetlerin geleceği söylenmiştir.¹²¹ Sıhhatleri itibariyle zayıf olsalar dahi bu rivayetlerin varlığı, Kaderiyye ismini her bir fırkanın kendi üzerine almayıp muhaliflerini karalamak için kullanmasına sebebiyet vermiştir.¹²²

Ebû’l-Kâsım el-Belhî, Kâdî Abdulcabbâr gibi alimler başta olmak üzere Mutezili alimler “Kaderiyye” isminin hadislerde kötü bir anlam ifade etmesi sebebiyle bu ismin kaderi reddedenler için kullanılmasına itiraz etmişlerdir. Belhî kötülükler de dahil her şeyi kadere bağladıkları için “Kaderiyye” isminin aslında Mucbire için kullanıldığını söylemektedir. Kâdî ise cebr görüşünü savunanların iktidarın desteğini alarak aslında kendi lakapları olan bu ismi Mutezile’yi karalamak için kullandıklarını düşünmektedir.¹²³ Mutezili alimlerin bu itirazları Kaderiyye isminin Mutezile için en çok kullanılan isimlerden biri olması sebebiyledir. Bu isimlendirme ise Mutezilenin kader meselesindeki düşüncesinden ötürüdür.¹²⁴ Hatta Mâtürîdî, Bağdâdî gibi bazı alimler bu iki mezhebi neredeyse aynı kabul etseler de Kaderiyye, Kader meselesine yaklaşımı yönüyle aynı görüşlere sahip olduğu Mutezile’den en azından başlangıçta ayrı bir fırkadır.¹²⁵

Kaynaklara bakıldığında Kader meselesi Müslümanlar arasında erken dönemlerden itibaren tartışılan ve günümüzde de farklı boyutlarıyla tartışılmaya devam

varmışlardır. Bkz: Ebû Dâvûd, Kitâbü’s-Sünne, 17; Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 115-120.

¹²⁰ Hz. Ömer kanalıyla rivayet edilen bu hadisin isnadında bulunan Hakîm b. Şerîk’in meçhul bir râvi olduğu söylenmiştir. Bu durumdan ötürü hadisin isnadı zayıftır. Bkz: Ebû Dâvûd, Kitâbü’s-Sünne, 18; Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”, s. 124.

¹²¹ Kaderiyye ile ilgili rivayetlerin sened ve sıhhat değerlendirmeleri hususunda detaylı bilgi için Yavuz Köktaş’ın makalesine bakılabilir: Köktaş, “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”.

¹²² Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), s. 62.

¹²³ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 61.

¹²⁴ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 57.

¹²⁵ Üzümlü, “Kaderiyye”, 24: s. 64.

eden önemli meselelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Kaderiyye'nin ne zaman ve nerede ortaya çıktığı ve ilk mensuplarının kimler olduğu ihtilaflı konulardandır. Kaderiyye bağımsız bir fırka olmaktan çok diğer meselelerde farklı görüşlere sahip olsalar da Kader ve insanın özgür iradesi meselesinde aynı görüşe sahip kişilerin içinde yer aldıkları fırka olarak kabul edilmektedir.¹²⁶

Kaderiyye'nin doğuşu ve Kader anlayışının oluşmasının sebebi olarak; kader meselesinin İslam öncesi Arap kültüründe de yoğun bir şekilde olması, İslam geleneğinde diğer fırkaların doğuşunda olduğu gibi nasları okuma ve anlamada tezahür eden farklı yaklaşımların etkisi, dönemin siyasi çekişmeleri ve Müslümanlar arasındaki ihtilaflar gibi farklı sebepler zikredilmektedir. Bütün bu zikredilen sebepler kaderin tartışılmasına ve Kaderî anlayışın oluşmasına zemin hazırlamış olmakla birlikte siyasi olaylar ve ihtilaflar problemin büyümesinde en önemli etken olmuştur. Hz. Peygamber döneminde kaderle ilgili ayetlerin birbiriyle çelişir görünmesi sahabîler arasında gündeme gelmiş ancak Hz. Peygamber'in müdahalesiyle bu tartışma kapanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan hilafet tartışmaları, Cemel ve Sıffin Vakaları, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Emevi idarecilerin haksız uygulamaları, kaderden bahseden nassların müteşabihliği, Arap toplumunda önceden var olan kaderci yaklaşımlar, yabancı kültür ve inançların etkisi kader tartışmalarını tekrar başlatarak meseleyi toplumun gündemine taşımıştır. Bu tartışmalarda ortaya sürülen görüşler zamanla teolojik kutuplaşmaya dönerek iki zıt akım olan Kaderiyye ve Cebriyye'yi doğurmuştur.¹²⁷

Kaynaklarda yer alan “İlk Kaderî olduğu kabul edilen Ma’bed el-Cühenî'nin bu görüşlerini bir Hristiyan'dan aldığı”¹²⁸ bilgisinden hareketle Von Kremer, Max Horton, Nallino, Joseph Schacht gibi bazı müsteşrikler kader konusundaki tartışmaların dış kaynaklı ve doğu Hristiyanlığı ile bağlantılı olduğunu, dolayısıyla Kaderiyye mezhebinin harici sebeplerle teşekkül etmiş bir fırka olduğunu iddia etmişlerdir.¹²⁹ Ancak bu iddia nasları, Arap kültürünün yapısını ve dönemin siyasi olaylarını göz ardı etmiş kasıtlı bir okumanın ürünü olmaktan öteye geçmemektedir. Yabancı Kültür ve

¹²⁶ Aydın, Osman, “Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/2 (2003): s. 254.

¹²⁷ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 57-58.

¹²⁸ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Haydarabad: Matbatu Dairetü'l-Meârifî'n-Nizâmîyye, 1325), X, s. 226.

¹²⁹ İrfan Abdülhamid, *Dirâsât fî'l-fırak ve'l-'akâidi'l-islâmîyye* (Bağdat: Matba'atü'l-irşâd, 1967), s. 251-253.

inançların kader tartışmalarında rolü olmakla birlikte bu problemi başlatarak toplumun gündemine taşıyan bir faktör olarak öne çıkarılması doğru gözükmemektedir. Nitekim Wensink, Tritton, Oberman ve Watt gibi bazı müsteşrikler de bunu dile getirmiş ve harici etkenlerin meselenin genişleyip derinleşmesine etkisi olabileceğini ancak ortaya çıkışına etkisinin olmadığını söylemektedirler.¹³⁰

Kader meselesini ilk gündeme getiren ve kaderi görüşleri ilk defa dile getiren kişinin Ma'bed el-Cühenî olduğu söylenmiştir.¹³¹ Nevevî, onun hakkında “*Hasan el-Basrî'nin meclisinde bulunmuştur. Basra'da Kader meselesini ilk dile getiren kişidir. Sonrasında Basra halkı Amr b. Ubeyd'in onu sahiplendiğini görünce görüşlerini benimsediler.*”¹³² demiştir. Ma'bed'i kaderi görüşleri benimsemeye yönelten önemli bir etken Hasan el-Basrî'ye olan serzenişinde kendisini göstermektedir. O; “*Ey Ebû Sa'îd, idareciler Müslümanların kanını akıtıyor, mallarını zorla alıyor ve daha pek çok şey yaparak “yaptıklarımız Allah'ın kaderine göre vuku bulmaktadır” diyorlar*”¹³³ sözüyle, emirlerin işlerini meşrulaştırmak için kaderi kullanmalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Yöneticilere muhalefeti sadece düşüncesiyle sınırlı kalmayan Ma'bed, İbnü'l-Eş'as'ın Emevilere karşı başlatmış olduğu isyana katıldığı için Haccâc tarafından idam edilmiştir.¹³⁴ Ma'bed'den sonra kader meselesinde konuşan ikinci kişi ise Gaylân ed-Dımaşkî'dir.¹³⁵ Gaylân da Emevi iktidarına olan muhalefeti sebebiyle Hişam b. Abdülmelik tarafından idam edilmiştir.¹³⁶

Dönemindeki en önemli ilim otoritelerinden biri olan Hasan el-Basrî cereyan eden siyasi hadiseler ve fikrî tartışmalara yabancı kalamamıştır. Kader meselesindeki görüşlerini açıkladığı risalesiyle¹³⁷ de tartışmaların odak noktası haline gelen Hasan el-Basrî'nin Kaderî olduğunu iddia edenler olduğu gibi bu iddiayı şiddetle reddedenler de olmuştur. Mutedil bir tavır sergilemesi, onun her iki zıt görüşü benimseyen kimseler

¹³⁰ Abdülhamid, *Dirâsât fi'l-fırak*, s. 254.

¹³¹ Müslim, *Kitâbü'l-İmân*, I

¹³² Muhyiddîn Ebû Zekerîyya Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim b. el-Haccâc* (Müessesetü Kurtuba, 1994), I, s. 217.

¹³³ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1992), s. 441.

¹³⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1382), IV, s. 141.

¹³⁵ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 484.

¹³⁶ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 484.

¹³⁷ Bu risalenin Hasan el-Basrî'ye aidiyeti hakkında geniş bilgi için bkz.: Mustafa İslamoğlu, *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019), s. 84-89.

tarafından da benimsenmesine ve onu kendi görüşlerinin öncüsü kabul etmelerine sebep olmuştur. Emevîleri eleştiren birçok kimse ile yakınlık kurmuş, mutedil davranarak siyasi bir ayaklanmayı tasvip etmemiştir. Bununla birlikte çeşitli vesilelerle halife ve valileri uyarmaktan da geri durmamıştır. Kader meselesindeki görüşleri dikkatle incelendiğinde Hasan el-Basrî'ye Kaderî demek pek mümkün gözükmemektedir.¹³⁸

Kaderiyye mezhebinin mensuplarının kimler olduğunu tesbit edebilmek için başvurulabilecek önemli en erken kaynak İbn Kuteybe'dir.¹³⁹ İbn Kuteybe'nin Kaderî olarak zikrettiği isimler şunlardır: Ma'bed el-Cühenî, 'Atâ b. Yesâr, Amr b. Ubeyd, Gaylân el-Kıptî(ed-Dımaşkî), el-Fadl er-Rakkâşî, Amr b. Fâid, Vehb b. Münebbih, Katâde b. Diâme, Hişâm ed-Destüvâî, Sa'id b. Ebî 'Arûbe, Humeyd et-Tavîl, 'Avf b. Ebî Cemîle, İsmail b. Müslim el-Mekkî, Osman b. Miksem el-Berrî, Nasr b. 'Âsım, İbn Ebî Necîh, Halid el-Abdî, Hümam b. Yahyâ, Mekhûl eş-Şâmî, Sa'id b. İbrâhîm, Nûh b. Kays et-Tâhî, Gunder, Sevr b. Zeyd, 'Abbâd b. Mansûr, Abdülvâris et-Tennûrî, Salih el-Mürri, Kehmes, 'Abbâd b. Suheyb, Hâlid b. Ma'dân, Muhammed b. İshâk.¹⁴⁰

Muhaddisler tarafından hadis râvîleri özelinde de Kaderî olmakla itham edilen râvîleri tesbit etmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. İbn Hacer Buhârî râvilerinden bidat sahibi olmakla itham edilenlerin bir listesini vermiş bu isimler arasında Kaderî olmakla itham edilenleri de zikretmiştir. Kaderiyye'yi "*Şerrin kulun kendi fili olduğunu iddia edenler*" ifadesiyle tanımlayan İbn Hacer'in zikrettiğine göre bu râvîlerin isimleri şunlardır: Sevr b. Zeyd ed-Dîlî el-Medenî, Sevr b. Yezîd el-Hımsî, Hassan b. 'Atiyye el-Muhâribî, Hasan b. Zekvân, Dâvûd b. el-Husayn, Zekerıyya b. İshak, Sâlim b. 'Aclân, Sellâm b. Miskîn el-Ezdî, Seyf b. Süleyman el-Mekkî, Şibl b. 'Abbâd el-Mekkî, Şureyk b. Abdullah b. Ebî Nemr, Abdullah b. Amr Ebû Ma'mer, Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî, Abdullah b. Ebî Necîh el-Mekkî, Abdul'alâ b. Abdil'alâ el-Basrî, Abdülvâris b. Sa'id et-Tennûrî, 'Atâ b. Ebî Meymûn, Ömer b. Ebî Zâide, İmrân b. Müslim el-Kasîr, Umeyr b. Hânî ed-Dımaşkî, 'Avf el-A'râbî el-Basrî, Katâde b. Diâme, Kehmes b. el-Minhâl, Muhammed b. Sevâ' el-Basrî, Hârûn b. Mûsâ el-A'ver en-Nahvî, Hişâm b. Ebî Abdullah ed-Destüvâî, Vehb b. Münebbih el-Yemânî, Yahyâ b. Hamza el-Hadramî.¹⁴¹

¹³⁸ Aydın, Osman, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", s. 257-28.

¹³⁹ Aydın, Osman, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", s. 258.

¹⁴⁰ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 625.

¹⁴¹ Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379), s. 459-460.

Suyûtî ise Buhârî veya Müslim'in râvilerinden olup Kaderîlikle itham edilen râvilerin listesini vermiştir. İbn Hacer'in zikrettiği isimlere ek olarak Salih b. Keysân, Abdurrahman b. İshâk el-Medenî ve 'Alâ b. el-Hâris'i zikretmiş, Katâde'yi saymamıştır.¹⁴²

İncelendiğinde listelerin birbirinden farklı olduğu, birinde bulunan ismin diğerinde bulunmadığı görülmektedir. Bunun sebebi olarak listelerin veriliş amacı veya listeleri oluşturan kişilerin değerlendirmelerinin farklı olması gibi hususlar zikredilebilir. İbn Kuteybe "Aşırıya Kaçan İsimler" başlığı altında Râfîzî, Şîî ve Mürcîî isimleri zikrettikten sonra Kaderiyye'ye mensup kimselerin adlarını da sıralamıştır. İbn Hacer Buhârî râvileri arasından Kaderî olmakla itham edilenlerin isimlerini vermiş, Suyûtî ise hem Buhârî hem de Müslim'in râvileri içinden Kaderî olanların listesini vermiştir. Değerlendirme farklılığına örnek olarak ise İbn Hacer'in de Kaderî olduğu ithamına şüpheyle yaklaşmasına rağmen Katâde'yi zikretmesi, Suyûtî'nin ise Katâde'ye yer vermemesi söylenebilir. Listelerin Kaderiyye mezhebinin bütün mensuplarını kapsadığı söylenemese de fikir vermesi açısından önemlidir. Özellikle hadis ilmi açısından incelendiğinde hadis ilminde önde gelen birçok alimin Kaderiyye mezhebi mensuplarından kabul edildiği görülmektedir. Yine dikkat çeken bir diğer husus da Kaderî olduğu kabul edilen bu isimlerin önemli bir kısmının Hasan el-Basrî'nin döneminde¹⁴³ yani hicrî I. ve II. yy'da yaşamış olmalarıdır.

Kaderî isimlere dair verilen listelerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususunda son dönem muhaddislerinden Muhammed Avvâme'nin uyarıları oldukça önemlidir. Bid'at ehline dair verilen listelerin icmali listeler olduğunu ve bid'at ehlinde olmakla itham edilenlerin durumlarının tesbit edilebilmesi için şu hususlara bakılmasını söylemiştir:

- "1. Bid'at ehlinde olduğuna dair töhmetin doğruluğu araştırılmalıdır.*
- 2. Bid'ati üzere ölüp ölmediği yani tövbe edip etmediği tesbit edilmelidir.*
- 3. Bid'at ehline aşırıya kaçıp kaçmadığı veya ne kadar aşırı olduğuna bakılmalıdır.*
- 4. Rivayetinin bid'atini destekleyip desteklemediğine bakılmalıdır.*

¹⁴² Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takribu'n-Nevevî*, thk. Nadr Muhammed el-Faryâbî (Riyad: mektebetü'l Kevser, 1415), s. 389.

¹⁴³ Aydın, Osman, "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri", s. 259.

5. Kendisinden hadis alan muhaddislerin hadisleriyle ihticac edip etmediği, Şevahid'de ve mütâbaat'ta mı zikrettikleri tesbit edilmelidir.”¹⁴⁴

Avvâme'nin zikrettiği bu hususların tesbiti râvi hakkında isabetli bir hüküm vermeye yardımcı olacaktır. Bu yönleriyle incelenmedikçe Kaderîlikle itham edilenlerin güvenilirliklerinin tesbit imkanı yoktur. Mesela İbn Kuteybe'nin Kaderî râviler arasında zikrettiği Hâlid b. Ma'dân hakkında başka hiçbir kaynakta böyle bir bilgiye rastlanmaması,¹⁴⁵ listelere tek başına itibar edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Kaderiyye mezhebinden kabul edilen kimselerin farklı görüş ve mezheplerden oldukları görülmektedir. Ancak Kaderî olarak adlandırılmalarının sebebi cebri inkar hususunda aynı görüşü paylaşıyor olmalarıdır. Yani kaderin manasını ve kulun ihtiyarını açıklama noktasında farklı görüşlere sahip olsalar da cebri inkar etmeleri sebebiyle Kaderîyyeden kabul edilmişlerdir.¹⁴⁶ Bu durum Kaderiyye'nin bir mezhep veya düşünce okulunun sınırlarını belirleyen ilkelere ve sistematize edilmiş görüşlere sahip olmaması sebebiyle bir mezhep olmaktan çok kadere ilişkin bir zihniyete işaret ettiğini göstermektedir.¹⁴⁷

Kaderiyye ile ilgili yapılan çalışmalarda kader meselesine yaklaşımı itibariyle benzer görüşlere sahip olduğundan¹⁴⁸ Mutezile ile olan ilişkisi de üzerinde durulan hususlardan biri olmuştur. Bazı müellifler Kader meselesindeki görüşlerinin benzerliklerinden hareketle Kaderiyye'yi Mutezile için kullanılan isimlerden biri kabul etmişlerse de başlangıçta birbirlerinden ayrı fırkalar oldukları genel kabul gören görüştür.¹⁴⁹ İrfan Abdülhamid, Ma'bed el-Cühenî, Gaylân ed-Dımaşkî ve onların görüşlerini benimseyenleri “Halis Kaderiyye” şeklinde isimlendirerek Allah'ın ezeli ilmini kabul etmemekle Mutezileden ayrıldıklarını söylemiştir. Ona göre Halis Kaderiyye hem insanın özgür iradesinin olduğunu hem de Allah'ın ezeli bilgisinin olmadığını yani önceden olacakları bilmediğini savunmaktadır. Bu ise ehli sünnete göre zındıklıktır. Mutezile ise Allah Teâlâ'nın ezeli ilmini inkar etmemekle Halis

¹⁴⁴ Celaeddin Suyûfî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbu'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârû'l-Minhâc, 2016), IV, s. 139-140.

¹⁴⁵ Hâlid b. Ma'dân'ın Kaderî olmadığına dair bkz.: Öztürk, “Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri”, s. 94-95.

¹⁴⁶ Abdülhamid, *Dirâsât fi'l-firak*, s. 87.

¹⁴⁷ Aydın, Osman, “Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri”, s. 262.

¹⁴⁸ Üzümlü, “Kaderiyye”, 24: s. 64.

¹⁴⁹ Üzümlü, “Kaderiyye”, 24: s. 64.

Kaderiyyeden ayrılır.¹⁵⁰ Kaderiyye kaderi inkar etmesi, özgür irade ve ihtiyar fikrini savunmasıyla Mutezile'nin adl prensibi içindeki kadere dair görüşlerinin temellerini oluşturmaktadır.¹⁵¹

Daha çok Emevîlere karşı siyasî bir hareket olarak ortaya çıkmış olan Kaderîyye, sistematik bir hareket olmadığından Emevî iktidarının sona ermesiyle siyasi muhalefeti devam ettirememiştir. Sonraki dönemlerde ise kaderle ilgili fikirlerin Mutezile tarafından sistemleştirilmesiyle varlığını korumuştur.¹⁵² Hadis literatüründe cerh sebebi sayılan Kaderî ithamının kullanımına bakıldığında da hicrî ikinci asrın ilk yarısına kadar Mutezîlî olmayı ifade ettiğini söylemek mümkün olmasa da sonraki dönemler için çoğunlukla Mutezîlî olmayı ifade ettiği söylenebilir.¹⁵³ Bu durum, Emevîler'in iktidarının hicrî ikinci asrın ikinci çeyreğinde bittiği dikkate alındığında Kaderiyye'nin bu dönemden sonra zamanla bittiği düşüncesiyle de örtüşmektedir.

2.2. Kaderî Râvilerin Rivayetleri

Kaderiyye, bid'at ehli fırkalar arasında kabul edilen bir mezheptir. Kaderî görüşlere sahip olan râviler de bid'at sahibi kabul edilmiş ve rivayetleri bu husus dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple Kaderî olmakla itham edilmiş râvilerin rivayetlerinin nasıl değerlendirildiğini tespit edebilmek için ehl-i bid'at'ın nasıl değerlendirildiğine ve rivayetlerinin kabul şartlarına bakmak gerekmektedir.

Hadis ilminde bid'at kavramı sünnete aykırı olan ve daima zemmedilen şeyler için kullanılır. Buna göre ehl-i bid'at tabiri Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyen kimseler veya fırkalar için kullanılmaktadır. Muhaddisler dinin bir parçası olarak gördükleri Hz. Peygamber'in hadislerini nakleden kişinin temiz ve şaibeden uzak olması gerektiği düşüncesinden hareketle bid'at sahibi olmayı cerh sebebi olarak görmüşlerdir.¹⁵⁴ Tabîînin önde gelen muhaddis ve fakihlerinden olan İbn Sîrîn (ö. 110/728)'in “*Bu ilim dinin kendisidir.*

¹⁵⁰ Abdülhamid, *Dirâsât fi'l-fırak*, s. 87.

¹⁵¹ Öztürk, “Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvileri”, s. 83.

¹⁵² Üzümlü, “Kaderiyye”, 24: s. 65.

¹⁵³ Hansu, *Mutezile ve Hadis*, s. 62.

¹⁵⁴ Abdullah Karahan, *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2018), s. 57.

Dininizi kimden aldığınıza dikkat edin."¹⁵⁵ şeklindeki sözü muhaddislerin bu yaklaşımını ortaya koyması açısından önemlidir. Büyük bir titizlikle hadis râvilerini tenkide tabi tutan muhaddisler râvinin güvenilir olduğunu tespit ettiklerinde ta'dil etmişler, hadisin kabulüne engel teşkil edecek bir kusur gördüklerinde ise cerh etme yoluna gitmişlerdir. İbn Hacer, cerh sebeplerinin râvinin bid'at sahibi olması, kendinden sika olan râvilere muhalefeti, hata yapması, kim olduğunun veya durumunun bilinmemesi ve inkıtaya sebep olan tedlis veya irsalden birini yapması şeklinde beş temel sebep etrafında döndüğünü söylemektedir.¹⁵⁶

Bid'at sahibi olması râvinin adaletine zarar veren hususlardan kabul edilmekle birlikte muhaddisler, bid'at ehlinin hadislerinin alınması ve delil olarak kullanılması noktasında ihtilaf etmişlerdir.¹⁵⁷ Râvinin bid'atinin durumuna ve münekkittin bid'at ehline karşı tutumuna göre farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.

Bid'at özellikleri itibariyle küfrü gerektiren bid'at veya küfrü gerektirmemekle birlikte fıska gerektiren bid'at şeklinde ikiye ayrılmaktadır.¹⁵⁸ Nevevî bid'ati küfrü gerektiren râvilerin rivayetlerinin kabul edilmemesi hususunda ittifak olduğunu söyler.¹⁵⁹ Ancak kelimcilerin de aralarında olduğu bir grup alim bid'atinin küfre veya fıska sebebiyet vermesine bakılmaksızın bid'at ehlinin rivayetlerinin kabul edileceğini¹⁶⁰ söylemiş, bazı alimler ise yalan söylemeyi helal saymadığı sürece bid'ati küfre götüren râvilerin hadislerinin alınabileceği¹⁶¹ görüşünü benimsemiştir. Râzî bu son görüşü "*Yalanın haram olduğuna dair itikadı onu yalandan alıkoyar. Doğru söylediği zannı hasıl olur ve rivayeti kabul edilir.*"¹⁶² şeklinde temellendirmiştir. Farklı görüşler olsa da Nevevî'nin ittifaktan bahsetmesi en azından ulemanın kahir ekseriyetinin bu tür râvilerin rivayetlerinin kabul edilmemesi görüşünü benimsediğini göstermektedir.

İbn Hacer, bazı kimselerin itikadî fikirlerinin farklı olması sebebiyle karşısındakini tenkit edebildiğine veya doğru sözlü ve zabt sahibi olmasına rağmen

¹⁵⁵ Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye* (Dımaşk: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2013), s. 139.

¹⁵⁶ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379), s. 385.

¹⁵⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 138.

¹⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, s. 385.

¹⁵⁹ Suyûtî, *Tedrib*, 1415, I, s. 383.

¹⁶⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 138; Suyûtî, *Tedrib*, 1415, I, s. 383.

¹⁶¹ Suyûtî, *Tedrib*, 1415, I, s. 383.

¹⁶² Fahreddin muhammed b. Ömer b. Hüseyin Râzî, *el-Mahsûl fi ilm-i usûli'l-fikh*, thk. Taha Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996), IV, s. 396.

dünya ile meşgul olmasından ötürü eleştirebildiğine veyahut aynı dönemde yaşamış kimselerin çeşitli sebeplerle birbirlerine husumet besleyebildiklerine dikkat çekerek tekfir sebebi olan bid'atın bütün alimlerin üzerinde hemfikir olduğu şartları sağlaması gerektiğini söylemiştir. Hz. Ali'ye ya da bir başkasına ulûhiyyetin hulûl ettiğine veya Hz. Ali'nin kıyametten önce dünyaya ineceğine inanan aşırı Râfîzî grupları alimlerin tekfirinde ittifak ettiği bu fırkalara örnek olarak zikretmiştir.

Yukarıda sayılanların dışında kalanlar ise fıska sebebi olan bid'atlerdir. İbn Hacer, fıska götüren bid'ati ise “*zâhiri itibariyle imkan dahilinde gözükken bir tevile dayanmakla birlikte görüşleri sünnetin asıllarına açıkça muhalif olan fırkaların bid'atı*” şeklinde tarif eder.¹⁶³ Râvinin bid'atinin fıska gerektiren bid'at olması durumunda ise farklı görüşler ileri sürülmüştür. Selef ulemasından bir grup, küfrü veya fıska gerektirip gerektirmemesine bakmaksızın bid'at ehlinin rivayetlerini reddetmiştir. Kafir ve fasık kimselerin hadislerinin kabul edilmeyip rivayet edilmemesi gerektiği görüşündedirler.¹⁶⁴ Bu, başta sahabenin uygulaması olmak üzere genel uygulamaya aykırı olduğu için zayıf bir görüştür. Sahabîler, tabiîn nesli ve onlardan sonra gelenler doğruluğu benimseyip yalanı büyük günah kabul eden, yasak işlerden sakınan, şüpheli ve kötü yollardan kaçınan, muhalifleri tarafından savunduğu görüşün aleyhine delil olarak kullanılacak hadisleri dahi rivayet etmekten çekinmeyen Hâricîlerin rivayetlerini ve şahitliklerini kabul etmişlerdir.¹⁶⁵

Şafi'î, İbn Ebî Leylâ, Süfyan es-Sevrî, Ebû Yûsuf gibi bazı alimler ise bid'at sahibi râvinin rivayetinin kabulünü yalanı mubah kabul etmemesi şartına bağlamışlardır. Mezhebini veya mezhebinin taraftarlarını desteklemek amacıyla yalanı mübah saymaması şartıyla mezhebinin propagandasını yapıp yapmamasına bakılmaksızın rivayetlerinin kabul edileceği görüşünü benimsemişlerdir.¹⁶⁶ Buhârî ve Müslim başta olmak üzere pek çok hadis aliminin mezhebinin davetçisi¹⁶⁷ olarak bilinen

¹⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, s. 385.

¹⁶⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 138.

¹⁶⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 142.

¹⁶⁶ Suyûtî, *Tedrib*, 1415, s. 384.

¹⁶⁷ Bir kimsenin mezhebinin davetçisi olup olmadığı onun bid'atinin durumunu tespitinde önemli bir husustur. Râvinin bu durumu çoğu zaman dâî kelimesiyle ifade edilmiştir. Arapçada çağırarak, davet etmek, seslenmek gibi anlamalara gelen (دعوى) kökünden gelen ve çağırarak, davet eden gibi anlamları olan dâî kelimesi, ilk dönemlerde insanları kendi görüş ve mezhebine çağırarak şahıslar için kullanılmıştır. Sonraki dönemlerde ise bu anlamıyla birlikte, başta İsmâiliyye ve Karmatiyye olmak üzere, mezhep içinde bir rütbeyi yahut ulaşılacak bir makamı ifade etmek için de kullanılmıştır. Mezhep içerisinde lider

bazı râvilerin rivayetlerine itibar etmeleri bu görüşe delil olarak getirilebilir.¹⁶⁸ İbn Hacer, bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyen Kuşeyrî'nin mezhebinin davetçisi olsun veya olmasın bid'at sahibi râvinin bid'atiyle ilgili olmayan rivayetleri için şöyle dediğini nakleder:

*“Eğer bid'at sahibi râvinin rivayetini ondan başkaları da nakletmiş ise bid'atini yok etmek için rivayeti alınmaz. Ancak ondan başka rivayet eden yoksa ve hadis sadece onda varsa doğru sözlü olması, yalandan sakınması, dine bağlılığının bilinmesi, hadisin bid'ati ile ilgili olmaması kaydıyla sünnetin korunması için bu hadisin kaybedilmeyip alınması öncelikli olur.”*¹⁶⁹

Kuşeyrî'nin bu ifadesi alimlerin bir bid'ati ve sahibini yüceltme korkusuyla bid'at ehlinen hadis almaktan kaçındıklarına ancak sünnetin yok olma endişesi taşıdıklarında ise bid'at ehlinin hadislerini tamamen terk edemediklerine işaret etmesi açısından önemlidir.

Bid'at sahibi râvilerin rivayetlerinin kabulünde alimlerin büyük çoğunluğunun benimsediği görüş ise bid'at ehlinen mezhebinin davetçisi olmayan ve görüşlerinin propagandasını yapmayan râvilerin rivayetlerinin kabul edilmesi şeklindedir.¹⁷⁰ Nevevî, İbn Hacer gibi bazı alimler bu yaklaşımın en adaletli tutum olduğunu söylemişlerdir.¹⁷¹ Hatîb de bid'atine sürüklemesinden yahut bid'atini destekleyecek şekle sokmasından korkulduğu için mezhebinin propagandasını yapan kimselerin rivayetlerinden sakındırıldığını söylemiştir.¹⁷² Bu görüşü benimseyen bazı alimler mezhebinin davetçisi olmamasına ek olarak bid'atini destekleyecek ve güzel gösterecek rivayetlerinin de

konumunda olan ve mezhebin ilkelerini anlatarak yaymaya çalışan propagandist kimseler dâî olarak isimlendirilmiştir. Ancak ilk dönemlerdeki kullanımı daha geniş anlamdadır. Bid'atinin ilkelerini dile getirerek propagandasını yapan ve inançlarını insanlara aktarmaya çalışan kimseler “bid'atine çağırın” anlamında dâî olarak anılmıştır. (Detaylı bilgi için bkz: Mustafa Öz, “DÂÎ”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 1993), 8: s. 420-421.) Dâî olduğu ifade edilen bir râvi hakkında kanaat belirtilirken, bu ithamla kastedilenin, meselenin siyasi ve ideolojik bir boyut kazandığı ortamlarda mezhep savunucusu mu yoksa salt bir mezhep davetçisi mi olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü bu ikisi oldukça farklı iki tavrı ifade eden ve farklı neticeleri olan mezhep taassubu türüdür.

¹⁶⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Siyer-u alâmi'n-nûbela*, thk. Şuayb el-Arnâûd (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405), VI, s. 126; Suyûtî, *Tedrib*, 1415, s. 386.

¹⁶⁹ Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali İbn Dakîk el-İd, *el-İktirâh fî beyâni'l-ıstılah ve ma udi'fe ilâ zâlike mine'l-ehâdîsi'l-ma'dûdeti mine's-sıhah* (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986), s. 59; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, s. 385.

¹⁷⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 138.

¹⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, s. 385; Suyûtî, *Tedrib*, 1415, s. 385.

¹⁷² Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 145.

kabul edilmemesi gerektiğini, sadece bid'ati ile ilgili olmayan rivayetlerinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir.¹⁷³

Alimler nazarî anlamda bazı şartlar ileri sürerek bid'at ehlinin rivayetlerinin kabulü hususunda genel bir çerçeve belirlemişlerdir. Ancak uygulamaya bakıldığında yer yer bu şartları uygulamadıkları, gerekli gördükleri durumlarda istisnai hükümler verdikleri görülmektedir. İbn Dakîk el-İd bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir:

*“Bizde hasıl olan kanaat hadis rivayetinde mezheb farklılığına itibar edilmediğidir. Dinin mütevatir esaslarından birini inkar etmediği sürece ehl-i kible den olan kimse tekfir edilmez. Böyle bir râvi takva, verâ ve zabt sahibi olup Allah korkusunu taşıdığı takdirde rivayetinde güvenilirliği de hasıl olur.”*¹⁷⁴

Son dönem hadis ulemasından Ahmed Muhammed Şakir de bid'at ehlinin rivayetlerinin kabulüne dair ulemanın görüşlerini zikrettikten sonra yer verdiği değerlendirmesinde *“Bid'atçının rivayetinin kabulü hususundaki bütün ihtilaflar nazarîdir. Aslında önemli olan, râvinin doğru sözlülüğünün, emanete sadakatının, dini ve ahlaki güvenilirliğinin anlaşılmasıdır.”* diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.¹⁷⁵

Bu bilgiler ışığında alimlerin genel olarak mezhebinde aşırıya kaçmayan, sahip olduğu görüş sebebiyle yalana başvurmayan ve hem dini hem de ilmi itibarıyla güvenilir olduğu anlaşılan râvilerin hadislerini kabul etmişlerdir.¹⁷⁶

2.2.1. Zehebî'nin Bid'at Ehlinin Rivayetlerine Bakışı

Zehebî, bid'at ehlinin rivayetlerinin durumunu, bid'ati küçük ve büyük bid'at şeklinde ikiye ayırarak izah etmektedir. O, aşırıya kaçarak dini tahrif etmemesi, yalanı mübah saymaması kaydıyla doğru sözlü, dinine bağlı takva sahibi kimselerin hadislerine itibar edilmesi gerektiği kanaatindedir.

“Küçük bid'ate örnek olarak tabîn nesli ve onlardan sonraki nesilde çokça görülen, dini tahrif etmeyen ve aşırıya kaçmayan teşeyyû zikredilebilir. Bu

¹⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyü's-sârî*, s. 385.

¹⁷⁴ İbn Dakîk el-İd, *el-İktirâh*, s. 58.

¹⁷⁵ Ahmed Muhammed Şakir, *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisârî Ulûmu'l-hadîs* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403), s. 95.

¹⁷⁶ Karahan, *Hadis Ravilerinde Güvenilirlik*, s. 60.

kimseler dinine bağlı, verâ sahibi ve doğru sözlü kimselerdir. Hadisleri terkedilecek olsa pek çok hadis kaybolur.”¹⁷⁷

Bid’atinde aşırıya giderek dinin temel ilkelerinden birine zarar veren, yalanı mübah gören kimselere ise güvenilemeyeceğinden rivayetlerinden sakınılması gerektiği kanaatindedir.

“Büyük bid’ate örnek ise Râfîzîlikte aşırı giderek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e dil uzatan ve insanları görüşlerine davet eden kimselerin bid’atidir. Böyle kimselere değer verilmez ve rivayetlerine itibar edilmez. Özellikle bu tür kimselerden doğru sözlü kendisine güvenilen birini tanımıyorum. Aksine bunlar yalanı şiâr, takiyye ve nifakı huy edinmişlerdir. Durumu böyle olan birinin rivayetleri nasıl kabul edilir. Bundan Allah’a sığınırım.”¹⁷⁸

Zehebi, mezhebinin propagandasını yapan kimselerin rivayetlerine dair açıklamada bulunan alimlerin görüşlerini de ele alır. Bazı alimlerin sünnetin zayi olması endişesiyle mezhebinin davetçisi olan kimselerin rivayetlerine farklı bir yaklaşım sergilediğine dikkat çekmiştir. Bid’atinde aşırıya gitmeyen ve mezhebinin önde gelenlerinden olmayan doğru sözlü kimselerin rivayetlerine itibar edilebileceği kanaatinin kendisinde hasıl olduğunu belirtmiştir:

“Alimlerin büyük çoğunluğu Kaderî, Mutezîlî, Cehmî veya Râfîzî olmakla birlikte hadis rivayetinde doğru sözlü olduğu ve takvası bilinen, mezhebinin davetçisi olmayan bir kimsenin rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiği ve hadisleri ile amel edilebileceği kanaatindedirler. Mezhebinin davetçisi olması durumunda ise tereddüde düşmüşlerdir. Pek çok alim böyle kimselerin rivayetlerinden kaçınmıştır. Bazı alimler ise şöyle demişlerdir: Doğru sözlü olduğu bilinmekle birlikte mezhebinin davetçisi olan kimsenin teferrüd ettiği bir hadisla karşılaşsak bu sünneti nasıl terk ederiz? Nitekim bütün hadis alimlerinin tutumları bid’ati kendisini İslam dairesinin dışına çıkarmayan ve kanının helal sayılmasına sebep olmayan kimselerin rivayetlerinin kabulünün imkan dahilinde olduğunu göstermektedir. Yeterince netleşmemekle birlikte bu meselede benim için açıklığa kavuşan husus bid’at sahibi olmakla birlikte bid’atinin önde gelenlerinden olmayan ve görüşlerinde aşırıya gitmeyen kimselerin hadisinin kabul edildiğidir. Doğru sözlü olup hadislerini korudukları için bu kimselerin hadisleri İslami eserlere alınmıştır.”¹⁷⁹

¹⁷⁷ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, I, s. 5.

¹⁷⁸ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl*, I, s. 6.

¹⁷⁹ Zehebî, *Siyer*, VII, s. 154.

Bu tespitinden hareketle Zehebî'nin bid'at ehlinin hadislerini bütünüyle reddetme görüşünü benimsemediği bazı şartları sağlaması durumunda bid'at sahibi kimsenin rivayetlerine itibar edilebileceği kanaatinde olduğu söylenebilir. Zehebî yalanı mübah sayan ve bid'atında aşırıya giden kimselerden hadis alınamayacağını böylelerinin güvenilirliğinin tespit imkanı olmadığını düşünmektedir. Zehebî bid'atında aşırı gitmeyen ve yalanı mübah saymayan ancak mezhebinin davetçisi olan kimsenin durumunu ise hadis alimlerinin uygulamalarına bakarak açıklama yoluna gitmiştir. Alimlerin değerlendirmelerinden hareketle böyle kimselerin rivayetlerinin kabulünün imkan dahilinde olduğunu söylemiş ayrıca bid'atında aşırıya gitmeyen, doğru sözlü olup hadislerini koruduğu tespit edilen râvilerin hadislerine hadis kitaplarında yer verildiğine işaret etmiştir.

2.3. Bir Cerh İfadesi Olarak “Kaderî”

Rical eserlerinde Kaderiyye mezhebinden kabul edilen kimseler için “Kaderî” (قدری), “Kaderiyyedendir” (من القدرية), “Kader ehli” (من أهل القدر), “Kader ile itham edilmiştir” (اتهم بالقدر), “Kaderî görüşlere sahipti” (كان يرى رأي القدر), gibi ifadeler kullanılmıştır. Kaderî görüşleri savunan yani dâî olan râviler ise “Kaderîdir, davetçisidir” (قدرى داعية), “Kaderiyyenin önde gelenlerindendir” (كان رأساً في القدر/من رؤوس القدرية) ifadeleriyle tanıtılmıştır. Bu ifadeler râvinin adaletinde bir kusura yani bid'at ehlinden olduğuna işaret ediyor olsa da mutlak anlamda bir cerh ifadesi olarak kabul edilmesi doğru değildir. Çünkü yukarıda da belirtildiği üzere bid'at sahibi olması her zaman o kimsenin hadislerinin reddedilmesini gerektirmez. Belli şartları sağladığı takdirde rivayetleri kabul edilebilir ve delil olarak kullanılabilir. Ali b. el-Medînî'nin “*Kaderî olmaları sebebiyle Basralıların rivayetlerini, teşeyyûları sebebiyle Kûfelilerin rivayetlerini terk edecek olsaydım kitaplar boş kalırdı.*”¹⁸⁰ şeklindeki sözü kader görüşünün Özellikle Basra'da yaygın olduğunu ve Kaderî görüşlere sahip olan herkesin rivayetlerinin terkinin hadislerin bir kısmının zayi edilmesi anlamına geldiğini göstermesi açısından önemlidir.

Kaderî görüşlere sahip olan kimselerin görüşlerinde aşırıya gidip gitmemeleri rivayetlerinin kabul veya reddedilmesinde belirleyici olan en önemli etkenlerdendir.

¹⁸⁰ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 145.

Abdullah b. el-Mübârek'e Kaderiyye mensubu kimselerden hadis rivayet ettiği halde niçin Amr b. Ubeyd'den de rivayet etmediği sorulduğunda “Çünkü Amr b. Ubeyd ileri gelenlerindendi”¹⁸¹ cevabını vermiştir. İbnü'l-Mübârek'in bu cevabı Kaderî görüşlere sahip olan bir râvinin hadislerinin alınmasında sakınca görmediğini ancak mezhebinde aşırıya gitmiş bir kimsenin hadislerini kabul etmekten kaçındığını göstermektedir. Zehebî'nin Buhârî hakkında söylediği “Buhârî Rafizîlerden rivayet etmekten kaçınmıştır. Sanki onların inançları gereği takiyye yapmalarından çekiniyordu. Ama Kaderiyye'nin, Hariciyyenin ve Mürcienin hadislerini almaktan çekinmemiştir. Çünkü onlar inançları gereği doğru sözlü olmaya özen gösteriyorlardı.”¹⁸² sözü ise râvinin bid'atinin niteliğinin de rivayetlerinin kabulünde belirleyici olduğunu ve Kaderiyye'nin inançları gereği yalanı mübah görmediğini göstermektedir.

Kaderiyyenin rivayetlerinin kabulünde belirleyici olan bir diğer etken ise değerlendirmeyi yapan muhaddisin bid'at ehlinin rivayetlerinin kabulünde aradığı şartlardır. Bu şartların farklılaşmasına göre Kaderîler ve rivayetleri hakkında verilen hükümler de farklılaşmış, bazı alimler tarafından kabul edilen rivayetler bazı alimler tarafından reddedilebilmiştir. Malik b. Enes'ten “Kaderiyyenin arkasında namaz kılınmaz, onlardan hadis de alınmaz”¹⁸³ dediği nakledilmektedir. İmam Malik'in küfrü veya fısı gerektirip gerektirmemesine bakmaksızın bid'at ehlinin rivayetlerinin reddedilmesi gerektiği kanaatinde olduğu¹⁸⁴ da dikkate alındığında Kaderî râvilerden rivayet etmekten tamamen kaçındığını söylemek mümkündür. Yahya b. Ma'în ise kendisine sorulan “Kaderî, Râfizî veya diğer bid'at ehli fırkalara mensub kimselerden mezhebinin propagandasını yapan hiç kimsenin hadisinin yazılmayacağı kanaatinde misin?” sorusuna cevaben “Sadece bid'atçı olduğu bilinmekle birlikte bid'atine davet etmeyen kimselerden yazarız.” demiştir. Ahmed b. Hanbel de Kaderî veya Mürcîi kimselerin hadislerinin yazılıp yazılmayacağını soran kimseye “Mezhebinin davetçisi olmadığı takdirde evet yazılır.” cevabını vermiştir.¹⁸⁵ Görüldüğü üzere İbn Ma'în, Ahmed b. Hanbel gibi alimler de Kaderî râvilerin hadislerinin kabulünde mezhebinin davetçisi olmaması şartını aramaktadırlar.

¹⁸¹ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 144.

¹⁸² Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III, s. 160.

¹⁸³ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 141.

¹⁸⁴ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 138.

¹⁸⁵ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 144.

Muhaddisler belli kaideler belirlemekle birlikte uygulamada farklı tutumlar sergileyebilmektedirler. Yahya b. Ma'in'in Kaderî görüşlere çağırانların başında geldiğini¹⁸⁶ söylediği Abdullah b. Ebî Necîh'i sika kabul etmesi¹⁸⁷ alimlerin nazarî olarak belirledikleri kuralları zaman zaman esnettiklerine, râvinin ve rivayetlerinin durumuna göre farklı hükümler verebildiklerine güzel bir örnektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Kaderî râvilerin Rivayetleri başlığı altında derlenerek ortaya konulan hadis usulü ilminde bid'at ehlinin hadislerinin kabulünde aranması gereken şartların, râvilerin cerh ve ta'dili esnasında nasıl uygulandığını gözlemleyebilmek amacıyla *Mîzânü'l-i'tidâl*'deki Kaderî râvilerin durumları incelenecektir.

¹⁸⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, II, s. 527.

¹⁸⁷ Ebü'l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400), XVI, s. 217.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÎZÂNÜ'L-İ'TİDÂL'DE KADERÎLİKLE MÜTTEHEM RÂVİLER

Ehl-i bid'atten kabul edilen Kaderî râvilerin güvenilirlikleri ve muhaddislerin bu şahısların rivayetlerine karşı tutumlarının nasıl olduğu genel hatlarıyla önceki bölümde ortaya konulmuştur. Bu bölümde ise Kaderî şahıslar incelenerek alimlerin pratikte rivayetlerinin tesbitinde, kabulünde yahut reddinde nasıl bir yol izledikleri tesbit edilmeye çalışılacaktır. Adaleti yönüyle kusurlu olan bu kimselerin nasıl değerlendirildiğinin tesbiti meselenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bu sebeple Zayıf râvilere yönelik yapılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan *Mîzanü'l-i'tidâl*'de önemli bid'at ehli fırkalardan Kaderiyye'ye nisbet edilen râviler tesbit edilerek durumları araştırılacaktır.

Mîzân'da Kaderî olmakla itham edilmiş 95 râvi tespit edilmiştir. Bu Râvilerden 21'i Zehebî'nin *Mîzân*'da sika, hâfız, hüccet gibi sika râviye delalet eden ifadelerle tanıttığı şahıslardır. 34'ü de Zehebî'nin saduk, sâlihu'l-hadîs gibi saduk râviye delalet eden ifadelerle tanıttığı veya diğer muhaddislerden sika yahut saduk olduklarına dair bilgiler aktardığı kimselerden oluşmaktadır. Bu Râvilerin rivayetleri makbul görülmüş ve onlara Kütüb-i Sitte olarak tanınan temel hadis eserlerinde yer verilmiştir. Kaderî görüşleri benimsemiş 40 râvi ise çeşitli sebeplerle yalancı, metruk veya zayıf kabul edilen şahıslardır. Bu Râvilerden 14'ü bid'atinin yani Kaderî görüşlerin davetçisi olması sebebiyle, diğer 26'sı hadis uydurması, yalancı yahut aşırı zayıf kimselerden nakletmesi, hafızasının kötü olması, hadisleri ezberlememesi gibi çeşitli sebeplerle tenkit edilmiştir.

Bu bölümde Zehebî'nin *Mîzân*'da tevsik ettiği Kaderî râviler tafsilatlı bir şekilde incelenecek, diğer râviler ise başta Zehebî'nin kanaati dikkate alınarak taksim edilecektir. Her bir başlık altında râviler, vefat tarihleri dikkate alınarak kronolojik bir şekilde sıralanacaktır. Bu sınıflandırma ve incelemenin akabinde ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

3.1 Zehebî'nin Sika Kabul Ettiği Kaderî Râviler

Zehebî, *Mîzân*'da Kaderî olduğu söylenen şahıslardan 21 râviyi sika, hâfız, hüccet gibi ifadelerle tanıtmıştır. Bu kimselerin benimsemiş oldukları görüşleri, dâî oldukları söylene bile, güvenilirliklerini zedelememiş, rivayetleri makbul kabul edilmiştir.

3.1.1. Hasan b. Ebi'l-Hasen (Yesâr) el-Basrî (ö. 110/728)

Hasan el-Basrî, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'de doğmuş Enes b. Malik, Abdullah b. Ömer gibi sahabiler başta olmak üzere pek çok sahabeden hadis dinlemiştir. Künyesi Ebû Sa'id'dir. Annesi Ümmü Seleme'nin hizmetinde bulunan Hasan el-Basrî'nin çocukluğu Hz. Peygamber'in ahabına ve eşlerine yakın bir çevrede geçmiştir.¹⁸⁸ Ömer b. Abdülaziz döneminde Basra'ya kadı olarak görevlendirilmiş daha sonra bu görevinden istifa etmiştir.¹⁸⁹ Hicrî 110 yılında 88 yaşında vefat etmiştir.¹⁹⁰

Enes b. Mâlik, *"Hasan'a sorun, çünkü o ezberledi, biz unuttuk"*¹⁹¹ diyerek Hasan el-Basrî'nin ilmini övmüş, Katâde de Hasan el-Basrî'nin ölüm haber kendisine ulaştığında *"İlmin içinde yetişti, onunla süslendi ve onu özümsemi. Allah'a yemin olsun ki Harûriler dışında herkes onu severdi"*¹⁹² demiştir. Hasan el-Basrî'nin ilminin büyüklüğü ve hadis ilmindeki geniş bilgisi herkes tarafından kabul edilmekle birlikte çok tedlis yapması sebebiyle eleştirilmiştir. Hasan el-Basrî'yi alim, fakih, sika, güvenilir, ibadet ehli, fasih gibi ifadelerle öven İbn Sa'd (ö. 230/845), mürsel rivayetlerinin hucet olmadığını ancak aldığı râvilerle isnad ederek senediyle aktardığı rivayetlerinin hüccet olduğunu söylemiştir.¹⁹³ Zehebî de *"Tedlis yapmaktaydı ama 'Haddesena' dediği rivayetleri tartışmasız bir şekilde güvenilirlerdir."*¹⁹⁴ demektedir. Bazı alimler ise Hasan el-Basrî'nin mürsellerinin de güvenilir olduğunu söylemiştir. Ebû Zür'a, *"Hasan'ın Hz. Peygamber'den naklettiği rivayetlerin dört tanesi dışında hepsinin aslını (güvenilir isnadını) buldum."*¹⁹⁵ demektedir.

Hasan el-Basrî, Kaderî olmakla itham edilen râvilerdendir. Hatta Ritter ve Oberman gibi bazı müsteşrikler Hasan el-Basrî'nin Kaderiyye'nin asıl öncüsü olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹⁶ Bu iddiaya dayanak olarak ise kaynaklarda yer verilen *"Kaderle*

¹⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, VI, s. 96-98.

¹⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, II, s. 270.

¹⁹⁰ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebi, *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehü rivayeti fî'l-kütübü's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Daru'l-Kible-Müessesetü 'ulûmu'l-Kur'ân, 1992), I, s. 324.

¹⁹¹ Zehebî, *Siyer*, IV, s. 573.

¹⁹² Zehebî, *Siyer*, IV, s. 574.

¹⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, II, s. 266.

¹⁹⁴ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 483.

¹⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, II, s. 266.

¹⁹⁶ Abdülhamid, *Dirâsât fî'l-firak*, s. 258-259.

ilgili biraz konuştu ancak bu görüşlerinden vazgeçti”¹⁹⁷ gibi Kaderî görüşleri savunduğuna dair bazı ithamları göstermektedirler. Ancak hem Hasan el-Basrî’den nakledilen bilgiler hem de alimlerin onun hakkındaki değerlendirmeleri incelendiğinde Hasan el-Basrî’nin Kaderiyye’nin bir mensubu olmadığı anlaşılmaktadır. Humeyd et-Tavîl (ö. 143/760) Hasan el-Basrî’yi “Şeytanı, hayrı ve şerri Allah yarattı.” derken işittiğini söylemektedir. Yine Humeyd, Hasan el-Basrî’ye Kur’an okuduğunu, onun da kaderi isbat eder biçimde tefsir ettiğini belirtmiştir. İbn Avn (ö. 151/768) da Hasan el-Basrî’den “Her kim kaderi yalanlarsa küfre düşmüş olur.” sözünü nakletmektedir.¹⁹⁸ Zehebî, onun hakkında “Basra’nın önde gelen tabiîninden sika, ilimde ve amelde hüccet bir alimdir. Kader meselesinde bir dil sürçmesi olmuş bu sebeple de tenkid edilmiştir. Ancak tahkik edildiğinde öyle olmadığı görülmüştür.”¹⁹⁹ değerlendirmesinde bulunmuştur.

Hasan el-Basrî ilmi ve ameli ile Müslümanların önde gelen imamlarından kabul edilmekle birlikte çok fazla tedlis yapması ve Kaderî görüşleri savunması ithamıyla tenkid edilmiştir. Alimlerin çoğu Kaderî görüşleri savunduğu yönündeki ithamları haksız bulmuş, Kaderî görüşleri savunduğunu söyleyenler ise bu görüşlerden vazgeçtiğini de belirtmişlerdir. Her iki durumda da bu itham rivayetlerini olumsuz etkilememiştir. Ancak kendisi sika, hüccet bir râvi kabul edilmekle birlikte tedlis yapması rivayetlerini olumsuz etkilemiş, tedlis yaptığı rivayetlerine ihtiyatla yaklaşmıştır.

3.1.2. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)

Tabiîn alimlerinden olan Vehb b. Münebbih, İsrailiyattan nakilde bulunmasıyla tanınan râvilerdendir. Horasan asıllı olan Vehb, hicrî 34 yılında Hz. Osman’ın halife olduğu dönemde dünyaya gelmiş ve İbn Abbas, İbn Ömer gibi meşhur sahabîlerden hadis rivayet etmiştir.²⁰⁰ Hicrî 114 yılında 80 yaşındayken de vefat etmiştir.²⁰¹

¹⁹⁷ İbn Kuteybe, *el-Maârif*, s. 441.

¹⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, II, s. 270.

¹⁹⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 527.

²⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, IV, s. 545.

²⁰¹ Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî İbn Hibbân, *es-Sikât* (Haydarabad: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1393), V, s. 488.

Vehb b. Münebbih, sadece Fellâs tarafından zayıf kabul edilmiş onun dışında herkes tarafından sika kabul edilmiştir.²⁰² İbn Hibbân onu *es-Sikât*’ında zikretmiş, Ebû Zûr’a, Nesâî ve ‘İclî onun sika bir râvi olduğunu, Ahmed b. Hanbel’de şeref sahibi biri olduğunu söylemişlerdir.²⁰³ Zehebî de onu “sika ve doğru sözlü, İsrailiyattan fazlaca nakil yapan” bir râvi olarak tanıtmıştır.²⁰⁴

Vehb b. Münebbih, Kader meselesinde görüş bildirmiş ancak daha sonrasında bu görüşlerinden vazgeçmiş olduğu için Kaderî olmakla itham edilerek tenkide tabi tutulmamıştır. Kader meselesine dair bir kitap yazmış ancak daha sonra kendisine bu kitabı hatırlatıldığında “*Keşke yazmamış olsaydım*” demiştir. Ebî Sinan da Vehb’in kendisine “*Kaderî görüşlere sahiptim ancak peygamberlerin kitaplarından yetmiş küsur kitap okudum. Hepsinde de meşîete müdahale etme hususunda kendisine pay çıkaranların küfre düşeceği yazdığından görüşlerimi terk ettim*” dediğini aktarmaktadır. Cüzcanî (ö. 259/873), onun Kader meselesine dair bir kitap yazdığını sonra pişman olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel ve ‘İclî de Kaderî görüşlere sahip olduğunu ama bu görüşlerden vazgeçtiğini haber vermektedir.²⁰⁵

Vehb b. Münebbih, ilmî kişiliği ve hadis ilmindeki yeriyle Tabiîn neslinin önde gelen alimlerindendir. Kader meselesinde konuşmuş ancak sonrasında görüşlerinden vazgeçmiştir. Bu durumun rivayetlerinin kabulüne olumsuz bir etkisi olmamıştır. Nitekim Kütüb-i Sitte’de rivayetleri bulunmaktadır.²⁰⁶

3.1.3. Katâde b. Di’âme es-Sedûsî (ö. 117/735)

Katâde, sahabeden Enes b. Mâlik ve Abdullah b. Sercis’den hadis rivayet etmiş tabiîn alimlerindendir. Zehebî onun önde gelen meşhur imamlardan olduğunu, hıfzının örnek olarak gösterildiğini, Arap dili, kabile savaşları ve ensâbına dair de geniş bir bilgisi

²⁰² Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 353.

²⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, s. 142.

²⁰⁴ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 352.

²⁰⁵ Zehebî, *Siyer*, IV, s. 548-549.

²⁰⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXXI, s. 161.

olduğunu söylemektedir.²⁰⁷ Hicrî 117 veyahut 118 yılında Vâsıt'ta taun hastalığından 57 yaşında vefat etmiştir.²⁰⁸

Zehebî, Katâde'nin işittiğini beyan ettiği takdirde hüccet olduğunda icma olduğunu söylemektedir.²⁰⁹ Çünkü tedlis yapması ile meşhurdur. Sa'îd b. Cübeyr, Şu'be, Mücahid gibi imamlardan kendilerinden duymadığı halde hadis rivayet etmiştir.²¹⁰ Katâde'nin hıfzı ve hadis ilmindeki yerine dair söylenecek pek çok söz olmakla birlikte burada Ahmed b. Hanbel'in onun hakkındaki sözünü aktarmakla iktifâ etmeye çalışacağız. Ahmed b. Hanbel Katâde'nin Basra'nın ezberi en kuvvetli kişisi olduğunu ve duyduğu her şeyi ezberlediğini söylemiştir. Katâde'yi uzun uzun övmüş ve onun tefsir alimi, ulemanın ihtilaf ettiği meseleleri bilen, fıkıh bilgisi kuvvetli bir alim olduğunu belirtmiştir.²¹¹

Katâde "*Günahlar haricinde her şey kaderledir*" demiş bu görüşü sebebiyle de Kaderî görüşlere sahip olmakla itham edilmiştir. Ancak Zehebî bu görüşlerine rağmen mazur görüldüğünü söylemektedir.²¹² Ali b. el-Medînî de Yahya b. Sa'îd'e Abdurrahman'ın "*Bir bid'at'ın öncülerinden olup da insanları bu bid'ate davet eden herkesin hadisini terk edin*" sözü hakkında ne düşündüğünü sorduğunda kendisine aralarında Katâde, İbn Ebî Ruvvâd, Ömer b. Zerr gibi râvilerin de olduğu pek çok râviyi sayarak "*Bu sözün gereğini yaptığında bu râvileri ne yapacaksın. Eğer bu durumda olanları terk edersen pek çok kimseyi terk etmiş olursun.*" dediğini aktarmaktadır.²¹³

Katâde, Kader konusundaki görüşleri sebebiyle bid'atle itham edilse de bu durum muhaddislerin nezdinde onun hadislerinin güvenilirliğine zarar vermemiştir. Ancak tedlis yapması sebebiyle hadislerine itibar için sema'yı tasrih etmesi beklenmiştir. Nitekim Zehebî "*Yahya b. Ma'in, onun Kaderîlikle itham edildiğini söylemiştir. Bununla birlikte "haddesena" dediği takdirde hadisleriyle ihticac edilmiştir*" demektedir.²¹⁴ Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır.²¹⁵

²⁰⁷ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 301-303.

²⁰⁸ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), I, s. 93.

²⁰⁹ Zehebî, *Siyer*, V, s. 271.

²¹⁰ Zehebî, *Tezkire*, I, s. 93.

²¹¹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 301.

²¹² Zehebî, *Siyer*, V, s. 277.

²¹³ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, s. 509-510.

²¹⁴ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 385.

²¹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, s. 517.

3.1.4. Hassan b. ‘Atiyye el-Muhâribî (ö. 130/747?)

Hassân b. ‘Atiyye, tabinden olup sika bir râvidir.²¹⁶ Ebû Müshir onun Beyrut halkından İran asıllı, Muharib kabilesinin mevalisinden biri olarak tanıtmıştır.²¹⁷ Hicrî 130 yılı dolaylarına kadar yaşamıştır.²¹⁸ Zehebî onun için sika, imam, hüccet, âdil demiştir.²¹⁹ Ancak Kaderî olmakla itham edilmiştir.²²⁰

Yahya b. Ma’în, Cüzcanî (ö. 259/873), Yunus b. Seyf, Sa’îd b. Abdülaziz (ö. 167/783) gibi alimler Hassân b. ‘Atiyye’nin Kaderî olduğunu söylemektedirler.²²¹ Bununla birlikte Evzâî’ye (ö. 157/774) Sa’îd b. Abdülaziz’in Hassân’ın Kaderî olduğunu söylediği ulaşınca hoşnut olmayarak “*Sa’îd yanılmış, Hassân b. ‘Atiyye’den daha gayretli daha çok ameli olan kimseyi görmedim*” demiştir.²²² Zehebî de “*Umulur ki bu görüşlerinden vazgeçmiş ve tevbe etmiştir.*” demektedir.²²³

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma’în ve ‘İclî onun sika olduğunu söylemiş,²²⁴ Ebû Hâtim de İbn Ma’în’in onun hakkında sika dediğini aktararak itiraz etmemiştir.²²⁵ Kaynaklara bakıldığında Hassân b. ‘Atiyye ibadete düşkün, çokça hayır işleyen tabîinin meşhurlarından biri olarak görülmektedir. Kaderî görüşlere sahip olduğu söylenmekle birlikte hadis rivayetinde sika kabul edilmektedir. Kaderî olmasından dolayı kimse rivayetlerini terk etmemiştir. Nitekim Kütüb-i Sitte’de²²⁶ rivayetleri bulunmaktadır.

²¹⁶ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 156.

²¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, VI, s. 36.

²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, V, s. 468.

²¹⁹ Zehebî, *Siyer*, V, s. 466; Zehebî, *el-Kâşif*, I, s. 320.

²²⁰ Zehebî, *Mizân*, I, s. 479.

²²¹ Mizzî, *Tehzîb*, VI, s. 36-38.

²²² Mizzî, *Tehzîb*, VI, s. 38; Zehebî, *Siyer*, V, s. 467.

²²³ Zehebî, *Siyer*, V, s. 468.

²²⁴ Mizzî, *Tehzîb*, VI, s. 36.

²²⁵ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1371), III, s. 236.

²²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, VI, s. 40.

3.1.5. Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî (ö. 130/747?)

Künyesi Ebu'l-Muğîre'dir. İbadete düşkünlüğü ile anılan Abduah b. Ebî Lebîd hicrî 130 lu yıllarda vefat etmiştir.²²⁷ Zehebî sika ancak Kaderîlikle itham edilen bir râvi olduğunu söylemektedir.²²⁸

İbn 'Uyeyne (ö. 198/814)²²⁹, Ebû Zür'a (ö. 264/878)²³⁰, 'Ukaylî (ö. 322/934)²³¹ gibi alimler Abdullah'ın Kaderîlikle itham edildiğini söylemektedirler. Safvân b. Süleym'in de Kaderîlikle itham edildiği için onun cenaze namazını kılmadığı nakledilmektedir.²³²

Yahya b. Ma'în, Abdullah b. Ebî Lebîd'in sika olduğunu söylemiş, İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Ebu Hâtim de onun saduk bir râvi olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel, İbn Adî ve Nesâî ise onun hadislerinde bir sorun görmediklerini belirtmişlerdir.²³³

Abdullah b. Ebî Lebîd'in Kaderîlikle ithamı hakkında Zehebî *Târihü'l-İslâm* 'da “*Kaderîlikle itham edilmiştir ancak doğru değildir*”²³⁴ demiştir. Ancak pek çok alimin aksini söylemeleri Zehebî'nin bu değerlendirmesinin doğru olmadığını göstermektedir. Safvân b. Süleym'in cenazesine karşı tutumu da ölmeden önce görüşlerinden vazgeçmediğini göstermektedir. Bununla birlikte hadislerinin güvenilirliğinde şüphe duyulmamış Kaderî görüşlere sahip olması hadislerinin zedelenmesine sebebiyet vermemiştir. Nitekim Buhari “makrunen bi gayrihi” hadislerini rivayet etmiş, Tirmizi dışındaki diğer Kütüb-i Sitte musannifleri de hadislerine yer vermişlerdir.²³⁵

²²⁷ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 681.

²²⁸ Zehebî, *Mizân*, II, s. 475.

²²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr* (Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, t.s.), V, s. 182.

²³⁰ Ebû Zür'a er-Râzî, *ed-Duafâ li Ebî Zür'a*, t.y.

²³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, thk. Abdü'l-mu'tî' Emin Kala'cî (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404), II, s. 292.

²³² Ukaylî, *Duafâ*, II, s. 292.

²³³ Mizzî, *Tehzîb*, XV, s. 484.

²³⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 681.

²³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XV, s. 485.

3.1.6. Abdullah b. Ebî Necîh (ö. 131/748)

Babası'nın ismi Yesâr'dır. *Mîzân*'da bir başka yerde Abdullah b. Yesâr ismiyle tekrar zikredilmiştir.²³⁶ Zehebî onu tefsir sahibi sika imamlardan birisi olarak tanıtmıştır.²³⁷ Hicrî 131 yılında vefat etmiştir.²³⁸

İbnü'l-Medînî, Yahya el-Kattân gibi alimler Mutezîlî görüşleri olduğunu, İbn Ma'în, Yakub es-Sedûsî (ö. 262/875) gibi alimler ise Kaderî görüşlere sahip olduğunu söylemektedirler. Buharî her ikisini de zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel ömrünün son dönemlerinde görüşlerinin bozulduğunu, Amr b. Ubeyd ile arkadaşlık yaptığını belirtmektedir. İbn Safvân, İbn Ebî Necîh'in kedisine gelerek görüşlerine yani Kaderiyye'ye davet ettiğini haber vermektedir.²³⁹ Yahya b. Maîn de Kaderiyye'nin önde gelen davetçilerinden olduğunu söylemektedir.²⁴⁰

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'în, Ebû Zür'a ve Nesâî onun sika, Ebû Hâtım ise sâlihu'l-hadis olduğunu söylemişlerdir. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) de tefsirini güvenilir kabul etmiştir.²⁴¹ İbn Hibbân da *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁴²

Abdullah b. Ebî Necîh Kaderî-Mutezîlî görüşlere sahip olup mezhebinin davetçilerinden olmakla itham edilen bir râvidir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda sika kabul edilmiş ve hadisleri kabul görmüştür. Ulaşabildiğimiz kadarıyla da kaynaklarda sika kabul edilmesine itiraz eden olmamıştır. Kütüb-i Sitte'de²⁴³ hadislerine yer verilmiştir.

3.1.7. Sevr b. Zeyd ed-Dîlî el-Medenî (ö. 135/752)

Medine halkından olup hicrî 135 yılında vefat etmiştir.²⁴⁴ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Sevr b. Yezid'in, Malik'in hocası ve sika bir râvi olduğunu, Muhammed b. el-Bergî'nin

²³⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 527.

²³⁷ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 515.

²³⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, I, s. 603.

²³⁹ Zehebî, *Siyer*, II, s. 126.

²⁴⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 527.

²⁴¹ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, s. 217.

²⁴² İbn Hibbân, *Sikât*, XII, s. 5.

²⁴³ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, s. 219.

²⁴⁴ Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî İbn Abdilberr, *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meani*, thk. Saîd Ahmed A'rab (Tıtvân: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990), II, s. 1.

onu Kaderî olmakla itham ettiğini ancak bu ithamının onu Sevr b. Yezîd ile karıştırmamasından dolayı olabileceğini söylemektedir.²⁴⁵

İbn Abdilberr (ö. 463/1071), Sevr b. Zeyd'in Hâricîyye'ye ve Kaderîyye'ye nisbet edildiğini ancak onun mezhebinin davetçisi olmadığını²⁴⁶ ve Ahmed b. Hanbel'in Sevr ve Dâvûd b. el-Husayn hakkında “*Hadiste yalan uydurmaktansa gökyüzünün düşüp parçalanmasını tercih ederlerdi.*” sözünden hareketle yalancılıkla itham edilmeyip hadiste muteber kadul edildiğini, sika râvilerin de kendisinden hadis aldığını söylemiştir.²⁴⁷

İbn Main (ö. 233/848), Ebû Zür'a (ö. 264/878), Nesâî (ö. 303/915),²⁴⁸ Zehebî²⁴⁹, İbn Hacer (ö. 852/1449)²⁵⁰ gibi alimler Sevr b. Zeyd için sika, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)²⁵¹ ve Ebû Hâtim (ö. 277/890)²⁵² de sâlihu'l-hadîs değerlendirmesini yapmışlardır. Kaderî ve Hâricî olmakla itham edilmekle birlikte mezhebinin davetçisi olmaması sebebiyle ulema hadislerini kabul etmiş ve Kütüb-i Sitte'de²⁵³ rivayetleri yer almıştır.

3.1.8. Salih b. Keysân el-Medenî (ö. 140/757?)

Salih b. Keysân tabîinden olup Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'i görmüş ve onlardan hadis dinlemiştir. Ömer b. Abdülaziz'in çocuğuna hocalık yapmıştır. Zehebî onun imam, hafız, sika hadis ve fıkıh kendisinde bir araya getirmiş mertlik sahibi bir hadis alimi olduğunu söylemektedir.²⁵⁴ Hicrî 140 yılından sonra vefat etmiştir.²⁵⁵

Salih b. Keysân'ın Kaderîlikle itham edildiği bilgisini bize veren sadece Zehebî'dir ki o da böyle bir ithamın doğru olmadığı kanaatindedir.²⁵⁶ Muhaddislerin kendisine olan yaklaşımlarına baktığımızda ise böyle bir ithamın doğruluk payı olsa bile

²⁴⁵ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 373.

²⁴⁶ İbn Abdilberr, *Temhîd*, II, s. 1.

²⁴⁷ İbn Abdilberr, *Temhîd*, II, s. 310.

²⁴⁸ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 417.

²⁴⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 373.

²⁵⁰ Ebû'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Haleb: Dârü'r-Reşid, 1406), s. 135.

²⁵¹ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 373; Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 417.

²⁵² Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 417.

²⁵³ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 417.

²⁵⁴ Zehebî, *Siyer*, V, s. 454.

²⁵⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, s. 455.

²⁵⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 299.

Salih b. Keysân'ın güvenilirliğini etkilemediği anlaşılmaktadır. Çünkü Salih b. Keysân sika kabul edilmiş ve hadislerine Kütüb-i Sitte'de²⁵⁷ yer verilmiştir.

İbn Ma'in, Yakub (ö. 262/875), Ebu Hâtim, Nesâî, İbn Hirâşe, Vâkıdî (ö. 207/823), 'İclî (ö. 261/875), İbn Hibbân, İbn Abdilberr gibi alimler Salih b. Keysân'ın sika olduğunu söylemektedirler.²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel de kendisine sorulunca ondan razı olduğunu "*beh! beh!*" diyerek ifade etmiştir.²⁵⁹

3.1.9. İmrân b. Müslim el-Kasîr (ö. 150/767?)

Künyesi Ebû Bekir'dir. Enes b. Malik'i görmüş tabîinden bir râvidir. Zehebî onun sika olduğunu söylemiştir.²⁶⁰ Basralı olup hicrî 150'den sonra vefat etmiştir.²⁶¹

Yahya b. Ma'in, İmrân'ın Kaderî olduğunu söylemiş, el-Hasen el-Cüfrî de "*İmrân ve arkadaşları bana geldiklerinde Kader hakkında konuşuyorlardı*" demiştir.²⁶²

Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in ve Ebû Dâvûd'un İmrân el-Kasîr'i sika kabul ettiklerini nakletmektedir. Nesâî "*onda sorun yoktur*", Yahya b. Sa'id de "*hadiste müstakimdir*" demektedirler.²⁶³ İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir.²⁶⁴ Yahya b. Sa'id el-Kattân ise "*Onda sorun yok ancak hadis ehlinden değildir. Ondan bazı rivayetleri aldım sonra bunları attım.*"²⁶⁵ demektedir. İbn Adî de *el-Kâmil*'inde kendisine yer vererek "*Hadisleri güzeldir. Ancak kendisinden başka kimsenin rivayet etmediği bazı rivayetlerinin olması ve bu rivayetlerde bir topluluğun teferrüd ediyor olması sebebiyle ona bu kitapta yer verdim. Hadisleri yazılması gereken kimselerdendir.*"²⁶⁶ tesbitinde bulunmuştur. Zehebî'ye göre ise İbn Adî'nin zikredip

²⁵⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XIII, s. 84.

²⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, IV, s. 399-401.

²⁵⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 894.

²⁶⁰ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 243.

²⁶¹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 169.

²⁶² Ukaylî, *Duafâ*, III, s. 305.

²⁶³ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, s. 352.

²⁶⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, s. 242.

²⁶⁵ Ukaylî, *Duafâ*, III, s. 305.

²⁶⁶ Ebû Ahmed el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1997), VI, s. 170.

sorunlu gördüğü rivayetler sağlam rivayetlerdir.²⁶⁷ İbn Mâce dışında Kütüb-i Sitte’de rivayetlerine yer verilmiştir.²⁶⁸

3.1.10. Zekeriyya b. İshak el-Mekkî (ö. 150/767?)

Zehebî, kendisini *Mîzân*’da kendisini sika, hüccet ve meşhur bir râvi olarak tanıtmıştır.²⁶⁹ Zekeriyya b. İshak hicri 150 yılından sonra vefat etmiştir.²⁷⁰

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. Mansûr, Yahya b. Ma’in (ö. 233/848) ve Ebu Dâvûd, Zekeriyya için sika, Ebû Hâtim, Ebu Zûr’a, Nesâî ise “onda sorun yoktur” demişlerdir.²⁷¹ İbn Hibban da onu *es-Sikât*’ında zikretmiştir.²⁷² Kendisini Kaderîyye’ye nisbet eden tek kişi ise İbn Ma’in’dir ki o da İbn İshak’ı sika kabul etmektedir. Görüldüğü üzere Zekeriyya b. İshak Kaderî olmakla itham edilmekle birlikte bu bid’ati hadislerinin güvenilirliğini etkilememiş pek çok meşhur imam onu sika kabul etmiştir. Kütüb-i Sitte’de²⁷³ de rivayetlerine yer verilmiştir.

3.1.11. Seyf b. Süleyman el-Mekkî (ö. 151/768)

Seyf “sika ancak Kaderî olmakla itham edilmiş” bir râvidir.²⁷⁴ Hicrî 151 senesinde vefat etmiştir.²⁷⁵

Yahya b. Ma’in, Seyf’in Kaderî olduğunu söylemektedir.²⁷⁶ Ebu Dâvûd da Seyf’in Kaderî olduğu hatırlatılınca “*biliyorum*” cevabını vermektedir. Ahmed b. Hanbel ise Seyf b. Süleyman’ın kaderi olduğunu ancak bu hususta konuşmadığını belirtmektedir.²⁷⁷

Yahya b. Sa’îd, Seyf b. Süleyman için “*Tasdik edilip hadislerinin alınacağı sebt bir râvidir.*” değerlendirmesinde bulunmuş, Ebu Zûr’a, Ahmed b. Hanbel, Ebu Dâvûd,

²⁶⁷ Zehebî, *Siyer*, VI, s. 225.

²⁶⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, s. 353.

²⁶⁹ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 71.

²⁷⁰ Zehebî, *Târihiü'l-İslâm*, IV, s. 53.

²⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, IX, s. 357.

²⁷² İbn Hibbân, *Sikât*, VI, s. 336.

²⁷³ Mizzî, *Tehzîb*, IX, s. 358.

²⁷⁴ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 191.

²⁷⁵ Zehebi, *el-Kâşif*, I, s. 475.

²⁷⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 255.

²⁷⁷ Ukaylî, *Duafâ*, II, s. 173.

Nesâî, İbn Hibbân gibi alimler de onu sika kabul etmişlerdir. Ebu Hâtim ve İbn ‘Adî (ö. 365/976) ise “*onda bir sorun yoktur*” demişlerdir.²⁷⁸

Seyf b. Süleyman el-Mekkî Kaderîlikle itham olmakla birlikte Ahmed b. Hanbel’in de belirttiği üzere mezhebinin davetçisi olmamıştır. Bu sebeple de Kaderî olması hadislerinin alınmasına engel teşkil etmemiş ve ismi sika râviler arasında zikredilmiştir. Tirmizî’nin Sünen’i haricinde Kütüb-i Sitte’de rivayetleri bulunmaktadır.²⁷⁹

3.1.12. Hişâm b. Ebî Abdullah ed-Destüvâî (ö. 153/770)

Babasının adı Senber, künyesi ise Ebû Bekir’dir. Sahabenin küçüklerinin hayatta olduğu bir dönemde doğmuştur.²⁸⁰ Hafız, hüccet bir râvidir. Hicrî 153 veya 154 yılında vefat etmiştir.²⁸¹

‘İclî (ö. 261/875), Muhammed b. Sa’d (ö. 230/845), Yahya b. Ma’in (ö. 233/848) gibi alimler Hişâm’ın Kaderî görüşlere sahip olmakla itham edildiğini söylemişlerdir.²⁸² Bergî, İbn Ma’in’e Kaderî oldukları halde hadisleri alınan kimseleri sorduğunda İbn Ma’in’in kendisine Katâde, Hişâm ed-Destüvâî, İbn Ebî ‘Arûbe, Abdülvâris b. Sa’îd’in de aralarında bulunduğu kaderi görüşlere sahip olup mezhebinin davetçisi olmayan bir grup sika râvinin ismini saydığını söylemektedir.²⁸³ ‘İclî’de Kaderî olmakla birlikte mezhebinin davetçisi olmadığını haber vermektedir.²⁸⁴ Zehebî kaynak zikretmeden Kader ile ilgili görüşlerinden döndüğünün söylendiğini nakletmektedir.²⁸⁵ Ancak İbn Ma’in bu görüşü üzere öldüğünü söylemektedir.²⁸⁶ Her iki durumda da Kader meselesindeki görüşleri, rivayetlerinin kabulüne engel olmamış ve hadislerine itibar edilmiştir.

²⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XII, s. 321-322.

²⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XII, s. 323.

²⁸⁰ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 244.

²⁸¹ Zehebî, *Tezkire*, I, s. 124.

²⁸² Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 300.

²⁸³ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 245.

²⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, s. 221.

²⁸⁵ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 300.

²⁸⁶ Ebü’l-Hasan Ali b. Abdullah Medîni, *Suâlâtü Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîni*, thk. Muvaffak b. Abdullah (Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1984), s. 45-46.

Ahmed b. Hanbel, hiç kimsenin Hişâm ed-Destüvâî'den daha güvenilir olmadığını ama onun gibi olmalarını umduğunu söylemiştir.²⁸⁷ Takvası ve gayreti ile de teberrüz eden Hişâm'ın rivayetleri de ulema tarafından muteber görülmüştür. Bunun bir örneği olarak Yahya b. Sa'îd'in nakledilen bir hadisi Hişâm'dan dinledikten sonra başka bir kimseden dinleme ihtiyacı hissetmediği bilgisi zikredilebilir.²⁸⁸ Kütüb-i Sitte'de de rivayetlerine yer verilmiştir.²⁸⁹

3.1.13. Sevr b. Yezîd el-Kelâ'î eş-Şâmî (ö. 153/770)

Künyesi Ebu Halid el-Hımsî olup hicri 153 yılında vefat etmiştir²⁹⁰. Zehebî onun muhaddis, fakih,²⁹¹ hafız²⁹², Kaderîlikle meşhur sika bir râvî²⁹³ olduğunu söylemektedir.

İbn Ma'in, Sevr hakkında *"Hiç kimse onun Kaderî olduğundan şüphe etmemektedir. Bununla birlikte hadisleri doğrudur."*²⁹⁴ demektedir. Mizzi (ö. 742/1341) ise *"Sevr b. Yezîd Kaderîdir. Dedesi Muâviye ile Sıffin Savaşına katılmış ve bu savaşta öldürülmüştür. Yanında Ali (r.a.) zikredilince dedesini öldüren adamı sevmediğini söylüyordu."*²⁹⁵ denildiğini nakletmektedir.

Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778), kendisine Sevr'in hadisleri sorulunca *"Ondan hadis alın ancak boynuzlarından sakının"* şeklinde cevap vermiştir.²⁹⁶ Süfyan'ın bu uyarısı onun hadis rivayetinde güvenilir olmakla birlikte görüşlerinden sakınmak gerektiğine işaret etmektedir. Ahmed b. Hanbel de onun kaderi olduğunu, bu sebeple de Humus halkının onu şehirden sürdüğünü söylemiştir. Ebu Müşir'de Abdullah b. Salim'in *"Kader meselesindeki görüşlerinden dolayı Humus halkı onu şehirden çıkardılar ve evini yaktılar."*²⁹⁷ dediğini nakletmiştir.

Zehebî, Sevr'in kendisine "Ey Kaderî" diye seslenen kimseye verdiği "Eğer ben senin dediğin gibiysem o zaman ben kötü biriym, ancak dediğin gibi değilse o zaman

²⁸⁷ Zehebî, *Tezkire*, I, s. 124.

²⁸⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IX, s. 59.

²⁸⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, s. 223.

²⁹⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, I, s. 285.

²⁹¹ Zehebî, *Siyer*, VI, s. 344.

²⁹² Zehebî, *Mîzân*, I, s. 374.

²⁹³ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 124.

²⁹⁴ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 374.

²⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 421.

²⁹⁶ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 424.

²⁹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 427.

sen zor durumdasın” şeklindeki cevabına binaen onun kaderle ilgili görüşlerinden vazgeçtiğini söylemektedir.²⁹⁸ Ebu’l-Kâsım da onun Kaderî görüşlerinden vazgeçtiğinin rivayet edildiğini söylemektedir.²⁹⁹ Ancak Zehebî’nin Sevr’in sözünden çıkarımla söylemiş olduğu bu durumun Ebu’l-Kasım’dan başka kimse tarafından dillendirilmemiş olması doğruluğu noktasında tatmin edici görünmemektedir. Zira görebildiğimiz kadarıyla meşhur muhaddislerin hemen hepsi Sevr’in hadislerini kabul etmekle birlikte kaderi olduğunu vurgulamış ancak onun görüşlerinden vazgeçtiğine dair bir beyanları olmamıştır.

İbn Hibbân (ö. 354/965) *es-Sikât*’ında kendisine yer vererek Kaderî olduğunu belirtmiştir.³⁰⁰ Ebû Hâtım onun saduk ve hafız olduğunu³⁰¹, İbn Ma’in, Yahya b. Sa’îd (ö. 198/813), Ahmed b. Salih (ö. 248/862), Nesâî, gibi birçok alim de sika olduğunu³⁰² söylemektedirler. Sevr b. Yezîd’e yöneltilen tenkitlere bakıldığında ona yöneltilen eleştirilerin görüşlerinden kaynaklandığı hadislerinden kaynaklı bir tenkide uğramadığı ve hadislerine itibar edilip kendisinden hadis alındığı görülmektedir. Nitekim Müslim haricinde Kütüb-i Sitte’de³⁰³ rivayetleri bulunmaktadır.

3.1.14. Sa’îd b. Ebî ‘Arûbe (ö. 156/773)

Zehebî, *Mîzân*’da Sa’îd b. Ebî ‘Arûbe’yi yaşadığı dönemde Basra halkının imamı, musannefat sahibi ancak ömrünün son dönemlerinde hafızası zayıflamış ve Kaderî olmakla itham edilmiş bir râvi olarak tanıtmıştır.³⁰⁴ Zehebî ayrıca Sa’îd için sika, imam,³⁰⁵ hafız, sünneti ilk tasnif eden kimse³⁰⁶ gibi ifadeler kullanmıştır. 156 yılında vefat etmiştir.³⁰⁷

Ahmed b. Hanbel, “*Katâde, Hişâm ve Sa’îd Kaderî görüşlere sahiplerdi ancak bunu saklıyorlardı*” demiştir. Bündâr da Sa’îd’in Kaderî olduğunu söylemiştir.³⁰⁸

²⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, VI, s. 345.

²⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 426.

³⁰⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, s. 129.

³⁰¹ Zehebî, *Siyer*, VI, s. 344.

³⁰² Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 419-428.

³⁰³ Mizzî, *Tehzîb*, IV, s. 428.

³⁰⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 151.

³⁰⁵ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 264.

³⁰⁶ Zehebî, *Siyer*.

³⁰⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XI, s. 11; Zehebi, *el-Kâşif*, s. 441.

³⁰⁸ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 152.

Zehebî ise “*Umulur ki hocaları gibi onlar da tevbe edip vazgeçmişlerdir.*”³⁰⁹ demiştir. Ancak İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İbn Ma’in’in, aralarında Sa’îd b. Ebî ‘Arûbe’nin de bulunduğu bir grup Basralı alimin Kaderî görüşlere sahip olduğunu ancak görüşlerinin davetçisi olmayıp hadislerinde de münker rivayetlerin olmadığını, Kaderî görüşlerinden dönmeden öldüklerini, bununla birlikte sika olup hadislerinin yazıldığını söylediğini aktarmıştır.³¹⁰

Ebû Zür’a (ö. 264/878), Sa’îd b. Ebî ‘Arûbe’nin sika, güvenilir bir râvi olduğunu söylemiş, Yahya b. Ma’in, Nesâî (ö. 303/915), Yahya b. Sa’îd el-Kattân (ö. 198/813) ve pek çok alim de onu sika kabul etmişlerdir. Ebu Hâtim (ö. 277/890) ise “*hafızası zayıflamadan önce sika idi*” değerlendirmesinde bulunmuştur. İbn Ma’in, Sa’îd’in hafızasının zayıflamasının İbrahim b. Abdullah’ın yenilmesinden sonra olduğunu söylemiştir. Zehebî bu yenilginin 145 yılında olduğunu ve Sa’îd’in sonrasında 13 sene yaşadığını eklemiş, Ahmed b. Hanbel de bu yenilgiden önce kendisinden alınan hadislerin iyi olduğunu belirtmiştir. Sa’îd b. Ebî ‘Arûbe’nin tenkit edildiği bir diğer husus ise tedlis yapmasıdır. Ahmed b. Hanbel “*Sa’îd, Hakem, Hammâd, Amr b. Dînâr, Hişâm b. ‘Urve, Zeyd b. Eslem, İsmail b. Ebî Hâlid, Ubeydullah b. Ömer, Ebu Bişr ve Ebû’z-Zinnâd’dan hadis dinlememiştir. Tedlis yaparak anane ile onlardan hadis rivayet etmiştir.*” sözleriyle İbn Ebî ‘Arûbe’nin tedlis yaptığını belirtmiştir. Zehebî ise “*O, müdellislerdendi.*” demiştir.

Sa’îd b. Ebî ‘Arûbe, sika olduğu hususunda ihtilaf olmamakla birlikte tedlis yaptığının ve ömrünün son dönemlerinde hafızasının zayıfladığının bilinmesi sebebiyle güvenilir oluşu tedlis yapmadığı ve hafızası sağlamken rivayet ettiği durumlarda geçerlidir ve bu duruma itiraz eden olmamıştır. Kaderî görüşlere sahip olması ise mezhebinin davetçisi olmaması sebebiyle rivayetlerine bir zararı olmamıştır. Kütüb-i Sitte’de rivayetlerine yer verilmiştir.

³⁰⁹ Zehebî, *Siyer*.

³¹⁰ Medînî, *Suâlât*, s. 45-46.

3.1.15. Muhammed b. Abdurrahman, İbn Ebî Zî'b (ö. 159/776)

Medîne halkının fakihlerinden ve abidlerinden biri olan İbn Ebî Zî'b, Hicrî 80 yılında doğmuş, 79 yaşında 159 senesinde de vefat etmiştir.³¹¹ Zehebî onun adaletinde ittifak edilmiş sika imamlardan olduğunu söylemektedir.³¹²

İbn Hibbân, onun Kaderî görüşleri olduğunu ve bu görüşlerini dile getirdiğini bu sebeple de İmam Malik'in ondan uzak durduğunu söylemektedir.³¹³ Zehebî de Süleymânî'nin (ö. 404/1014) onu Kaderî râviler arasında saydığını aktarmaktadır.³¹⁴ Vâkıdî (ö. 207/823) ise Kaderî olmadığı halde Kaderîlikle itham edildiğini söyler ve sebebini *"Onların görüşlerinden sakınıyor ve onları kınıyordu ancak cömert biri olduğu için herkes yanına geliyor ve o kimseyi kovmuyor ve onlara bir şey demiyordu. Hastalandıklarında da ziyaret ediyordu. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü Kaderîlikle itham edildi"* diyerek açıklar.³¹⁵ Muhammed b. Ali el-Ebbâr ise Mus'ab'a İbn Ebî Zî'b'i sorduğunda kendisine *"Allah korusun o Kaderî değildi. Mehdî zamanında Kaderî kabul edilenlere eziyet edilip sürülüyordu. Bu dönemde Kaderîlerden bir grup İbn Ebî Zî'b'e gelerek yanında bulundular ve böylece onu korumuş oldular. Bundan dolayı da İbn Ebî Zî'b Kaderî'dir denildi. Ancak sözüne itibar ettiğim biri bana onun bu konuda hiç konuşmadığını haber verdi."* dediğini söylemiştir.³¹⁶ İbn Hacer de Kaderî olduğunun sabit olmayıp bazı imamların onun Kaderî olduğunu kabul etmediklerini söylemektedir.³¹⁷

Hakkında söylenenler, Kaderî olduğu bilinen kimselerle olan münasebetinin İbn Ebî Zî'b'in Kaderîlikle ithamına sebep olduğuna işaret etmektedir. Talebelerinden³¹⁸ Vâkıdî'nin de bu kanaatte olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Kaderîlikle ithamı, Hadislerinin kabulü ve güvenilirliği noktasında da bir cerh sebebi olarak görülmemiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Ma'in, Ebû Zür'a³¹⁹, Ali b. el-Medînî³²⁰ gibi alimler başta

³¹¹ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, s. 390-391.

³¹² Zehebî, *Mizân*, III, s. 620.

³¹³ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, s. 391.

³¹⁴ Zehebî, *Mizân*, III, s. 620.

³¹⁵ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 203-204.

³¹⁶ Zehebî, *Siyer*, VII, s. 145.

³¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, I, s. 440.

³¹⁸ Zehebî Vâkıdî'yi İbn Ebî Zî'b'in talebesi olarak tanıtmıştır. (Zehebî, *Siyer*, VII, s. 141.)

³¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VII, s. 314.

³²⁰ Medînî, *Suâlât*, s. 115.

olmak üzere pek çok muhaddis İbn Ebî Zi'b'in sika olduğu kanaatindedir. Ahmed b. Hanbel, Sa'id b. el-Müseyyib'e benzetildiğini, bilgi birikimi olarak İmam Malik'den daha iyi olduğunu ancak Malik'in rical konusunda çok daha hassas davrandığını, İbn Ebî Zi'b'in ise kimden aldığına dikkat etmediğini söylemiştir.³²¹ Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır.³²²

3.1.16. Sellâm b. Miskîn, Ebû Ravh el-Ezdî en-Nemerî (ö. 164/780)

Ebu Dâvûd, Selâm isminin lakabı olduğunu asıl isminin ise Süleyman olduğunu söylemektedir.³²³ Zehebî, Mîzân'da Selâm'ı "*Basralı sika râvilerdendir ancak Kaderî olduğu söylenmiştir.*" sözleriyle tanıtmaktadır.³²⁴ Hicri 167 veya 164 yıllarında vefat ettiğine dair iki farklı rivayet bulunmaktadır.³²⁵

Ebu Dâvûd (ö. 275/889), Sellâm b. Miskîn'in Kaderî görüşlere sahip olduğunu söylemektedir.³²⁶ İbn Ma'in de Sellâm'ı Kaderî görüşlere sahip olduğu halde onların davetçisi olmayıp hadislerinde de münker rivayetler olmayan, Kaderî görüşlerinden dönmeden öldükleri halde, sika kabul edilerek hadisleri yazılan bir grup râvi arasında zikretmiştir.³²⁷

Sellâm'ın Kaderî olması, mezhebinin davetçisi olmadığından rivayetlerinin kabulü noktasında bir sorun teşkil etmemiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel ve İbn Ma'in onu sika, Ebû Hatim ise salihu'l-hadis kabul etmiş,³²⁸ İbn Hibban (ö. 354/965) da onu *es-Sikat*'ında zikretmiştir.³²⁹ İbnü'l-Medînî (ö. 234/848), Sellâm b. Miskîn'in emanet ehli sika biri olduğunu söylemiştir.³³⁰ Süfyân es-Sevrî, "*Onun gibi bir alim görmedim*"³³¹ sözleriyle onu övmüş, Musa b. İsmail de onun yaşadığı dönemdeki en

³²¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXV, s. 634.

³²² Mizzî, *Tehzîb*, XXV, s. 644.

³²³ Mizzî, *Tehzîb*, XII, s. 295.

³²⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 181.

³²⁵ Buhârî, *Târîh*, IV, s. 134.

³²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XII, s. 297.

³²⁷ Medînî, *Suâlât*, s. 45-46.

³²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, s. 258.

³²⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VI, s. 416.

³³⁰ Medînî, *Suâlât*, s. 72.

³³¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, s. 258.

âbid kimse³³² olduğunu söylemiştir. Tirmizî'nin (ö. 279/892) Sünen'i haricinde Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir.³³³

3.1.17. Abdülvâris b. Sa'îd el-Anberî (ö. 180/796)

Zehebî, Abdülvâris'in dilinin fasihliği örnek gösterilen son derece güvenilir bir râvi olduğunu ancak Amr b. Ubeyd'in koyu takipçisi olduğunu söyler.³³⁴ Ayrıca hafız, sebt ve imam olarak da nitelediği Abdülvâris'in hicrî 102 senesinde doğduğu ve 180 senesinde de vefat ettiği bilgisini aktarır.³³⁵

Abdülvâris b. Sa'îd Kaderî olmakla itham edilmiştir. Zehebî, onun Amr b. 'Ubeyd'in özel talebelerinden olduğunu söylemiştir.³³⁶ Bu bid'atı sebebiyle Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819) kendisinden hadis rivayet etmeyi reddetmiş, Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdülvâris'den hadis dinlenilmemesini söylemiş, Yezîd b. Zürey' de *"Abdülvâris'in meclisinde bulunan bana yaklaşmasın"* demiştir. Hasan b. er-Rabî' ise *"Abdülvâris'den hadis dinlerdik, namaz vakti gelince de ayrılır arkasında namaz kılmazdık"* demektedir. Abdullah b. Mübarek'e (ö. 181/797), Abdülvâris'den rivayet ettiği halde Amr b. 'Ubeyd'i niçin terkettiği sorulunca Amr'ı bid'atinin davetçisi olduğu için terk ettiğini söylemiştir.³³⁷ İbnü'l-Mübârek'in bu sözü Abdülvâris'in mezhebinin davetçisi olmadığına işaret etmektedir.

Abdülvâris'in Amr b. Ubeyd'e olan meyli ve Kaderî görüşlere sahip olması Hammâd, Yezîd ve Ebû Dâvûd gibi bazı alimlerin tepki gösterip kendisinden hadis almamalarına sebep olsa da genel kabul sika ve hadislerinin makbul olduğu yönünde olmuştur. Yahya b. Ma'in, Şu'be (ö. 160/776), Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Nesâî, Muhammed b. Sa'd gibi alimler Abdülvâris'in sika olduğunu söylemişlerdir. Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir.³³⁸

³³² Mizzî, *Tehzîb*, XII, s. 297.

³³³ Mizzî, *Tehzîb*, XII, s. 298.

³³⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 677.

³³⁵ Zehebî, *Siyer*, VIII, s. 300-304.

³³⁶ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 686.

³³⁷ Zehebî, *Siyer*, VIII, s. 302-303.

³³⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, s. 483.

3.1.18. Muhammed b. Sevâ' es-Sedûsî (ö. 187/803)

Basra halkından olan es-Sedûsî Hicrî 187 senesinde vefat etmiştir.³³⁹ Zehebî onun tanınmış sika râvilerden olduğunu söylemektedir.³⁴⁰

İbnü'l-Medînî, Muhammed'in Şu'be'nin ashabından olduğunu, Yahya b. Ma'în de zekasıyla Katâde'ye benzediğini söylemiştir. Ezdî (ö. 374/985) onun Kaderîlikte aşırı gittiğini ve saduk bir râvi olduğunu söylemektedir.³⁴¹ Zehebî ise onu hadis bilgisi olan sika ve nebîl bir râvi olarak tanıtmıştır.

Muhammed b. Sevâ', Ezdî tarafından Kader hususunda aşırı giden biri olarak itham edilmekle birlikte bu durum onun rivayetlerine zarar vermemiştir. Nitekim Kader meselesindeki görüşleri sebebiyle terkedilmesi gerektiğine dair görüş bulunmadığı gibi Kütüb-i Sitte'de³⁴² de rivayetlerine yer verilmiştir.

3.1.19. el-Heysem b. Humeyd el-Gassânî (ö. 190/806?)

Zehebî, el-Heysem b. Humeyd'i hafız,³⁴³ imam, allâme, Dımaşk'ın fakihî³⁴⁴, saduk³⁴⁵ gibi ifadelerle tanıtmıştır. Vefat tarihi net bilinmemekle birlikte Zehebî, hicri 190 yılı dolaylarına kadar yaşadığını söylemektedir.³⁴⁶

Düheym, Ebû Dâvûd ve Yahya b. Ma'în, el-Heysem'in sika olduğunu söylemiş, İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ında zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel “*onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum*”, Nesâî “*leyse bihi be's*” ve İbn Ma'în “*la be'se bihi*” değerlendirmelerinde bulunmuşlardır. Ebû Zür'a, Heysem'in hadis talebiyle bilindiğini aktarmış, Mekhûl'ün hadislerini en iyi bilen o olduğunu ve öğrencileri için bir araya getirdiğini söylemiştir.³⁴⁷ Ebû Müshir (ö. 218/833) ise onu zayıf kabul etmiştir.

³³⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, IX, s.42.

³⁴⁰ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 576.

³⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, IX, s. 208.

³⁴² Mizzî, *Tehzîb*, XXV, s. 331.

³⁴³ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 321; Zehebî, *Tezkire*, I, s.208.

³⁴⁴ Zehebî, *Siyer*, VIII, s. 353.

³⁴⁵ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman Zehebi, *Men tüküllime fihi ve hüve müvessekun ev salihü 'l-hadis*, thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî (-: -, 2005), s. 528.

³⁴⁶ Zehebî, *Siyer*, VIII, s. 353.

³⁴⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, s. 372-273.

Sebebinin ise “*el-Heysem kitap sahibi idi. Ancak sika değildi, hadislerini ezberlemezdi. Kendisinden hadis almayı bıraktım ve zayıf kabul ettim.*”³⁴⁸ sözleriyle açıklamaktadır.

el-Heysem b. Humeyd’in Kaderî olduğuna dair bilgi Ebû Dâvûd ve Ebû Müshir’den gelmektedir.³⁴⁹ Ebû Dâvûd, el-Heysem’e Kaderî demekle birlikte bu durumunu cerh sebebi olarak görmemiş onun sika olduğunu söylemiştir. Ebû Müshir ise el-Heysem’i zayıf kabul eder ancak tenkidi Kaderî olmasından ötürü değildir. Tenkidine sebep olarak yukarıda da belirtildiği üzere onun hadislerini ezberlememesi ve sika olmamasını gösterir.

Hakkındaki değerlendirmeler incelendiğinde el-Heysem, hadisine itibar edilen güvenilir bir râvi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaderî görüşlere sahip olduğu söylenmiş ancak bu rivayetlerini olumsuz etkileyen bir tenkit olmamıştır. Kütüb-i Sitte’de Sünen-i Erbaa’da rivayetlerine yer vermiştir.³⁵⁰

3.1.20. Ömer b. Ebî Zâide (ö. 200/815?)

Babasının adı Hâlid’dir. Ömer b. Hâlid şeklinde de anılmaktadır. Zekeriyya b. Ebî Zâide’nin kardeşidir.³⁵¹ Zehebî *Mîzân*’da sika, *el-Kâşif*’te ise saduk olduğunu söylemektedir.³⁵²

Ukaylî³⁵³, Ebû Dâvûd³⁵⁴, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Sa’îd el-Kattân³⁵⁵ Ömer b. Ebî Zâide’nin Kaderî görüşlere sahip olduğunu söylemişlerdir.

Ömer b. Ebî Zâide hakkında Abdurrahman b. Mehdî “*zeki ve hafız*”, Yahya b. Ma’in “*sika*”, Ahmed b. Hanbel “*salih*”, Ebû Hâtim ve Nesâî “*onda sorun yoktur*”, ‘İclî “*Kufeli sika bir râvidir*”, Ukaylî ise “*Hadiste müstakimdir*” değerlendirmelerinde bulunmuşlardır.³⁵⁶ İbn Hibbân da *es-Sikât*’ında zikretmiştir.³⁵⁷ Buhârî, Müslim ve Nesâî hadislerini eserlerine almışlardır.³⁵⁸

³⁴⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, XI, s. 93.

³⁴⁹ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 321.

³⁵⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, s. 372.

³⁵¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, s. 106.

³⁵² Zehebî, *Mîzân*, III, s. 197; Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 61.

³⁵³ Ukaylî, *Duafâ*, III, s. 178.

³⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, s. 350.

³⁵⁵ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 197.

³⁵⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, VII, s. 449.

³⁵⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, s. 174.

³⁵⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXI, s. 349-350.

3.1.21. Şeybân b. Ferrûh el-Übüllî (ö. 236/850)

Zehebî Şeybân'ın hadis bilgisine ve âlî isnada sahip sika râvilerden³⁵⁹ ve Basra'nın muhaddisi ve dayanağı³⁶⁰ olduğunu söylemektedir. *Siyer*'inde ise “*Onun hakkında kötü bir şey duymadım. Herhangi bir işinden dolayı kötülendiği de olmadı. Ancak zirvede değildir.*”³⁶¹ demektedir. Şeybân b. Ferrûh hicrî 140 senesinde doğmuş 236 senesinde de vefat etmiştir.³⁶²

Ebu Hâtim³⁶³ ve es-Sâcî (ö. 307/920)³⁶⁴ Kaderî görüşlere sahip olduğunu belirtmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel sika, İbn Kâni' (ö. 351/962) salih, Ebu Zür'â ve es-Sâcî ise saduk olduğunu söylemişlerdir.³⁶⁵ Ebu Hâtim de ömrünün son zamanlarında isnadının âlî olması sebebiyle herkesin onun hadislerini almak için çaba gösterdiğini belirtmiştir.³⁶⁶ Müslim, Ebu Dâvûd ve Nesâî de rivayetleri bulunmaktadır.

Şeybân, Kaderîlikle itham edilmekle birlikte 96 yaşında vefat etmesi sebebiyle isnadları âlî olmuş güvenilir de olduğu için hadislerine değer verilmiştir. Zehebî zirvede olmasa da sika olarak değerlendirmiştir. Hakkında sika, saduk gibi değerlendirmelerin birlikte bulunması Zehebî'nin bu değerlendirmesini doğrular mahiyettedir. Kaderî görüşlere sahip olması sebebiyle cerh edilip terk edilmemesi de mezhebinin davetçiliğini yapmadığını göstermektedir.

Değerlendirme

Zehebî'nin sika olduğunu söylediği 21 râviye bakıldığında sadece Şeybân b. Ferrûh'un hicrî 3. asırda, diğerlerinin ise 2. asırda vefat ettikleri görülür. Ağırlıklı olarak ise 2. asrın ilk yarısındadır. Bu durum Kaderî olmakla itham edilmekle birlikte Zehebî

³⁵⁹ Zehebî, *Mizân*, II, s. 285.

³⁶⁰ Zehebî, *Tezkire*, II, s. 24.

³⁶¹ Zehebî, *Siyer*, XI, s. 101.

³⁶² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, IV, s. 375.

³⁶³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, s. 357.

³⁶⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, IV, s. 375.

³⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, IV, s. 375.

³⁶⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, s. 357.

tarafından güvenilir kabul edilen râvilerin çok büyük bir kısmının 1. asrın son yarısı ile 2. asrın ilk yarısında yaşadıklarını göstermektedir.

Bu râvilerin 8'i Basra'da, 5'i Medine'de, 3'ü Dimaşk'ta, 2'si Mekke'de, 1'i Kûfe'de, 1'i Vasıt'ta ve 1'i de Yemen'de yaşamışlardır. Bu râvilerin çoğunluğunun Basra'da olduğu görülmektedir. Medine'de de Basra kadar olmasa da diğer şehirlere kıyasla daha fazla Kaderîlikle itham edilmiş kimseler bulunmaktadır.

Bu râvilerden Hasan el-Basrî, Salih b. Keysân, Abdullah b. Ebî Lebîd, İbn Ebî Zî'b ve Vehb b. Münebbih'in Kaderî görüşleri benimsediği görüşünde ihtilaflar vardır. Bazıları içinse tövbe ederek görüşlerinden vazgeçtiği söylenmiştir.

Abdullah b. Ebî Necîh ve Muhammed b. Sevâ' es-Sedûsî'nin Kaderî görüşleri benimsemekle kalmayıp görüşlerinin davetçisi de oldukları söylenmiştir. Mezheplerinin davetçisi olmalarına rağmen hadis ilmindeki yerleri sebebiyle güvenilir kabul edilmişlerdir.

Zehebî'nin *Mîzân*'da sika olduğunu söylediği şahıslar ile Öztürk'ün Kaderî râvilere dair makalesinde *Tezkiratu'l-huffâz*'da biyografilerine yer verildiği için incelenen râvilerin farklılaştığı görülmektedir. Bahsi geçen makalede işlenen Atâ b. Yesâr, Ebân b. Yezîd el-Attâr ve Muammed b. Cafer el-Kerâbîsî (Gunder)'nin, *Mîzân*'da biyografileri bulunmakla birlikte Kaderî olduklarına dair bir bilgi verilmemektedir. Bu duruma sebep olarak, ismi geçen şahısların Kaderîyye'ye mensubiyetlerinin oldukça şüpheli olması zikredilebilir. Râvilerden Safvân b. Süleym, Abdülazîz b. Abdullah, el-Mâceşûn, Hâlid b. Ma'dân ve Abdullah b. Amr et-Temîmî'nin biyografileri ise *Mîzân*'da bulunmamaktadır.

Ayrıca *Mîzân*'da Zehebî'nin, Öztürk'ün makalesinde incelenen râvilerden Abdûla'la b. Abdila'la, Muhammed b. İshâk ve Yahya b. Hamza'nın saduk oldukları kanaatinde olması, Mekhûl için müdellis demekle yetinmesi, Müslim b. Hâlid'in güvenilir olmayıp vehminin çok olduğunu söylemesi ve İbrahim b. Muhammed hakkındaki cerhlerin daha doğru olduğunu dile getirmesi sebebiyle bu şahıslar -her ne kadar *Tezkiratu'l-huffâz*'da zikredildilerse de- çalışmamızda Zehebî'nin sika kabul ettiği râviler arasında incelenmemiştir.

3.2. Kaderîlikle İtham Edilen Diğer Râviler

Mîzân'da Zehebî bütün râviler için değerlendirme yapmamış, bazen de alimlerin görüşlerini aktarmakla yetinmiştir. Onun bu tutumu tenkid ettiği anlamına gelmediği gibi cerh ettiği anlamına da gelmemektedir. Zehebî'nin başta *Mîzân* olmak üzere eserlerinde değerlendirme yaptığı râviler onun kanaati dikkate alınarak, olmadığı durumlarda diğer ulemanın genel kanaatine bakılarak bu şahıslar tasnif edilmiştir. Zehebî'nin saduk kabul ettiği veya diğer muhaddislerce sika veya saduk kabul edilenler, bid'atinin propagandasını yapanlar ve bid'atinden başka sebeplerle zayıf kabul edilenler şeklinde üç gruba ayrılmıştır. Bu taksimin amacı ise görüşlerinin davetçisi olan şahısları, Kaderî olsa da farklı bir sebeple cerh edilenleri ve Zehebî *Mîzân*'da tevsik etmese de rivayeti makbul olanları tespit edebilmektir.

Bu bölümde râviler hakkında genel hatlarıyla bilgi verilecek, tenkid sebepleri ve bu tenkitlerin görüşleriyle olan münasebeti ortaya konulacaktır. Bu tesbitlerin Ehl-i bid'at kabul edilen Kaderîlerin hadis rivayetindeki durumunun daha net anlaşılmasına yardımcı olması umulmaktadır.

3.2.1 Kaderî Olmakla Birlikte Rivayetleri Makbul Râviler

Kaderî olmakla itham edilen şahıslardan 34'ü Zehebî tarafından tevsik edilmese de hadisleri alınmış, başta Kütüb-i Sitte olmak üzere bazı temel hadis eserlerinde rivayetlerine yer verilmiş râvilerdir. Bu kimseler diğer alimler tarafından güvenilir kabul edilmiş yahut bazı küçük kusurları sebebiyle saduk, salih'u-l-hadis gibi ifadelerle sika olmasa da makbul kabul edilmişlerdir. Bu râvilerin isimleri şu şekildedir:

1. Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702?)

Tam adının Ma'bed b. Ubeydullah b. Uveymir mi, Ma'bed b. Abdullah b. Akîm mi, ya da Ma'bed b. Halid mi olduğunda ihtilaf edilmiştir. Hicrî 90 senesinden önce vefat etmiştir. Abdülmelik tarafından 80'de öldürüldüğü söylenmiştir. Kütüb-i Sitte'de sadece İbn Mâce bir rivayetine yer vermiştir.³⁶⁷ Zehebî onun tabîinden saduk biri olduğunu

³⁶⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, s. 244-249.

ancak Kader meselesinde ilk konuşan olması sebebiyle kötü bir çıkır açtığını, Hasan Basrî'nin de insanları onunla oturmaktan sakındırdığını, İbnü'l-Eş'as isyanına katıldığı için Haccâc tarafından hapsedilerek öldürüldüğünü söylemiştir.³⁶⁸ Ayrıca Basra'nın fakihlerinden olduğunu belirtmiştir.³⁶⁹

2. Yahya b. Ya'mer (ö. 90/708?)

Künyesi Ebû Süleyman olup el-Adevî el-Basrî nisbeleriyle anılmış tabiîn alimidir. Hz. Aişe, İbn Abbas, İbn Ömer ve Ebû Hureyre gibi birçok sahabîden hadis nakletmiştir. Merv'in kadılığını yapmıştır. Hicrî 90 senesi dolaylarında vefat etmiştir. Güvenilir kabul edilmiş ve Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir.³⁷⁰ Zehebî *el-Kâşif*'te onun sika olduğunu söylemiştir.³⁷¹ *Mîzân*'da ise Osman b. Dehîa'dan onun Kaderiyye'nin bir görüşünü dile getirdiğine dair nakil yapmakla yetinmiştir.³⁷²

3. Mekhûl ed-Dımaşkî (ö. 112/730)

Tam adı Mekhûl b. Ebû Müslim Şehrâb b. Şâzel eş-Şâmî ed-Dımaşkî el-Hüzelî, künyesi ise Ebû Abdullah'tır. Tabiîn neslinden ve Zührî'nin akranlarından kabul edilmiştir. Kaderî görüşlerinden rücu ettiği söylenmiştir. Hicrî 112 senesinde vefat etmiştir.³⁷³ Sünen-i Erbaa'da rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî Dımaşk'ın müftüsü ve alimi olduğunu, bazı kimselerin onu sika kabul ettiğini, tedlis yaptığını ve Kaderî görüşleri benimsemekle itham edildiğini söylemiştir.³⁷⁴

4. Umeyr b. Hânî' el-Anesî ed-Dârânî (ö. 127/744)

Künyesi Ebu'l-Velîd olup Dımaşklıdır. Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir.³⁷⁵ Hicrî 127 senesinde Daraya'da³⁷⁶ Yezid'e hakaret ettiği için öldürüldüğü söylenmiştir.³⁷⁷

³⁶⁸ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 141.

³⁶⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, II, s. 1006.

³⁷⁰ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, II, s. 1187.

³⁷¹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 379.

³⁷² Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 415-416.

³⁷³ Zehebî, *Siyer*, V, s. 157-159.

³⁷⁴ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 177-178.

³⁷⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, s. 388-390.

³⁷⁶ Günümüzde Dımaşk'ın kenar mahallelerinden biridir.

³⁷⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 98.

Ebû Dâvud onun Kaderî olduğunu belirtmiş, Zehebî de tabiinden olduğunu ve İbn Ömer, Muâviye gibi sahabîlerden hadis rivayet ettiğini söylemiştir.³⁷⁸

5. Abdurrahman el-Esam (ö. t.y.)

Abdurrahman b. el-Esam da denilmiştir. Baba adının Abdullah yahut Amr olduğu söylenmiştir. Künyesi Ebû Bekr'dir ve el-Abdî, es-Sekafî, el-Medâinî nisbeleriyle anılmıştır. Aslı Basralı olmakla birlikte Medâin'de yaşamıştır. Haccâc'ın müezzinliğini yapmıştır. Müslim ve Nesâî kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.³⁷⁹ Zehebî *el-Kâşif*'te “sika”³⁸⁰, *Mîzân*'da ise “zayıf”³⁸¹ olduğunu söylemiştir. Yahya b. Sa'îd el-Kattân'dan onun Kaderî olduğu bilgisi aktarılmıştır.³⁸²

6. Musa b. Ebî Kesîr el-Kûfî (ö. 130/747?)

Künyesi Ebus-Sabbâh olup el-Ensârî nisbesiyle de anılmıştır. Babası Ebî Kesîr'in ismi es-Sabbâh'tır. Musa el-Kebîr şeklinde tanınmıştır. Kufelidir ancak Hemadan ve Vasıt'a da nisbet edilmiştir. Kaderî görüşleri benimsediği ve Mürcie'nin önde gelenlerinden olduğu söylenmiştir. Hicrî 130'dan önce vefat etmiştir.³⁸³ Kütüb-i Sitte'de sadece Nesâî'de rivayetine yer verilmiştir. Zehebî *Mîzân*'da “*saduk*”, *el-Kâşif*'te ise “*Sika, Kaderî ve Mürcî*” olduğunu söylemiştir.³⁸⁴

7. Atâ b. Ebî Meymûne el-Basrî (ö. 131/748)

Künyesi Ebû Muâz olup Basralıdır. Taun salgınından sonra hicrî 131 senesinde Basra'da vefat etmiştir. Tirmizi haricinde Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır.³⁸⁵ Zehebî onun Sahihayn'da rivayetleri bulunan ve Kaderiyyenin önde gelenlerinden olmayan biri olduğunu söylemektedir.³⁸⁶ Ayrıca tabiinden saduk bir râvi olduğu kanaatindedir.³⁸⁷

³⁷⁸ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 297.

³⁷⁹ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, s. 534-535.

³⁸⁰ Zehebî, *el-Kâşif*, I, s. 621.

³⁸¹ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 13.

³⁸² Zehebî, *Mîzân*, II, s. 602.

³⁸³ Mizzî, *Tehzîb*, XXIX, s. 135-136; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 538.

³⁸⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 308; Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 218.

³⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîb*, VII, s. 215.

³⁸⁶ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 76.

³⁸⁷ Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 24; Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 435.

8. Berd b. Sinan, Ebu'l- 'Alâ' (ö. 135/752)

Hicrî 135'te vefat etmiştir. Dımaşklı olmakla birlikte Basra'da ikamet etmiştir. Sünen-i Erbaa'da rivayetleri bulunmaktadır. Zehebî, Ebû Hâtım'den onun "Kaderî ve saduk" olduğu bilgisini ve onun hakkında İbn Ma'in ve Nesâî'nin "sika", İbnü'l-Medînî'nin ise "zayıf" dediklerini aktarmakla iktifa etmiştir.³⁸⁸ Berd'in sika olmasa da rivayetleri makbul saduk bir râvi olduğu anlaşılmaktadır.

9. Dâvûd b. el-Husayn, Ebû Süleyman el-Medenî (ö. 135/752)

Medineli olup hicrî 135 senesinde vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır. Zehebî onun Kaderîlikle itham edildiğini söylemektedir. Bununla birlikte onu "meşhur hadis alimi"³⁸⁹, "saduk"³⁹⁰ gibi ifadelerle tanıtmaktadır.

10. el-Alâ b. el-Hâris ed-Dımaşkî (ö. 136/753)

Tam adı el-Alâ b. el-Hâris b. Abdülvâris el-Hadramî, künyesi Ebû Vehb'dir. Hicrî 136'da yetmiş yaşında vefat etmiştir.³⁹¹ Buhârî haricinde Kütüb-i Sitte'de rivayetleri bulunmaktadır. Mekhûl'ün önde gelen talebelerinden ve sika olduğu ancak ömrünün ilerleyen dönemlerinde hafızasının zayıfladığı söylenmiştir.³⁹² İbn Ma'in onun sika ancak Kaderî görüşleri benimseyen biri olduğunu belirtmiştir.³⁹³ Zehebî *el-Kâşif*, *el-Muğnî* ve *Mîzân*'da onun hakkında bir değerlendirme yapmamış, alimlerin kanaatlerini aktarmakla iktifa etmiştir.

11. Avf el-A'râbî, Ebû Sehl el-Basrî (ö. 147/764)

Tam adı Avf b. Ebî Cemîle el-Basrî el-A'râbî, künyesi ise Ebû Sehl olup Basralıdır. Hicrî 58'de doğmuş, 147'de vefat etmiştir. Zehebî onun Basra'nın alimlerinden biri olduğunu ve birçok kimsenin onu sika kabul ettiğini ve kendisine "doğru sözlü Avf" denildiğini söylemiştir.³⁹⁴ Ayrıca *el-Muğnî*'de "meşhur ve sika" bir râvi olduğunu

³⁸⁸ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 302-303.

³⁸⁹ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 5.

³⁹⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, s. 217.

³⁹¹ Mizzî, *Tehzîb*, XXII, s. 478-482.

³⁹² Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 103.

³⁹³ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 98.

³⁹⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 947.

belirtmiştir. Kütüb-i Sitte’de rivayetlerine yer verilmiştir.³⁹⁵ Bündâr onun Kaderî ve Râfîzî olduğu kanaatinde olmakla birlikte hadislerini rivayet etmiştir.³⁹⁶

12. el-Vaddîn b. Atâ eş-Şâmî el-Kefersûsî (ö.149/766)

Tam adı el-Vaddîn b. Atâ b. Kinâne b. Abdullah el-Huzâî, künyesi Ebû Kinâne’dir. Dimaşklı olup³⁹⁷ Hicrî 149’da vefat etmiştir. Ebû Dâvûd ve İbn Mâce onun hadislerine yer vermişlerdir. Ebû Dâvud el-Vaddîn hakkında “Kaderî ve sâlihu’l-hadis” değerlendirmesinde bulunmuştur. Zehebî de onun “*güzel konuşan hatip biri*” olduğunu söylemiştir.³⁹⁸ *el-Kâşif*’te ise “*Sikadır ancak bazı alimler tarafından zayıf kabul edilmiştir.*” Değerlendirmesini yapmıştır.³⁹⁹

13. Abdurrahman b. İshak el-Medenî (ö. 150/767?)

Tam adı Abdurrahman b. İshak b. Abdullah b. el-Hâris b. Kinâne el-Kuraşî el-Âmirî, el-Medenî’dir. Ona Abbâd b. İshak da denilmiştir. Âmir b. Lüey oğullarının mevalisindendir. Basra’ya gelmiştir. Ebû Dâvûd, Kaderî görüşleri sebebiyle Mervân zamanında Basra’ya kaçtığını ve orada vefat ettiğini söylemiştir. Buhârî’nin eserinde şevâhidde olmak üzere Kütüb-i Sitte’de rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁰⁰ Hicrî 150 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁰¹ Zehebî *el-Kâşif*, *el-Muğnî* ve *Mîzân*’da onun hakkında bir değerlendirme yapmamış, alimlerin kanaatlerini aktarmakla iktifa etmiştir.

14. Hasen b. Zekvân (ö. 150/767?)

Künyesi Ebû Seleme’dir. Basralı’dır. Hicrî 150 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁰² Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce hadislerine yer vermiştir. Zehebî, Yahya b. Ma’in’in onun hakkında “*Kaderîdir*” dediğini aktarmış ve Hasen’in “sâlihu’l-hadis” olduğunu söylemiştir.⁴⁰³

³⁹⁵ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 495.

³⁹⁶ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 305.

³⁹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, XXX, s. 449.

³⁹⁸ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 334.

³⁹⁹ Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 349.

⁴⁰⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, s. 519-525.

⁴⁰¹ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, III, s. 913.

⁴⁰² Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, III, s. 844.

⁴⁰³ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 489.

15. Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Mahramî (ö. 151/768)

Künyesi Ebû Bekr olup Medinelidir. Hicrî 151’de vefat etmiştir. Zehebî onu meşhur bir alim olarak tanıtmış ve Kaderî görüşleri benimsemekle itham edildiğini söylemiştir. Onun birçok kişi tarafından güvenilir kabul edildiğini ancak tek kusurunun Siyer’ine münker ve munkatı rivayetler alması olduğunu belirterek şu değerlendirmelerde bulunmuştur: “*Bende oluşan kanaat İbn İshak’ın hadisleri hasen, hali düzgün saduk bir râvi olduğudur. Tek kaldığı rivayetlerinde ise hafızasının çok güçlü olmamasından kaynaklı sorun vardır.*”⁴⁰⁴ Zehebî *el-Kâşif* ve *el-Muğnî*’de de saduk olduğunu söylemiştir. Müslim’in eserinde ve Sünen-i Erbaa’da rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁰⁵

16. Abdülhamid b. Cafer el-Ensârî (ö. 153/770)

Tam adı Ebu’l-Hafs Abdülhamid b. Cafer b. Abdullah b. el-Hakem b. Râfî’ b. Sinan el-Evsî olup Medinelidir. Hicrî 153 senesinde vefat etmiştir.⁴⁰⁶ Ali b. el-Medîni onun hakkında “*Kaderî görüşleri vardı ancak bize göre sikadır.*” demiştir.⁴⁰⁷ Sünen-i Erbaa’da ve Müslim’de hadislerine yer verilmiştir. Zehebî *el-Kâşif*’te sika *el-Muğnî*’de ise sadûk olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁸

17. İsa b. Meymûn el-Ceraşî, İbn Dâye (ö.160/776?)

Tam adı İsa b. Meymûn b. Dâye el-Mekkî el-Ceraşî, künyesi ise Ebû Musa’dır. Hicaz ehliendir, Ceraş’a gelmiştir.⁴⁰⁹ Hicrî 160’a yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴¹⁰ Zehebî küçük bir tefsirinin olduğunu, Ebû Hâtim ve Ebû Dâvûd’un onu sika kabul ettiklerini, ayrıca Ebû Dâvûd’un “*Ancak Kaderî görüşleri benimsemiştir.*” dediğini söylemiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁴ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 468-475.

⁴⁰⁵ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 552; Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 156.

⁴⁰⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, VII, s. 122.

⁴⁰⁷ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 539.

⁴⁰⁸ Zehebî, *el-Kâşif*, I, s. 614; Zehebî, *el-Muğnî*, s. 368.

⁴⁰⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, VIII, s. 489; Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, s. 46.

⁴¹⁰ Zehebî, *Târihü ’l-İslâm*, IV, s. 180.

⁴¹¹ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 327.

18. el-Mübârek b. Fadâle (ö. 164/780)

Tam adı el-Mübârek b. Fadâle b. Ebî Ümeyye, künyesi ise Ebû Fadâle olup Basralıdır. Hicrî 164 yahut 166 senesinde vefat etmiştir.⁴¹² Zehebî'nin “Basra'nın hadis alimlerinden” dediği el-Mübârek, tedlis yapması sebebiyle eleştirilmiş, tedlis yapmadığı durumlarda ise genel olarak güvenilir kabul edilmiştir. İbn Ma'in ise onun Kaderî olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin Sünenlerinde rivayetlerine yer verilmiştir.⁴¹³

19. Abdurrahman b. Sabit b. Sevbân ed-Dımaşkî (ö. 165/781)

Künyesi Ebû Abdullah'tır. Dımaşklı olup hicrî 75 senesinde doğmuş, 165'te Bağdat'ta vefat etmiştir.⁴¹⁴ Hatîb Bağdâdî onun hakkında “*Bağdat'a geldi ve hadis rivayet etti. Bağdatlılar da ondan hadis aldılar. Zühdü ve ibadetiyle tanınan hadiste doğru sözlü biriydi*” demiştir.⁴¹⁵ Salih Cezere (ö. 293/906) onun “saduk ve Kaderî” olduğunu söylemiştir.⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'de rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî *el-Muğnî*'de onun “saduk” olduğunu söylemiştir.⁴¹⁷

20. Muhammed b. Selim er-Râsibî, el-Basrî (ö. 167/783)

Künyesi Ebû Hilâl el-Abdî'dir. Hicrî 167'de vefat etmiştir. Sünen-i Erbaa'da rivayetlerine yer verilmiştir. İbn Ma'in onun Kaderî olmakla itham edilmiş saduk bir râvi olduğunu söylemiştir. Zehebî onun hakkında “*Basra'nın alimlerindendir*” değerlendirmesini yapmıştır.⁴¹⁸

21. Hafs b. Ğaylân ed-Dımeşkî (ö. t.y.)

Künyesi Ebû Mu'îd olup el-Hemedânî, er-Ra'inî, el-Hamyârî gibi nisbelerle anılmış ve Dımaşk'a nispet edilmiştir. Muhaddislerin genel kanaati hadisleri makbul, güvenilir bir

⁴¹² Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2002), XV, s. 279-286.

⁴¹³ Zehebî, *Mizân*, III, s. 431-432.

⁴¹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XVII, s. 12-17.

⁴¹⁵ Bağdâdî, *Târih*, XI, s. 487.

⁴¹⁶ Zehebî, *Mizân*, II, s. 551.

⁴¹⁷ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 377.

⁴¹⁸ Zehebî, *Mizân*, III, s. 573-574.

râvi olduğu yönündedir. Nesâî ve İbn Mâce’de rivayetleri bulunmaktadır.⁴¹⁹ Ebû Dâvud onun Kaderî olduğunu söylemiştir. Zehebî de *Mîzân*, *el-Kâşif* ve *el-Muğnî*’de alimlerin, onun hakkındaki ibadete düşkün olması ve hadisleriyle ihticac edilmese de makbul bir râvi olması gibi değerlendirmelerini aktarmakla yetinmiştir.⁴²⁰

22. Ali b. Ali b. Nicâd er-Rifâ’î (ö. 170/786?)

Tam adı Ali b. Ali b. Nicâd b. Rifâ’a er-Rifâ’î ve künyesi Ebû İsmail’dir. Basralı olup Hicrî 170 yılına yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴²¹ Sünen-i Erbaa’da rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî onun Kaderî olması sebebiyle eleştirildiğini ve meşhur, ibadete düşkün, birçok kimse tarafından güvenilir kabul edilen bir râvi olduğunu söylemiştir.⁴²²

23. İshak b. Hâzim, İbn Ebî Hâzim (ö. 170/186?)

Medineli olup hicrî 170 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir. el-Bezzâz nisbesiyle de anılmıştır.⁴²³ Ebu’l-Feth el-Ezdî İshak’ın Kaderî görüşlere sahip olduğunu belirtmiştir.⁴²⁴ Zehebî *el-Kâşif*’te onun sika olduğunu söylemiştir. İbn Mâce Sünen’inde kendisinden rivayet etmiştir.⁴²⁵

24. Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî eş-Şâmî (ö. 170/786)

El-Huzâî nisbesiyle de anılmıştır. Künyesi Ebû Abdullah yahut Ebû Yahya’dır. Dimaşklıdır, Basra’ya gelmiş ve orada ikamet etmiştir.⁴²⁶ Hicrî 170’ten önce vefat etmiştir. Kaderî ve Râfîzî olmakla tenkit edilmiştir. Abdurrahman b. Mehdî ise Kaderî olmasının ona zarar vermediğini söylemiştir. Sünen-i Erbaa’da rivayetlerine yer verilmiştir.⁴²⁷ Zehebî *el-Kâşif*, *el-Muğnî* ve *Mîzân*’da onun hakkında bir değerlendirme yapmamıştır.

⁴¹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, VII, s. 70-73.

⁴²⁰ Zehebi, *el-Kâşif*, I, s. 343; Zehebi, *el-Muğnî*, I, s. 182; Zehebi, *Mîzân*, I, s. 568.

⁴²¹ Zehebi, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 463.

⁴²² Zehebi, *el-Muğnî*, II, s. 452; Zehebi, *el-Kâşif*, II, s. 44; Zehebi, *Mîzân*, III, s. 147.

⁴²³ Zehebi, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 305.

⁴²⁴ Zehebi, *Mîzân*, I, s. 190.

⁴²⁵ Zehebi, *el-Kâşif*, I, s. 235.

⁴²⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXV, s. 186-187.

⁴²⁷ Zehebi, *Mîzân*, III, s. 543-544.

25. Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mekkî (ö. 180/796)

Künyesi Ebû Hâlid olup Mekke'nin fakihlerindendir. Benî Mahzûm'un mevalisindendir. Hicrî 100'de doğmuş, 180'de vefat etmiştir.⁴²⁸ Kütüb-i Sitte'de Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin eserlerinde rivayetleri bulunmaktadır. Sâcî, Müslim b. Hâlid'in hatasının çok olduğunu ve Kaderî görüşleri benimsediğini söylemiştir.⁴²⁹ Zehebî de onun hakkındaki kanaatini şöyle ifade etmektedir: “İmam ve saduktur. Ancak vehmetmektedir (yanlış naklettiği rivayetleri vardır).”⁴³⁰

26. Muhammed b. Dînâr et-Tâhî el-Basrî (ö. 180/796?)

Künyesi Ebû Bekr olup el-Ezdî nisbesiyle de anılmıştır. Basralı olup hicrî 180'e yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴³¹ Ebû Zûr'a ve İbn Adî onun saduk olduğunu söylemişlerdir. Kaderiyyenin önde gelenlerinden olmadığı ve vefatından önceki dönemde hafızasının kötülediği söylenmiştir. Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de rivayetlerine yer verilmiştir.⁴³² Teferrüd ettiği rivayetleri de bulunan Muhammed b. Dînâr'ın Kader meselesinden değil hafızasının durumundan ötürü saduk olarak değerlendirildiği görülmektedir.

27. Yahya b. Hamza el-Hadramî (ö. 183/799)

Künyesi Ebû Abdurrahman, adı Yahya b. Hamza b. Vâkîd el-Hadramî el-Betlehî ed-Dımaşkî'dir. Dımaşk'ın kadılığını yapmış, fakih bir alimdir. Hicrî 103 senesinde doğmuş, 183'te vefat etmiştir.⁴³³ Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî *el-Muğnî* ve *Mîzân*'da “saduk”, *el-Kâşif*'te ise “sika, önde gelen alimlerden” olduğunu söylemiştir.⁴³⁴

28. Ğassân b. Mudır (ö.184/800)

Künyesi Ebû Mudır'dır. El-Ezdî, en-Nemerî, el-Basrî nisbeleriyle anılmıştır.⁴³⁵ Hicrî 184 senesinde vefat etmiştir. Nesâî'nin Sünen'inde rivayetine yer verilmiştir.⁴³⁶

⁴²⁸ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 742.

⁴²⁹ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 102.

⁴³⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 655.

⁴³¹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 735.

⁴³² Zehebî, *Mîzân*, III, s. 541.

⁴³³ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 998-999.

⁴³⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 364; Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 733; Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 369-370.

⁴³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, XXIII, s. 108.

Şu'be'ye hakaret ettiği ve Kaderî görüşleri benimsediği söylenmiştir. Zehebî onun sika kabul edildiğini belirtmiştir.⁴³⁷

29. Abdüla'lâ b. Abdila'lâ es-Sâmî (ö. 189/804)

Künyesi Ebû Muhammed olup Basralıdır. Hirî 189 senesinde 70'li yaşlarında vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî *el-Muğnî* ve *Mîzân*'da onun “*saduk*”, *Siyer*'de de “*saduk hadisleri güçlü ancak Kaderî olmakla itham edilmiş*” bir râvi olduğunu söylemiştir.⁴³⁸ *el-Kâşif*'te ise “*sika ancak Kaderîdir*” demiştir.⁴³⁹

30. Muâz b. Hişâm ed-Destüvâ el-Basrî (ö. 200/815)

Tam adı Muâz b. Hişâm b. Ebî Abdullah'tır. Dedesinin ismi Senber'dir. Basralı olup bir dönem Yemen taraflarında ikamet etmiş, daha sonra Basra'ya dönerek hicrî 200'de orada vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁴⁰ Humeydî (ö. 219/834), Muâz b. Hişâm Mekke'ye geldiğinde ona “*Bu Kaderî'den hadis almayın*” diyerek tepki göstermiştir. Zehebî onu “*saduk, hadis bilen, bilgili biri*” ifadeleriyle tanıtmıştır.⁴⁴¹

31. Abdulvahhab b. Atâ el-Hifâf (ö. 204/819)

Künyesi Ebû Nasr'dır ve el-Bağdâdî nisbesiyle de anılmıştır. Bağdat'ta ikamet etmiş ve burada hadis rivayet etmiştir. Hicrî 204 senesinde vefat etmiştir.⁴⁴² Buhârî'nin eseri dışında Kütüb-i Sitte'de rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁴³ Kaderî görüşleri benimsediği söylenmiştir. Görüşleri sebebiyle de Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) onun meclisini terk etmiştir. Zehebî, Abdulvahhab'ın Basralı, Sa'îd b. Ebî Arûbe'nin râvilerinden saduk bir râvi olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁶ Zehebi, *el-Kâşif*, II, s. 116.

⁴³⁷ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 335.

⁴³⁸ Zehebî, *Siyer*, IX, s. 242-243; Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 364; Zehebî, *Mîzân*, II, s. 531.

⁴³⁹ Zehebi, *el-Kâşif*, I, s. 611.

⁴⁴⁰ Mizzî, *Tehzîb*, XXVIII, s. 139-143.

⁴⁴¹ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 665; Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 133.

⁴⁴² Bağdâdî, *Târih*, XII, s. 276-281.

⁴⁴³ Mizzî, *Tehzîb*, XVIII, s. 513-515.

⁴⁴⁴ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 681.

32. İshak b. Muhammed el-Müseyyibî (ö. 206/821)

Tam adı İshak b. Muhammed b. Abdurrahman b. Abdullah b. el-Müseyyib el-Medenî el-Mukri', künyesi Ebû Muhammed'dir. Hicrî 206'da vefat etmiştir.⁴⁴⁵ Kaderî olduğu söylenmiştir. Ebû Dâvûd'da rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî onun hakkında "sâlihu'l-hadis" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁴⁶

33. Muhammed b. Âiz ed-Dımaşkî (ö. 233/847)

Dımaşk'a nispet edilmiş olup künyesi Ebû Abdullah'tır. Dedesinin adının Abdurrahman, Ahmed ya da Said olduğunda ihtilaf edilmiştir. Me'mûn zamanında Şam'da Guta bölgesinin haracını toplamakla görevlendirilmiştir. Hicrî 150'de doğmuş, 233'te vefat etmiştir. Kütüb-i Sitte'den Ebû Dâvûd ve Nesâî'de rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî onu "*önde gelen alimlerden, tarihçi, doğru sözlü ve Meğâzi sahibidir*" sözleriyle tanıtmıştır.⁴⁴⁷

34. Muhammed b. Mahbûb el-Bennânî (ö. 233/847)

Künyesi Ebû Abdullah olup Basralıdır. Hicrî 223 senesinde vefat etmiştir.⁴⁴⁸ Kütüb-i Sitte'de Buhârî, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayetlerine yer vermiştir. Ebû Dâvûd'a onun Kader meselesindeki durumu sorulunca, müteşeddid olmamakla birlikte Kaderî görüşleri benimsediğini söylemiştir.⁴⁴⁹ Zehebî *el-Kâşif*'te onun sika bir râvi olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁰

Değerlendirme

Zehebî'nin güvenilir kabul ettiği 21 râvi dışında 34'ü de güvenilirlikleri farklı derecelerden olan şahıslardır. Bu râvilerin 27'si 2. Asır, 5'i 3.asır ve 2 tanesi 1. Asırda vefat etmişlerdir. Ayrıca bu râvilerin 14'ü Basra'ya, 10'u Dımaşk'a, 6'sı Medine'ye, 2'si Mekke'ye, 1'i Kûfe'ye ve 1'i de Bağdat'a nisbet edilmişlerdir. Görüldüğü üzere bu râviler de ağırlıklı olarak hicrî 2. Asırda Basra ve Şam bölgesinde yaşamışlardır.

⁴⁴⁵ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, V, s. 30.

⁴⁴⁶ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 200.

⁴⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, XI, s. 104-106.

⁴⁴⁸ Mizzî, *Tehzîb*, XXVI, s. 370-372.

⁴⁴⁹ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 25.

⁴⁵⁰ Zehebi, *el-Kâşif*, II, s. 214.

Büyük çoğunluğunun Kütüb-i Sitte’de en azından bir eserde rivayetleri bulunan bu şahıslar muhaddisler tarafından yalan söylediği tesbit edilmemiş, rivayetleri makbul olan râvilerdir. Bununla birlikte aralarında farklı bazı kusurları sebebiyle güvenilirlikleri sorgulanmış şahıslar bulunmaktadır.

Konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacak noktalardan biri de Kaderî görüşlerinin propagandasını yapan kimselerin durumlarını incelemek olacaktır.

3.2.2 Dâî olan Kaderî Râviler

Tesbit edilen râvilerden 15’inin Kaderî görüşleri benimsemesi ve bu görüşlerin propagandasını yaparak insanları mezhebine davet etmesi sebebiyle rivayetleri terk edilmiştir. Bu kimseler sadece Kaderiyye mezhebinin görüşlerini benimsemekle kalmamış, aynı zamanda insanlara görüşlerini anlatmış ve görüşlerini yaymaya çalışmışlardır.

Bu şahıslardan 9’u ikinci asırda, 6’sı ise üçüncü asır ve sonrasında yaşamıştır. Tesbit edilen râvilerden 10’u Basralı, 2’si Dımaşklı, 1’i Kûfe, 1’i Bağdat ve 1’i de Kurtubalıdır. Basra’da görüşlerinin davetçilerinin yoğun olması ise siyasi hareketliliğin ve kader tartışmalarının Basra’da yoğun olması sebebiyledir. Bu şahıslar şunlardır:

1. Ğaylân b. Ebî Ğaylân (ö.120/738?)

Künyesi Ebû Mervan’dır. Hicrî 120 senesine yakın bir tarihte Kaderî görüşlerini ilan ettiği için Dımaşk’ta asılmıştır.⁴⁵¹ Zehebî onun “*Kaderî görüşleri sebebiyle öldürülen sapmış zavallı bir kimse*” olduğunu söylemiştir.⁴⁵²

2. en-Nu’mân b. el-Münzir (ö. 132/749)

Künyesi Ebû’l-Vezir el-Ğassânî’dir. Dımaşklı olup Hicrî 132’de vefat etmiştir. Ebû Dâvûd, onun Kaderî görüşlerine davet ettiği bir kitap yazdığını belirtmiştir.⁴⁵³ Zehebî,

⁴⁵¹ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, III, s. 294.

⁴⁵² Zehebî, *Mîzân*, III, s. 338.

⁴⁵³ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 266.

Kaderî ve saduk olduğunu söylemiştir. Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin Sünenlerinde rivayetine yer verilmiştir.⁴⁵⁴

3. er-Rabî' b. Berrâ (ö. t.y.)

Ukaylî Rabî' için “*Basralı, Kaderî görüşleri benimsemiş biriydi. Mezhebinin davetçisiydi.*” Demiştir. Ukaylî Rabî''in müsned rivayetlerinin de olmadığını sadece Hasan (el-Basrî)'dan maktu rivayetlerinin bulunduğunu söylemiştir.⁴⁵⁵ Zehebî Ukaylî'nin açıklamasını aktarmakla yetinmiş kendisi bir değerlendirmede bulunmamıştır.⁴⁵⁶

4. Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (ö. 144/761)

Künyesi Ebû Osman'dır. Hicrî 144 senesinde vefat etmiştir. Zehebî onun zahit ve ibadete düşkün biri olduğunu ancak Kaderî ve Mutezîlî görüşleri benimsediğini söylemiştir. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) ve Yahya b. Ma'in gibi birçok alim, Amr b. Ubeyd'in hadislerini görüşleri sebebiyle terk ettiklerini belirtmişlerdir.⁴⁵⁷

İbnü'l Mübârek kendisine Amr b. Ubeyd'in görüşlerini terk ettiği halde onunla aynı görüşlere sahip olan Sa'id b. Ebî Arûbe ve Hişâm ed-Destuvâî'nin hadislerini niçin aldığı sorulunca “*Amr bid'atine davet ediyor ve bunu açıkça yapıyordu ancak Sa'id ve Hişâm susuyorlardı.*” Diyerek Amr'ın rivayetlerini terk etmesinin sebebi olarak onun bid'atine davet etmesini göstermiştir.⁴⁵⁸

5. el-Fadl b. İsa er-Rakkâşî (ö. 150/767?)

Künyesi Ebû İsa'dır. Basralı'dır ve hicrî 150 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁵⁹ Zehebî zayıf olduğunda ittifak edildiğini ve sakıt olduğunu söylemiştir. İbn Mâce'de rivayetine yer verilmiştir.⁴⁶⁰ El-Fadl hakkında “*Kader meselesinde konuşan hiç kimsenin ondan daha çirkin sözlü olmadığı*” ve “*dilsiz doğmuş olmasının onun için daha hayırlı*

⁴⁵⁴ Zehebi, *el-Kâşif*, II, s. 323.

⁴⁵⁵ Ukaylî, *Duafâ*, II, s. 53-54.

⁴⁵⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 39; Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 226.

⁴⁵⁷ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 273-279.

⁴⁵⁸ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 275.

⁴⁵⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 950.

⁴⁶⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 512; Zehebi, *el-Kâşif*, II, s. 122.

olacağı” gibi ağır eleştiriler yapılmıştır.⁴⁶¹ Bu sert eleştiriler onun Kader meselesinde aşırıya gitmesinden ve mezhebinin hararetli bir davetçisi olmasından ötürüdür.

El-Fadl’ın Ebû Osman en-Nehdî’den aktardığı bir rivayet şu şekildedir: Rasulullah şöyle demiştir: “*Allah Teâlâ aklı yarattığı zaman ona “Kalk!” dedi, o da kalktı. Sonra “Arkanı dön!” dedi, o da döndü, sonra “Önünü dön!” dedi, o da döndü. Sonra “Otur!” dedi, o da oturdu. Daha sonra ona şöyle dedi: “Senden daha iyi, daha yüce, daha faziletli ve daha güzel bir şey yaratmadım. Seninle verir seninle alırım, seninle bilir seninle cezalandırırım. Sevap ve ceza da seninledir.”*” İbn Adî, onun bu ve benzeri zayıflığı ortada olan rivayetleri olduğunu söylemiştir.⁴⁶²

6. Abbâd b. Mansûr en-Nâcî (ö. 152/769)

Künyesi Ebû Seleme olup Basralı’dır. Basra kadılığı yapmış Kaderî görüşleri olan ve mezhebinin propagandasını yapan biridir. Hicrî 152 yılında vefat etmiştir.⁴⁶³ Zehebî zayıf olduğunu söylemiştir. Abbâd Kaderî görüşlerin propagandasını yapmasının yanında münker rivayetlerinin olması ve tedlis yapması sebebiyle de eleştirilmiştir. Bunlara rağmen muhaddisler onun hadislerini tamamen terk etmemişler, bu ikazlarla birlikte hadislerinin yazılabileceğini de söylemişlerdir. Nitekim Sünen-i Erbaa’da rivayetlerine yer verilmiştir.⁴⁶⁴

Abbâd b. Mansûr İkrime’den, o da İbn Abbas’tan merfu olarak şu rivayeti nakletmiştir: “*Haccâm ne iyi kuldur; fazla kanı giderir, beli hafifletir, gözü parlattır.*” Buhârî Abbâd’ın burada mutemelen İkrime’den tedlis yaparak bu hadisi naklettiğini söylemiştir. İbn Hibbân da Abbâd’ın İkrime’den naklettği rivayetlerin İbrahim b. Ebî yahya’dan, o Dâvud’dan o da İkrime’den nakletmesi kanalıyla Abbâd’a ulaştığını söylemiştir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 356.

⁴⁶² İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, s. 120.

⁴⁶³ Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî İbn Hibbân, *el-Mecrûhin mine’l-muhaddisîn ve’d-duâfâi ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Haleb: Dârü’l-Va’y, 1396), II, s. 166.

⁴⁶⁴ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 327; Zehebî, *el-Kâşif*, I, s. 532.

⁴⁶⁵ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 377-378.

7. Cârîye b. Heram, Ebû Şeyh el-Fukaymî (ö. 170/786?)

Hicrî 170-180 tarihleri arasında vefat etmiştir.⁴⁶⁶ Zehebî Ali b. el-Medîni'nin Cârîye hakkında "kaderiyenin önde gelenlerindendi" dediğini naklederek onun Basralı ve hâlik olduğunu söylemiştir.⁴⁶⁷ el-Muğnî'de ise "metruk ve vâhin" değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁶⁸ Ebû Şeyh Kaderiyyenin önderlerinden olmasının yanında hadislerin doğrusunu yanlışından ayıramaması ve aldığı hadislere dikkat etmemesi nedeniyle de rivayetlerine güvenilmemiş hadis alimlerince zayıf ve metruk bir râvi kabul edilmiştir. Bu hususta Yahya b. Sa'îd el-Kattân, Hafs'la birlikte Musa b. Dînâr'ı imtihan için ona telkinde bulunduklarını, o sırada aynı mecliste bulunan Ebû Şeyh el-Fukaymî'nin bu uydurulan rivayetleri yazdığını, bunun üzerine Hafs'ın bu yazıyı sildiğini, Hafs'ın bu hareketine ise Ebû Şeyh'in "*bana haset ediyorsunuz*" diyerek tepki gösterdiğini anlatmaktadır.⁴⁶⁹

8. Mehdi b. Hilal, Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 170/786?)

Hicrî 170-180 arasında vefat etmiştir.⁴⁷⁰ İbn Adî ve es-Sâcî onun bid'atinin davetçisi olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁷¹ Yahya b. Sa'îd, İbnü'l-Medîni gibi alimler onun yalancı olduğunu, İbn Ma'in de "*hadis uyduran bid'at sahibi biri*" olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷² Zehebî de onun metruk olduğunu, bazı alimlerinse ona yalancı dediklerini belirtmiştir.⁴⁷³

9. Abbâd b. Suheyb el-Basrî (ö.212/827)

Ebû Bekr el-Küleybî ismiyle de anılmıştır. Buhârî hicrî 212 yılına yakın bir tarihte vefat ettiğini belirtmiştir.⁴⁷⁴ Zehebî İbn Hibbân'ın onun hakkında "Kaderî ve mezhebinin davetçisi" dediğini aktarmış ve metruk olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁵ İbn Hibbân onun hakkında "*Hişam b. Urve ve A'meş'ten rivayetleri bulunmaktadır, sahip olduğu Kaderî*

⁴⁶⁶ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 591.

⁴⁶⁷ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 385.

⁴⁶⁸ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 126.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 382-383.

⁴⁷⁰ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 752.

⁴⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, VIII, s. 181.

⁴⁷² Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 196.

⁴⁷³ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 681.

⁴⁷⁴ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, V, s. 336.

⁴⁷⁵ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 367.

görüşlerinin davetçisi olmakla birlikte meşhur muhaddislerden bu ilmi çok az bilen kimselerin bile uydurma olduğunu anlayabileceği münker rivayetler de nakletmektedir.⁴⁷⁶ Değerlendirmesinde bulunmuştur. Anlaşıldığı üzere Abbâd, Kaderî görüşlerinin davetçisi olmasının yanında kitaplarında uydurma birçok hadis bulunması sebebiyle de tenkid dilerek hadisleri terk edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel Abbâd hakkında “*Basra’da birçok kez karşılaştım, ehl-i kader onu sahipleniyordu*”⁴⁷⁷ demiştir. Yahya b. Ma’in de Abbâd’ın hadislerini yazmadığını çünkü onun Kaderî görüşlerinin davetçisi olduğunu ve Kaderî, Râfızî gibi bid’at ehlinden olup da mezhebinin davetçisi olanların hadislerinin yazılamayacağını sadece bid’at ehlinden olduğu zannedilen ancak mezhebinin propagandasını yapmayan kimselerin hadislerinin yazılabileceğini söylemiştir.⁴⁷⁸

10. Yahya b. Bistâm (ö. 220/835?)

Basralı olup Hicrî 220 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁷⁹ Zehebî onun hakkında İbn Hibbân’ın kaderî görüşlere davet ettiği ve Buhârî’nin de Kaderî görüşlerini dillendirdiği kanaatinde olduklarını söylemiştir.⁴⁸⁰ İbn Hibbân Yahya hakkında “*Kaderî olup görüşlerinin davetçisi idi. Bu kusuru sebebiyle rivayetleri alınmaz. Ayrıca rivayetleri arasında meşhur ravilerin rivayetlerine aykırı olan münker rivayetleri de bulunmaktadır.*” Demiştir.⁴⁸¹

11. Kurt b. Hureys el-Bâhilî (ö. t.y.)

Basralı’dır. Yahya b. Ma’in kendisinden hadis yazdıklarını ancak onun kendilerini Kaderî görüşlerine davet ettiğini söylemiştir.⁴⁸² Zehebî İbn Ma’in’in sözünü aktarmakla iktifa etmiştir.⁴⁸³

⁴⁷⁶ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, II, s. 164.

⁴⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, VI, s. 81.

⁴⁷⁸ Ukaylî, *Duafâ*, III, s. 144.

⁴⁷⁹ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, V, s. 477.

⁴⁸⁰ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 366.

⁴⁸¹ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, III, s. 119.

⁴⁸² Ukaylî, *Duafâ*, III, s. 490.

⁴⁸³ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 388; Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 524.

12. Muhammed b. Müfric el-Kurtubî (ö. 380/990)

Tam adı Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Müfric'dir. Hicrî 380'de vefat etmiştir.⁴⁸⁴ Zehebî onun hakkında “*Vehb b. Meserra'nın⁴⁸⁵ bid'atine davet ettiği için terk edilmiştir.*” Denildiğini nakletmiştir.⁴⁸⁶

13. Abdullah b. Ahmed el-Fârisî (ö. 407/1016)

Tam adı Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Ahmed b. İbrahim b. İsa b. es-Sabbâh b. Mahled b. Münîr el-Fârisî'dir. Bağdat'ta ikamet etmiş, Hicrî 407 senesinde vefat etmiştir.⁴⁸⁷ Zehebî ise Kader meselesindeki durumunu ve kendisinden hadis rivayet edildiğini söylemekle yetinmiş, hakkında bir değerlendirme yapmamıştır.⁴⁸⁸ Hatîb Bağdâdî mezhebinin davetçisi olması sebebiyle hadislerini terketmiştir. Abdullah hakkında “*Kendisinden hadis dinledim ancak işittiklerimi yazmadım. İşittiği hadisler sahihti ve birçok kitabı vardı. Ancak mezhebinin davetçisi olan bir Kaderîydi.*” demiştir.⁴⁸⁹

14. Abdullah b. Cerîr (ö. t.y.)

Zehebî, Buhârî'den İbn Cerîr'in Benî Sa'd kabilesinden olduğu bilgisini ve batıl bir rivayetini naklederek onun hakkında “*Mezhebinin davetçisi olan Kaderî biridir. Afeti batıl bir rivayettir.*” Değerlendirmesinde bulunmuştur.⁴⁹⁰ İbn Cerîr, mezhebinin davetçisi olmasının yanında batıl bir rivayeti sebebiyle de terk edilmiştir.

Abdullah'ın afeti olan bâtil rivayet ise şu şekildedir: İbn Abbâs şöyle demiştir: “*Hız. Peygamber'in kızı Fatıma doğduğu zaman çocuğunun adını 'Mansûra' koydu. Daha sonra Cibril gelerek ona şöyle dedi: "Ey Muhammed! Allah sana ve doğan çocuğuna selam söylüyor..."*” Zehebî bu rivayetin açıkça uydurma olduğunu çünkü Hz. Fatıma'nın peygamberlik gelmeden yaklaşık beş yıl önce doğduğunu söylemiştir.⁴⁹¹

⁴⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, VII, s. 517.

⁴⁸⁵ Vehb b. Meserra Endülüste yaşamış Kaderî görüşleri olan biridir. Hicrî 346'da vefat etmiştir. Bkz: Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VII, s. 846-847.

⁴⁸⁶ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 47.

⁴⁸⁷ Bağdâdî, *Târih*, XI, s. 44.

⁴⁸⁸ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 390.

⁴⁸⁹ Bağdâdî, *Târih*, XI, s. 44.

⁴⁹⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 400.

⁴⁹¹ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 439.

15. Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Müzekkir (ö. t.y.)

Künyesi Ebû Amr'dır. Zehebî Kaderiyye'nin davetçisi olduğu bilgisini aktarmıştır.⁴⁹²

Değerlendirme

Tesbit edilen râvilerden 15'inin Kaderî görüşleri benimsemesi ve bu görüşlerin propagandasını yaparak insanları mezhebine davet etmesi sebebiyle rivayetleri terk edilmiştir. Bu şahıslardan 9'u ikinci asırda, 6'sı ise üçüncü asır ve sonrasında yaşamıştır.

Tesbit edilen râvilerden 10'u Basralı, 2'si Dımaşklı, 1'i Kûfe, 1'i Bağdat ve 1'i de Kurtubalıdır. Basra'da görüşlerinin davetçilerinin yoğun olması ise siyasi hareketliliğin ve kader tartışmalarının Basra'da yoğun olması sebebiyledir.

Mezhebinin davetçisi olması sebebiyle tenkit edilen râviler incelendiğinde birçoğunun aynı zamanda farklı kusurları sebebiyle de cerh edildikleri görülür. Cârîye b. Heram hatası çok olan biridir. Abbâd b. Suheyb ve Abbâd b. Mansûr ise münker rivayetleri olan râvilerdir. Abdullah b. Cerîr de batıl bir rivayeti sebebiyle terk edilmiştir. Bazı râviler ise aslen rivayetlerine ihtiyaç duyulmayan kimselerdir. Örneğin er-Rabî' b. Berra'nın sadece Hasan el-Basrî'den maktu rivayetleri vardır. Abdullah b. Ahmed el-Fârisî ve Muhammed b. Müfric el-Kurtubî ise daha geç bir dönemde yaşadıkları için rivayetlerinin terk edilmesi bir kayıp olmaktan çıkmıştır.

Ğaylân b. Ebî Ğaylân, Amr b. Ubeyd ve el-Fadl b. İsa'nın benimsedikleri görüşleri sebebiyle rivayetleri terk edilmiştir. Bu kimseler Kader meselesini benimsemeleri ile öne çıkmış Kaderiyyenin önde gelenlerinden kabul edilen şahıslardır. Bu sebeple görüşleri başlı başına terk edilme sebepleri olmuştur.

Görüldüğü üzere bir râvinin dâî olması onun güvenilirliğini zedelese de tek başına hadislerinin terk edilmesine sebep olan kusur değildir. Nitekim diğer başlıklar altında zikredilen Muhammed b. Sevâ, Abdullah b. Ebî Necîh ve Ma'bed el-Cühenî gibi râvilerin de mezhebinin davetçisi olduğu dile getirilmiş, ancak rivayetleri terk edilmemiştir.

⁴⁹² Zehebî, *Mîzân*, I, s. 153.

3.2.3 Başka Sebeplerden Zayıf Kabul Edilen Râviler

Kaderiyye'nin görüşlerini benimsediği halde görüşleri sebebiyle tenkit edilmeyen bazı râviler ise hadis râvisinin güvenilirliğini zedeleyen farklı kusurlar sebebiyle zayıf yahut metruk kabul edilmiştir. Bu kusurların en başında hafızasının kötü olması, hadisleri koruyamaması, yalan söylemek veya hadis uydurmakla itham edilmesi gibi hususlar gelmektedir. Kaderîlikle itham edilen râvilerden 25 şahsın hadis ilmindeki cerh ta'dil durumu bu şekildedir. Bu kimseler şunlardır:

1. Leys b. Enes (ö. t.y.)

Tam adı Leys b. Enes b. Zenîm el-Leysî'dir. Sufriyye'nin (Hâricîlerin bir kolu) görüşlerini benimsemiştir. İbn Sîrîn (ö. 110/728)'den hadis işitmiştir.⁴⁹³ Zehebî onun hakkında “*Kaderî ve Sufri olduğu söylenmiştir. Meçhuldür.*” demiştir.⁴⁹⁴

2. Musa b. Seyyâr el-Esvârî (ö. t.y.)

İsminin Musa b. Yesâr olduğu da söylenmiştir. Zehebî doğrusunun İbn Seyyâr olduğunu söylemiştir. Basralı olup Katâde'den (ö. 117/735) hadis işitmiştir. Yahya b. Sa'îd el-Kattân onun zayıf olduğunu, Ebû Hâtim ise meçhul olduğunu söylemişlerdir. Zehebî, aralarında İbn Ma'in'in de olduğu bazı kimselerin onun Kaderî görüşleri benimsediği kanaatinde olduklarını bildirmiştir.⁴⁹⁵

3. Hâlid b. Rabâh el-Hüzlî (ö. 150/767?)

Künyesi Ebu'l-Fazl'dır. Basralı olup hicrî 150'ye yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁹⁶ İbn Hibbân onun hakkında “*Hatası çok olan Kaderî biriydi. Meşhur kimselerden münker rivayetleri vardı. Onun hadisleriyle ihticâc edilmez.*” demiştir.⁴⁹⁷ Zehebî de Hâlid'in Kaderî olduğunu ayrıca çok hata yaptığını söylemiştir.⁴⁹⁸

4. Yusuf b. Meymûn es-Sabbâğ (ö. 150/767?)

⁴⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, VI, s. 432.

⁴⁹⁴ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 420.

⁴⁹⁵ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 206/227.

⁴⁹⁶ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 854.

⁴⁹⁷ İbn Hibbân, *Mecrûhîn*, I, s. 281.

⁴⁹⁸ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 630.

Hicrî 150 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁴⁹⁹ Kûfeli olup künyesi Ebû Huzeyme'dir. Amr b. Hureys oğullarının mevalisindendir. Ahmed b. Hanbel onun Kaderî olduğunu söylemiştir.⁵⁰⁰ Buhârî'den onun "münkeru'l-hadis" olduğu bilgisini aktaran Zehebî zayıf kabul edildiğini belirtmiştir. İbn Mâce'de rivayetlerine yer verilmiştir.⁵⁰¹

5. Abdullah b. Ubeydullah (ö. t.y.)

Basralı⁵⁰² olup künyesi Ebû Âsım el-Abbâdânî'dir. el-Fadl b. İsa er-Rakkâşî'den (ö. 140-150) hadis almıştır. Zehebî onu "*Kaderî görüşleri olmakla birlikte zahit ve vâiz biri*" olarak tanıtmış ve hadis rivayeti noktasında vehm sahibi olduğunu söylemiştir.⁵⁰³

6. Abdullah b. Müslim (ö. t.y.)

Basralı'dır. Künyesi Ebû Yunus olup insanları küçük gören biridir. Ebû Dâvûd er-Red alâ ehli'l-kader adlı eserinde onun rivayetine yer vermiştir.⁵⁰⁴ Abdullah b. Avn'dan (ö. 151/768) hadis rivayet etmiştir. Zehebî de sadece Yahya b. Half'in Kader meselesinde ondan bahsettiğini söylemiştir.⁵⁰⁵

7. Kehmes b. el-Minhâl (ö. t.y.)

Künyesi Ebû Osman'dır. Es-Sedûsî, el-Basrî ve el-Lü'lûî nisbeleriyle anılmıştır. Sa'îd b. Ebû Arûbe'den (ö. 156/773) hadis nakletmiştir. Buhârî mütâbaâtlarda ondan bir rivayet nakletmiştir.⁵⁰⁶ Zehebî onun hakkında "*Kaderîlikle itham edilmiştir. Münker bir rivayeti sebebiyle Buhârî onu Kitâbü'd-duafâ'sına almıştır.*" demiştir.⁵⁰⁷

⁴⁹⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, s. 1017.

⁵⁰⁰ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 474.

⁵⁰¹ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 764.

⁵⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, IV, s. 523.

⁵⁰³ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 458.

⁵⁰⁴ Mizzî, *Tehzîb*, XVI, s. 135-136.

⁵⁰⁵ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 504.

⁵⁰⁶ Mizzî, *Tehzîb*, XXIV, s. 234-235.

⁵⁰⁷ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 416.

8. Mübârek b. Mücahid el-Mervezî (ö. 160/776)

Hicrî 160'ta vefat etmiştir.⁵⁰⁸ Künyesi Ebu'l-Ezher el-Horâsânî'dir. Zehebî Kaderî olduğunu, Kuteybe ve bazı alimlerin onu zayıf kabul ettiklerini ancak hadislerinin terk edilmediğini söylemiştir.⁵⁰⁹

9. Nasr b. Tarîf el-Kassâb (ö. 160/776?)

Künyesi Ebû Cüz' el-Bâhilî'dir. Basralı'dır. Hicrî 160 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵¹⁰ Zehebî onun terkedilmesi hususunda ittifak edildiğini söylemiştir.⁵¹¹ Nasr b. Tarîf'in Kaderî olduğu söylenmiş, aynı zamanda hadis uydurmakla da itham edilmiştir. Bu sebeple hadisleri terk edilmiştir.⁵¹²

10. Osman b. Miksem el-Berrî (ö. t.y.)

Künyesi Ebû Seleme el-Kindî el-Basrî'dir. Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778) sonra vefat etmiştir. Zehebî onun Kaderî olduğuna dair bazı değerlendirmelere yer vermiş, zayıf olmakla birlikte meşhur imamlardan biri olduğunu söylemiştir.⁵¹³ *el-Muğnî*'de ise “birçok kimse onun yalancı olduğu kanaatindedir ve ondan münker rivayetler nakledilmiştir.” demiştir.⁵¹⁴

11. Sadaka b. Abdulah es-Semîn (ö. 166/782)

Künyesi Ebû Muâviye ed-Dımeşkî'dir. Hicrî 166 yılında vefat etmiştir.⁵¹⁵ Yahya b. Ma'în onu zayıf bir râvi kabul etmiş, Ahmed b. Hanbel hadiste zayıf olduğunu rivayetlerinin ise münker olup bir değerinin olmadığını söylemiştir.⁵¹⁶ Buhârî de onun hakkında “çok zayıf bir râvidir, merfû rivayetleri münkerdir.”⁵¹⁷ Kütüb-i Sitte müelliflerinden Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de rivayetlerine yer verilmiştir. Zehebî

⁵⁰⁸ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 191.

⁵⁰⁹ Zehebî, *Mizân*, III, s. 432.

⁵¹⁰ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 240.

⁵¹¹ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 696.

⁵¹² Zehebî, *Mizân*, IV, s. 251.

⁵¹³ Zehebî, *Mizân*, III, s. 56.

⁵¹⁴ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 429.

⁵¹⁵ Zehebî, *Mizân*, II, s. 310-311.

⁵¹⁶ Ukaylî, *Duafâ*, II, s. 207.

⁵¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *ed-Duafâü's-sağîr*, thk. Mahmud İbrahim Zayed (Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396), s. 76.

Dımaşk'ın alimlerinden zayıf bir râvi olduğunu söylemiştir.⁵¹⁸ Sadaka'nın Kaderî görüşleri hakkında Ebû Zür'a, “Şamlı, Kaderî görüşleri olan leyyin bir ravi” ifadelerini kullanmış, Ebû Hâtim, “Kaderî görüşlerinden ötürü eleştirilmiş doğru sözlü bir râvi” demiştir.⁵¹⁹ Düheym de doğru sözlü olduğunu ancak Kaderî görüşlerinin güvenilirliğini sarstığını söylemiş, Evzâi ise Kader meselesinde nasihat etmek için ona bir mektup yazmıştır.⁵²⁰

12. Muâviye b. Atâ' (ö. t.y.)

Basralı'dır. Kaderî görüşleri benimsemiştir. Süfyân es-Sevrî'den (ö. 161/778) hadis rivayet etmiştir. Ukaylî onun münker rivayetleri olduğunu ve rivayetlerinin çoğunun kayda değer olmadığını söylemiş, bir rivayetini de “batıl” olarak değerlendirmiştir.⁵²¹ Zehebî de onun Mekke'de bulunduğunu ve zayıf kabul edildiğini belirtmiştir.⁵²²

13. Hasen b. Dînâr, Ebû Sa'îd et-Temîmî (ö. 170/786?)

Adı Hasen b. Vâsıl olarak da geçmektedir. Basralı olup hicrî 170 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵²³ Abdullah b. el-Mübârek onun hakkında “Hasen b. Dînâr Kaderî görüşlere sahipti. Kitaplarını alıp insanların evlerine gider ve kitabını eline açıp hadis rivayet ederdi, hadisleri ezberlemezdi.” demiştir.⁵²⁴ Ebu Hâtim ve Ebû Hayseme onun yalancı olduğu kanaatindedirler. İbn Hibbân da “ricâl hakkında konuşan herkes, onun zayıf olduğu hususunda ittifak etmiştir.” ifadesine yer vermiştir.⁵²⁵ Zehebî de onun rivayetlerinin terk edildiğini söylemiştir.⁵²⁶

14. İbrahim b. Ebî Yahya el-Eslemî (ö. 184/800)

Tam adı Ebû İshak İbrahim b. Muhammed b. Ebî Yahya el-Eslemî el-Medenî'dir. Hicrî 184'te vefat etmiştir. Kaderî, Mürciî ve Râfîzî görüşlere sahip olmakla tenkid edilmiştir. Şafîî gibi bazı alimlerin onu tevsik ettiğini ancak cerhin daha makbul olduğunu

⁵¹⁸ Zehebi, *el-Kâşif*, I, s. 502.

⁵¹⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, s. 429-430.

⁵²⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 310-311.

⁵²¹ Ukaylî, *Duafâ*, IV, s. 184.

⁵²² Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 666.

⁵²³ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 332.

⁵²⁴ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 489.

⁵²⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, III, s. 43.

⁵²⁶ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 159.

söyleyen Zehebî, onun alim, abid ancak zayıf bir râvi olduğunu ve aslı olmayan rivayetler naklettiğini söylemiştir. İbn Mâce’de rivayetlerine yer verilmiştir.⁵²⁷

15. Hakîm b. Hizâm el-Ezdî el-Basrî (ö. 190/805?)

El-Ezdî ve el-Basrî nisbeleri vardır. Hicrî 190 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵²⁸ Zehebî Buhârî’nin onun hakkındaki “*Hadisleri münkerdir ve Kaderî görüşleri benimsemiştir.*” kanaatini aktarmış⁵²⁹, *Mîzân*’da ve *el-Muğnî*’de⁵³⁰ ona dair bir değerlendirme yapmamıştır.

16. Muhammed b. Zâide el-Kûfî es-Sayrafî (ö. 190/805?)

Künyesi Ebû Hişâm et-Temîmî’dir. Hicrî 190 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵³¹ Zehebî, Yahya b. Ma’in’den onun Kaderî olduğu bilgisini aktarmış, Ebû Hâtim’in “*Tanınmayan biridir.*” dediğini söylemiştir.⁵³²

17. Süleyman b. Amr, Ebû Dâvûd en-Nehaî (ö. 190/805?)

Süleyman b. Amr geceleri çokça ibadetle, gündüzleri ise oruçla geçiren bir kimse olarak tanınmıştır.⁵³³ Tam nesebi İbn Amr b. Abdullah b. Vehb’dir. Ebû Hâtim onun hakkında “*Neha’da iki tane hadis uyduran zayıf kişi vardır. Bunlardan birisi Süleyman b. Amr’dır. O “zâhibu’l-hadis”, “metrûku’l-hadis” ve “kezzâb”dır. İnsanlar hadisini okumaktan kaçınmıştır.*” derken Ebû Zür’a da kendisine Süleyman b. Amr sorulduğunda onun münker rivayetlerini zikrederek hakkında çok ağır konuşmuştur.⁵³⁴ Zehebî onun edepsiz, cüretkâr bir Kaderî olduğunu söylemiştir. Hicrî 190 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵³⁵ *Mîzân*’da ise İbn Hibbân’ın onun hakkında “*Bağdatlı’dır, görünüşü itibariyle salih, ancak çok fazla hadis uyduran Kaderî biridir.*” dediğini nakletmiş ve Süleyman’ın yalancı olduğu değerlendirmesine yer vermiştir.⁵³⁶

⁵²⁷ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 57-59.

⁵²⁸ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 839.

⁵²⁹ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 585.

⁵³⁰ Zehebî, *el-Muğnî*, I, s. 187.

⁵³¹ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 957.

⁵³² Zehebî, *Mîzân*, III, s. 547.

⁵³³ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 218.

⁵³⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, IV, s. 132-133.

⁵³⁵ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, IV, s. 1016.

⁵³⁶ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 216-217.

18. Bıkr b. eş-Şerved es-San'ânî (ö. 200/815?)

Tam adı Bıkr b. Abdullah eş-Şerved es-San'ânî'dir. Hicrî 200 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵³⁷ Zehebî, Ebû Hâtım'den onun kaderilikle itham edildiği bilgisini ve hakkındaki bazı tenkidleri aktararak münker rivayetlerinin bir kısmını zikretmekle yetinmiş, kendisi bir değerlendirme yapmamıştır.⁵³⁸ Bıkr b. eş-Şerved'in münker rivayetleri olan zayıf bir râvi olduğu anlaşılmaktadır.

19. Sa'd b. Sa'îd b. Ebî Saîd el-Makburî (ö. 200/815?)

Medineli olup hicrî 200'e yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵³⁹ Künyesi Ebû Sehl'dir. Süfyân b. Uyeyne onun Kaderî görüşleri benimsediğini söylemiştir. Zehebî onun hakkında İbn Adî'nin "Rivayetlerinin geneli dikkate alınmamıştır." dediğini aktardıktan sonra "Çünkü bütün rivayetleri kardeşindendir ve kardeşi sâkıt bir râvidir. İbadet ehli olduğu söylenmiştir." demiştir.⁵⁴⁰ El-Kâşif'te ise "Kaderî ve leyyin" olduğunu söylemiştir. İbn Mâce'de rivayetlerine yer verilmiştir.⁵⁴¹

20. Amr b. Fâid el-Esvârî (ö. 200/815?)

Basralı olup künyesi Ebû Ali'dir. Metruk ve Kaderî olduğu söylenmiştir. Ukaylî onun Kaderî ve Mutezîlî görüşleri benimsediğini, hadiste ise düzgün olmadığını belirtmiştir. Zehebî de Mîzân'da onun münker rivayetlerine yer vermiş, bir rivayeti için de "batıl" değerlendirmesi yapmıştır.⁵⁴² İbn Hacer onun hakkında "Amr b. Ubeyd'den hadis almıştır. Onunla bazı münazaralara katılmıştır. Hicrî 200'den kısa bir zaman sonra vefat etmiştir." demiştir.⁵⁴³

21. Cafer b. Cısr, Ebû Süleyman el- Kassâb (ö. 220/835?)

Tam adı Cafer b. Cısr b. Ferkad el-Basrî'dir. Hicrî 220 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir. Zehebî onun hakkında "Babasından münker rivayetleri bulunan zayıf bir

⁵³⁷ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 1087.

⁵³⁸ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 346.

⁵³⁹ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, IV, s. 1106.

⁵⁴⁰ Zehebî, *Mîzân*, II, s. 120.

⁵⁴¹ Zehebi, *el-Kâşif*, I, s. 428.

⁵⁴² Zehebî, *Mîzân*, III, s. 283.

⁵⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, VI, s. 221.

râvidir.” demiştir.⁵⁴⁴ Ukaylî onun “*hafızasında çok sorun olan, münker rivayetler nakleden, Kaderî görüşleri benimsemiş Basralı bir râvi*” olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁵ İbn Adî de bazı münker rivayetlerini zikrettikten sonra rivayetlerinin çoğunun münker olduğunu, bu durumun hadiste zayıf kabul edilen babasından kaynaklanmış olabileceğini çünkü Cafer’in babasından başka kimseden rivayetini bilmediğini belirtmiştir.⁵⁴⁶ *Mîzân*’da ise bir rivayeti hakkında “*Kaderiyye’nin delil olarak kullandığı münker bir rivayettir*” değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁴⁷ Bu Ca’fer’in bid’atini destekleyecek bir rivayeti de naklettiğini göstermektedir.

22. Velid b. Velid b. Zeyd el-Anesî (ö. 220/835?)

Künyesi Ebu’l-Abbâs ed-Dımaşkî el-Kalânîsî’dir. Hicrî 220 senesine yakın bir tarihte vefat etmiştir.⁵⁴⁸ Zehebî Salih Cezere’den (ö. 293/906) onun Kaderî olduğu bilgisini aktarmıştır. Dârekutnî ve bazı alimlerden de onun metruk olduğu değerlendirmesini nakletmiştir.⁵⁴⁹

23. Muhammed b. Sellâm b. Abdullah el-Cumahî (ö. 231/845)

Künyesi Ebû Abdullah’tır. Basrali olan Muhammed b. Sellâm’ın Kaderî olduğu söylenmiştir. Hicrî 231’de vefat etmiştir. Ebû Hayseme onun hakkında “*Muhammed b. Sellâm’dan hadis yazılmaz sadece şiir yazılır. O, Kaderî görüşleri benimsemekle itham edilmiştir.*” demiştir. Zehebî onun edip olduğunu ve tabâkâtü’ş-şu’arâ’ya dair eser telif ettiğini belirtmiştir.⁵⁵⁰ *el-Muğnî*’de ise onun güvenilir kabul edildiğini ve Şia’nın Ahbâriyye koluna mensup olduğunu söylemiştir.⁵⁵¹

⁵⁴⁴ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, V, s. 288.

⁵⁴⁵ Ukaylî, *Duafâ*, I, s. 187.

⁵⁴⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, s. 391.

⁵⁴⁷ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 404.

⁵⁴⁸ Zehebî, *Târihü’l-İslâm*, V, s. 476.

⁵⁴⁹ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 350.

⁵⁵⁰ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 567-568.

⁵⁵¹ Zehebî, *el-Muğnî*, II, s. 587.

24. Ahmed b. Ubeydullah b. Ammâr (ö.314/926)

Künyesi Ebu'l-Abbâs es-Sekafî el-Bağdâdî'dir. Hicrî 314'te vefat etmiştir.⁵⁵² Zehebî onun hakkında “*Kaderî'dir*” denildiğini, “Üzeyr'in eşiği” lakabıyla meşhur olduğunu ve Şia'nın önde gelenlerinden olduğunu söylemiştir.⁵⁵³

25. Musa b. Meymûn el-Basrî (ö. t.y.)

Künyesiyle tanınmaktadır ve künyesi Ebû Alkame'dir. Kader meselesinde aşırıya gittiği söylenmiştir.⁵⁵⁴ Zehebî, İbn Adî'nin “*ondan hadis nakleden kimse bilmiyorum. Bir hadisi olduğunu da bilmiyorum*” sözünü aktarmıştır.⁵⁵⁵

Değerlendirme

Bu başlık altında Kaderî olmakla itham edilen ancak hadis uydurması, yalancılıkla itham edilmesi, hafızasının kötü olması sebebiyle hadislerinin terk edilmesi, hadislerini koruyamaması gibi sebeplerle hadisleri terk edilen metruk râvilere ve hafızasının zayıf olması, vehminin olması, karışırması, hadisleri ezberlememesi gibi sebeplerle zayıf kabul edilen râvilere yer verilmiştir.

Tesbit edilen 25 râviden 19'u ikinci asırda 5'i ise üçüncü asır ve sonrasında vefat etmiştir. Bir râvinin ise vefat tarihi tesbit edilememiştir.

Râvilerin 15'i Basra'ya, ikişer kişi de Medine, Kûfe ve Dımaşk'a nisbet edilmiştir. Kalan dört râvi ise diğer şehirlerdendir.

Anlaşıldığı üzere farkı sebeplerle zayıf kabul edilen Kaderî râviler büyük oranda ikinci asırda Basra'da yaşamışlardır.

⁵⁵² Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, VII, s. 278.

⁵⁵³ Zehebî, *Mîzân*, I, s. 118.

⁵⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Lisân*, VIII, s. 225.

⁵⁵⁵ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 224.

SONUÇ

Bid'at ehli olan râvilerin hadis rivayetindeki güvenilirlikleri rical ilminin önemli meselelerinden biridir. Bid'at ehli gruplar arasında değerlendirilen Kaderiyye mezhebine mensup şahısların durumlarının araştırılması da bu sebeple önem arz etmektedir. Hadis rivayetinin cem ve tedvin dönemlerinde siyasi ve ilmi tartışmaların merkezinde olan Kader meselesinin taraflarından olan Kaderîlerin durumlarının tesbiti ehl-i bid'ate yaklaşımın nasıl olduğunu ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmada Kaderî râviler özelinde alimlerin bid'at sahibi kimselerin rivayetlerine yönelik pratikteki uygulamalarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, Duafâ ve Metrûkîn türü eserlerin en önemlilerinden kabul edilmiştir. Bu yönüyle Kaderî râvilerin tesbiti için başvurulacak en kapsamlı çalışmalardan biridir. Asrının muhaddisi ve tarihçisi olan Zehebî, son çalışmalarından olan bu eserini en küçük sebeple dahi olsa tenkit edilmiş râvileri kapsayacak şekilde hazırlamıştır. Bu araştırmada *Mîzân*'da Kaderî olmakla itham edilmiş 95 râvi tespit edilmiştir. Bu Râvilerden 21'i Zehebî'nin *Mîzân*'da sika, hâfız, hüccet gibi sika râviye delalet eden ifadelerle tanıttığı şahıslardır. 34'ü de Zehebî'nin saduk, sâlihu'l-hadîs gibi saduk râviye delalet eden ifadelerle tanıttığı veya diğer muhaddislerden sika yahut saduk olduklarına dair bilgiler aktardığı kimselerden oluşmaktadır. Bu râvilerin rivayetleri makbul görülmüş ve onlara Kütüb-i Sitte olarak tanınan temel hadis eserlerinde yer verilmiştir. Kaderî görüşleri benimsemiş 40 râvi ise çeşitli sebeplerle yalancı, metruk veya zayıf kabul edilen şahıslardır. Bu râvilerden 14'ü bid'atinin yani Kaderî görüşlerin davetçisi olması sebebiyle, diğer 26'sı hadis uydurması, yalancı yahut aşırı zayıf kimselerden nakletmesi, hafızasının kötü olması, hadisleri ezberlememesi gibi çeşitli sebeplerle tenkit edilmiştir.

Tespit edilen Kaderîlikle itham edilen şahıslar incelendiğinde 2'sinin 1. asırda, 75'inin 2. asırda, 13'ünün 3. asırda ve 4'ünün de daha sonraki dönemlerde vefat ettiği görülmektedir. 2. asırda vefat edenlerin ise çoğunluğunun vefatı 2. asrın ilk yarısındadır. Bu durum Kaderî râvilerin çoğunlukla 1. asrın ikinci yarısıyla, 2. asrın ilk yarısında yaşadıklarını göstermektedir.

İlk iki asırda vefat edenlerin 49'u makbul râvilerdir. Sika yahut saduk kabul edilmiş ve rivayetlerine itibar edilmiştir. Çoğunlukla Kütüb-i Sitte râvilerindendirler. 28

kişi ise zayıf kabul edilmiştir. Üçüncü asır ve sonrasında vefat edenlerden ise 6'sı sika veya saduk, 11'i ise zayıf kabul edilmiş kimselerdir.

Râvilerin şehirlere göre dağılımı da hangi bölgelerde kader tartışmalarının yoğun olduğunu görmek açısından önemlidir. Kaderîlerin 13'ü Medine ve 4'ü Mekke olmak üzere 17'si Hicaz bölgesindendir. Dımaşk ve çevresinde yaşamış olanların sayısı da 17'dir. 4'ü Bağdat ve çevresinde, 5'i Kûfe'de 47'si de Basra'da ikamet etmişlerdir. 2'si Yemen'e 1'i Merv'e ve 1'i de Kurtuba'ya nisbet edilmektedir.

Tespit edilen râviler incelendiğinde Basra'nın Kader tartışmalarının yoğun yaşandığı merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kaderî görüşleri benimseyenlerin çoğunluğunun Basralı olduğu görülmektedir. Basralı râvilerin 22'si sika veya saduk, 25'i ise zayıftır. Zayıf râvilerden 10'u ise bid'atinin davetçisi olması sebebiyle terkedilmiştir. Bu durum Zehebî'nin "*Basra Kaderiyyenin yuvasıdır*"⁵⁵⁶ şeklindeki kanaatini doğrulamaktadır.

Kaderî görüşlerinin davetçisi olması sebebiyle tenkit edilen râvilerden 10'u Basralı, 1'i Kûfe'li, 2'si Dımaşklı, 1'i Bağdatlı ve 1'i de Kurtubalıdır. Bu dağılım da Kader tartışmalarının ve Kaderî görüşlerin propagandasının Basra'da yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Râvilerin durumlarına, vefat ettikleri asra ve yaşadıkları bölgelere göre dağılımlarını bir tabloda gösterilmiştir. Bu tablo şu şekildedir:

⁵⁵⁶ Zehebî, *Mîzân*, III, s. 91.

Râvilerin Vefat Ettikleri Yıllara ve Yaşadıkları Şehirlere Göre Sayıları		Zehebî'nin Sika Kabul Ettiği Kaderî Râviler	Kaderî Olmakla Birlikte Rivayetleri Makbul Râviler	Görüşlerinin Davetçisi olan Kaderî Râviler	Başka Sebeplerden Zayıf Kabul Edilenler	Toplam
Vefat tarihlerine göre dağılımları	1. asır	-	2	-	-	2
	2. asır	20	27	9	19	75
	3. asır	1	5	3	4	13
	4. asır ve sonrası	-	-	3	1	4
Yaşadıkları şehirlere göre dağılımları	Medine	5	6	-	2	13
	Mekke	2	2	-	-	4
	Dımaşk	3	10	2	2	17
	Basra	8	14	10	15	47
	Kûfe	1	1	1	2	5
	Bağdat	1	1	1	2	5
	Yemen	1	-	-	1	2
	Endülüs	-	-	1	-	1
	Horasan	-	-	-	1	1

Medine ve Mekkeliler Kaderî görüşlere karşı Basralılara göre daha katı davranmışlardır. Hicaz bölgesinde kader tartışmalarının nisbeten daha az olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kütüb-i Sitte râvilerinden Abdurrahman b. İshak el-Medenî'nin görüşleri sebebiyle Medine'den kaçarak Basra'ya gelmek zorunda kaldığı söylenmiştir. Hicaz bölgesindeki râvilerin ikisi dışında hepsi makbul râvilerdir. Zayıf kabul edilen iki râvi de bid'atlarından değil farklı sebeplerle zayıf kabul edilmişlerdir. Güvenilir veya zayıf olsun Mekke ve Medineli râvilerin Kaderî görüşleri benimsedikleri halde dâî olduklarına dair bir bilgi verilmemiştir.

Kaderî görüşleri benimsemesi hiçbir zaman tek başına bir şahsın cerh sebebi olmamıştır. Mezhebini destekleyecek rivayetler uydurmadığı, görüşlerinin propagandasını yapmadığı ve rivayetine engel başka bir kusuru olmadığı takdirde güvenilir kabul edilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla bir usul ilkesi olarak bid'at ehlinin rivayetlerinin kabul edilmemesini dile getiren İmam Malik gibi bazı alimlerin görüşü uygulamada karşılık bulmayan bireysel bir tavır olarak kalmıştır. Aksine muhaddislerin usulde zikrettikleri bazı kaideleri râvilerin lehine esnettikleri olmuştur. Kaderî olduğu söylenen bazı muhaddislerin hadis ilmindeki otoritesi, rivayet ettiği hadislerin güvenilirliğinin tesbitine imkân bulunması ve sadece o alimde olması gibi birçok sebepten ötürü onların rivayetlerinden vazgeçilememiştir. Kaderiyyenin önde gelenlerinden olduğu söylenen Sevr b. Yezîd, Abdullah b. Ebî Necîh, Muhammed b. Sevâ es-Sedûsî gibi râvilerin başta Zehebî olmak üzere alimler tarafından sika kabul edilmesi, Zehebî'nin saduk olarak değerlendirdiği, Kader hakkında kitap yazarak görüşlerine davet eden en-Nu'mân b. el-Münzir'den Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin rivayette bulunmaları⁵⁵⁷ bu durumun örneklerindendir. Halbuki alimlerin bid'at ehlinin rivayetlerinin kabulünde zikrettikleri şartlardan biri de mezhebinin davetçisi olmamasıdır. Ancak uygulamada râvinin yalan söylemediği, hadislerini korumada hassas davrandığı ve rivayetlerinin makbul olduğu tespit edildiği zaman hadislerinin kabul edildiği görülmüştür.

Dâî olduğu söylenen ve rivayetleri terk edilen râviler incelendiğinde, çoğunun bid'at ehlinden olmalarının yanı sıra cerh edilmelerine sebep olacak farklı kusurları da olduğu anlaşılmıştır. Ancak Amr b. Ubeyd ve el-Fadl b. İsa gibi görüşlerinde aşırıya kaçmasıyla öne çıkan şahısların rivayetleri dâî olmaları sebebiyle terk edilmiştir.

Zehebî aşırıya kaçarak dini tahrif etmemesi, yalanı mübah saymaması kaydıyla doğru sözlü, dinine bağlı takva sahibi kimselerin hadislerine itibar edilmesi gerektiğini söylemiştir. Ancak bid'atında aşırıya giderek dinin temel ilkelerinden birine zarar veren, yalanı mübah gören kimselere ise güvenilemeyeceği için onların rivayetlerinden de sakındırmıştır. Bu tavrıyla Zehebî'nin bid'at ehlinin rivayetlerini değerlendirirken mutedil davrandığını söylemek mümkündür. Kader meselesini ilk dile getiren kimse olduğu söylenen Ma'bed el-Cühenî'nin saduk bir râvi olduğunu belirtmesi bu tavrının

⁵⁵⁷ Zehebî, *Mîzân*, IV, s. 266; Zehebî, *el-Kâşif*, II, s. 323.

güzel örneklerindendir. Ayrıca *Mîzân*'da Kaderî olmakla ithem edilen 95 râviden 55'inin sika veya saduk olduğu kanaatini paylaşması onun bu meseledeki itidalli tutumunun sonucudur.

Kaderî râviler özelinde yapılan bu araştırmada da görüldüğü üzere özellikle Rical ilminin meselelerine ve râvilerin cerh ve ta'diline dair dile getirilmiş kuralların pratikte nasıl karşılık bulduğunun incelemeye tabi tutulması, onların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu tür araştırmalar, usulde dile getirilen kuralların daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması, ihtiyaç duyulması halinde bu kuralların tashih, tahsis veya tayinine imkan sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca bu tür çalışmaların çoğalması ve zenginleştirilmesi, rical ilmine vukûfiyeti artırarak İslam medeniyetinin önemli değerlerinden biri olan rivayet kültürünün daha iyi anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdülhamid, İrfan. *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-'akâidi'l-islâmiyye*. Bağdat: Matba'atü'l-irşâd, 1967.
- Altıkulaç, Tayyar. "Zehebî". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 44: 180-188. İstanbul: İSAM Yayınları, 2013.
- Avnî, eş-Şerîf Hâtim b. Ârif el-. *Zeylû Lisâni'l-Mîzân*. Mekke: Dâru âlemü'l-fevâid, 1418.
- Aydınlı, Osman. "Kaderî Anlayışın İlk Tezahürleri". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/2 (2003): 249-262.
- Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekir el-Hatîb. *Târih-u Bağdâd*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslâmiyye, 2002.
- Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit. *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Dımaşk: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2013.
- Bekkâr, Muhammed Mahmud. *İlmü tahrîci'l-ehâdis*. Riyad: Dâru tayyibe, 1998.
- Beyler, Muhammet. *XX. Yüzyıl Halep Muhaddisleri ve Abdülfettah Ebû Gudde*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2021.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *ed-Duafâü's-sağîr*. Thk. Mahmud İbrahim Zayed. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târihu'l-kebîr*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, t.s.
- Ebû Zür'a er-Râzî. *ed-Duafâ li Ebî Zür'a*. t.y.
- Eren, Mehmet. *Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. İshâk . *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. Thk. Fûkiye Hüseyin Mahmud. Kahire: Daru'l-ensâr, 1397.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nurettin Ali b. Ebî Bekr el-. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*. Thk. Husamettin el-Kutsî. Kahire: Dâru'l-Kutsî, 1994.
- İbn Abdilberr, Ebû Amr Yusuf b. Abdillâh en-Nemerî. *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meani*. Thk. Saîd Ahmed A'rab. Tıtvân: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslâmiyye, 1990.

- İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duâfâi'r-ricâl*. Thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd - ve Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.
- İbn Dakîk el-Îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddin Muhammed b. Ali. *el-İktirâh fî beyânî'l-istilah ve ma udîfe ilâ zâlike mine'l-ehâdisi'l-ma'dûdeti mine's-sıhah*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986.
- İbn Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1371.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *ed-Dürerü'l-kâmine fî a'yânî'l-mieti's-sâmine*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1349.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Hedyü's-sârî mukaddimetü Fethi'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Lisânü'l-Mîzân*. Thk. Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbuati'l-İslâmiyye, 2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1406.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Haydarabad: Matbatu Dairetü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1325.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed et-Temîmî. *el-Mecrûhin mine'l-muhaddisîn ve'd-duâfâi ve'l-metrûkîn*. Thk. Mahmud İbrahim Zayed. Haleb: Dârü'l-Va'y, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed et-Temîmî. *es-Sikât*. Haydarabad: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *el-Maârif*. Thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1992.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hasan el-Basrî'nin Kader Risalesi ve Şerhi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Kandemir, M. Yaşar. "Mîzânü'l-i'tidâl". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Karahan, Abdullah. *Hadis Râvilerinde Güvenilirlik (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.

- Köktaş, Yavuz. “Kaderiyye ve Mürcie İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003): 113-143.
- Ma’rûf, Beşşâr Avvâd. *ez-Zehebî ve menhecühü fî kitâbihi Târîhu’l-İslâm*. Kahire: Matba’atü İsa el-Bâbî el-Halebî, 1976.
- Medînî, Ebü’l-Hasan Ali b. Abdullah. *Suâlâtü Osman b. Muhammed b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medînî*. Thk. Muvaffak b. Abdullah. Riyad: Mektebetü’l-Meârif, 1984.
- Mizzî, Ebü’l-Haccâc Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâi’r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1400.
- Nahlâvî, Abdurrahman. *el-İmam ez-Zehebî: dirâse mevdûiyye tahlîliyye terbeviyye*. Dımaşk: Darü’l-fikr, 1988.
- Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyya. *el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim b. el-Haccâc*. Müessesetü Kurtuba, 1994.
- Öz, Mustafa. “DÂÎ”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 8: 420-421. İstanbul: İSAM Yayınları, 1993.
- Öztürk, Mustafa. “Kaderî Olmakla İtham Edilen Hadis Râvîleri”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/23 (Ocak 2013): 77-112.
- Râzi, Fahreddin muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî ilm-i usûli’l-fikh*. Thk. Taha Câbir Feyyâz el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1996.
- Safedî, Salahuddin b. Halil b. Eybek. *A’yânü’l-’asr ve a’vânü’n-nasr*. Thk. Ali Ebû Zeyd - Nebîl Ebû ’Amşe - Muhammed el-Mev’id - ve Mahmud Salim Muhammed. Dımaşk: Daru’l-fikr, 1998.
- Safedî, Salahuddin b. Halil b. Eybek. *el-Vâfî bi’l-vefeyât*. Thk. Ahmet el-Arnaût - ve Türkî el-Mustafâ. Beyrut: Daru ihyâi’t-türâs el-arabî, 2000.
- Savran, Ahmet. “Meyyâfârikîn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29: 511-512. İstanbul: İSAM Yayınları, 2004.
- Sehâvî, Şemseddin Muhammed b. Abdurrahman. *el-Cevâhir ve’d-dürer fî tercemeti şeyhi’l-İslâm İbn Hacer*. Thk. İbrahim Bâcis Abdülmecid. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Suyûtî, Celaleddin. *Tedribu’r-râvî fî şerhi Takribu’n-Nevevî*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dârü’l-Minhâc, 2016.

- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b Ebî Bekr. *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takribu'n-Nevevî*. Thk. Nadr Muhammed el-Faryâbî. Riyad: mektebetü'l Kevser, 1415.
- Sübkî, Tâceddîn Ebû Nasr Abdülvehhab b. Ali es-. *Tabakâkü's-şâfi'iyeti'l-Kübrâ*. Thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî - ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv. Riyad: Dâru Hicr, 1992.
- Şâkir, Ahmed Muhammed. *el-Bâ'isü'l-hasîs şerhu ihtisâri Ulûmu'l-hadîs*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.
- Şeyh, Abdüssettâr. *el-Hâfız ez-Zehebî müerrihü'l-İslâm, nâkîdû'l-muhaddisîn, imamü'l-mu'addilîn ve'l-mücerrihîn*. Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1994.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr. *ed-Duafâü'l-kebîr*. Thk. Abdü'l-mu'tî' Emin Kala'cî. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404.
- Üzüm, İlyas. "Kaderiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24: 64-65. İstanbul: İSAM Yayınları, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2001.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehü rivayetün fî'l-kütübü's-sitte*. Thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Daru'l-Kible-Müessesetü 'ulûmu'l-Kur'ân, 1992.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *el-Muğni fî'd-duâfâ*. Thk. Nureddin Itr. Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrâ el-kibâr 'ale't-tabakâti'l-a'sâr*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - Şuayb el-Arnâûd - ve Salih Mehdi Abbâs. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988.
- Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Men tüküllime fihi ve hüve müvessekun ev salihü'l-hadis*. Thk. Abdullah b. Dayfullah er-Ruhaylî. -: -, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 1382.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Thk. Muhammed Rıdvân Aragsûsî - Muhammed Berakât -

Ammâr Rîhâvî - Fâdî el-Mağribî - ve Gıyâs el-Hâc Ahmed. Dımaşk: Müessesetü'r-risâle, 2017.

Zehebi, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Osman. *Mu'cemü's-şuyûhu'l-kebîr*. Thk. Muhammed el-Habîb el-Hîle. Tâif: Mektebetü's-sıddîk, 1988.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyer-u alâmi'n-nûbela*. Thk. Şuayb el-Arnâûd. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*. Thk. Beşşâr Avvâd Marûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1424.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkiretü'l-huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.

EKLER

Ek-1: *Mîzânü'l-i'tidâl*'de Kaderîlikle İtham Edildiği Bilgisi Bulunan Râvilerin Listesi

(Liste eserde arapça alfabetik olarak takip edilen sıra korunarak oluşturulmuştur.)

1. İbrahim b. Ebî Yahya el-Eslemî (I,57/189)
2. Ahmed b. Ubeydullah b. Ammâr (I,118/461)
3. Ahmed b. Muhammed b. Harun el-Müzekkir (I,153/605)
4. İshak b. Hâzim, İbn Ebî Hâzim (I,190/745)
5. İshak b. Muhammed el-Müseyyibî (I,200/791)
6. Berd b. Sinan, Ebu'l- 'Alâ' (I,302/1145)
7. Bîkr b. eş-Şerved es-San'ânî (I,346/1286)
8. Sevr b. Zeyd ed-Dîlî (I,373/1404)
9. Sevr b. Yezid el-Kelâ'î (I,374/1406)
10. Cârîye b. Heram, Ebû Şeyh el-Fukaymî (I,385/1430)
11. Cafer b. Cîsr, Ebû Süleyman el- Kassâb (I,403/1493)
12. Hassan b. 'Atiyye el-Muhâribî (I,479/1809)
13. Hasen b. Dînâr, Ebû Sa'id et-Temîmî (I,487/1843)
14. Hasen b. Zekvân (I,489/1844)
15. Hasan b. Yesâr (Ebü'l-Hasen) el-Basrî (I,527/1968; I,483/1828)
16. Hafs b. Ğaylân ed-Dîmeşkî (I,568/2162)
17. Hakîm b. Hizâm el-Ezdî el-Basrî (I,585/2218)
18. Hâlid b. Rabâh el-Hüzlî (I,630/2421)
19. Dâvûd b. el-Husayn, Ebû Süleyman el-Medenî (II,5/2600)
20. er-Rabî' b. Berrâ (II,39/2731)
21. Zekerîyya b. İshak el-Mekkî (II,71/2870)
22. Sa'd b. Sa'id b. Ebî Saîd el-Makburî (II,120/3110)
23. Sa'id b. Ebî 'Arûbe (II,151/3242)
24. Sellâm b. Miskîn, Ebû Ravh el-Ezdî en-Nemerî (II,181/3355)
25. Süleyman b. Amr, Ebû Dâvûd en-Nehaî (II,216/3495)
26. Seyf b. Süleyman el-Mekkî (II,255/3636)
27. Şeybân b. Ferrûh el-Übüllî (II,285/ 3759)

28. Salih b. Keysân el-Medenî (II,299/3823)
29. Sadaka b. Abdullah es-Semîn (II,310/3872)
30. Abbâd b. Suheyb el-Basrî (II,367/4122)
31. Abbâd b. Mansûr en-Nâcî (II,376/4141)
32. Abdullah b. Ahmed el-Fârisî (II,390/4197)
33. Abdullah b. Cerîr (II,400/4243)
34. Abdullah b. Ubeydullah (II,458/4437)
35. Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî (II,475/4529)
36. Abdullah b. Müslim (II,504/4607)
37. Abdullah b. Ebî Necîh (Yesâr) el-Mekkî (II,515/4651; II,527/4707)
38. Abdüla'lâ b. Abdila'lâ es-Sâmî (II,531/4728)
39. Abdülhamid b. Cafer el-Ensârî (II,539/4767)
40. Abdurrahman b. İshak el-Medenî (II,546/4811)
41. Abdurrahman b. Sabit b. Sevbân ed-Dımaşkî (II,551/4828)
42. Abdurrahman el-Esam (II,602/5018)
43. Abdülvâris b. Sa'îd el-Anberî (II,677/5307)
44. Abdulvahhab b. Atâ el-Hifâf (II,681/5322)
45. Osman b. Miksem el-Berrî (III,56/5568)
46. Atâ b. Ebî Meymûne el-Basrî (III,76/5650)
47. el-Alâ b. el-Hâris ed-Dımaşkî (III,98/5721)
48. Ali b. Ali b. Nicâd er-Rıfâ'î (III,147/5895)
49. Ömer b. Ebî Zâide (III,197/6110)
50. İmrân b. Müslim el-Kasîr (III,243/6313)
51. Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (III,273/6404)
52. Amr b. Fâid el-Esvârî (III,283/6421)
53. Umeyr b. Hâni' el-Anesî ed-Dârânî (III,297/6492)
54. Avf el-A'râbî, Ebû Sehl el-Basrî (III,305/6530)
55. İsa b. Meymûn el-Ceraşî, İbn Dâye (III,327/6619)
56. Ğassân b. Mudır (III,335/6665)
57. Ğaylân b. Ebî Ğaylân (III,338/6678)
58. El-Fadl b. İsa er-Rakkâşî (III,356/6740)
59. Katâde b. Di'âme es-Sedûsî (III,385/6864)

60. Kurt b. Hureys el-Bâhilî (III,388/6890)
61. Kehmes b. el-Minhâl (III,416/6982)
62. Leys b. Enes (III,420/6993)
63. el-Mübârek b. Fadâle (III,431/7048)
64. Mübârek b. Mücahid el-Mervezî (III,432/4049)
65. Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Mahramî (III,468/7197)
66. Muhammed b. Dînâr et-Tâhî el-Basrî (III,541/7504)
67. Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî eş-Şâmî (III,543/7508)
68. Muhammed b. Zâide el-Kûfî es-Sayrafî (III,547/7527)
69. Muhammed b. Sellâm b. Abdullah el-Cumahî (III,567/7611)
70. Muhammed b. Selim er-Râsibî, el-Basrî (III,574/7646)
71. Muhammed b. Sevâ' es-Sedûsî (III,576/7658)
72. Muhammed b. Âiz ed-Dımaşkî (III,589/7724)
73. Muhammed b. Abdurrahman, İbn Ebî Zi'b (III,620/7837)
74. Muhammed b. Mahbûb el-Bennânî (IV,25/8119)
75. Muhammed b. Müfric el-Kurtubî (IV,47/8200)
76. Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mekkî (IV,102/8485)
77. Muâz b. Hişam ed-Destüvâî el-Basrî (IV,133/8615)
78. Muâviye b. Atâ' (IV,136/8629)
79. Ma'bed el-Cühenî (IV,141/8646)
80. Mekhûl ed-Dımaşkî (IV,177/8749)
81. Mehdi b. Hilal, Ebû Abdullah el-Basrî (IV,195/8827)
82. Musa b. Seyyâr el-Esvârî (IV,206/8874; IV,227/8943)
83. Musa b. Ebî Kesîr el-Kûfî (IV,218/8912)
84. Musa b. Meymûn el-Basrî (IV,224/8931)
85. Nasr b. Tarîf el-Kassâb (IV,251/9034)
86. en-Nu'mân b. el-Münzir (IV,266/9097)
87. Hişam b. Ebî Abdullah ed-Destüvâî (IV,300/9229)
88. el-Heysem b. Humeyd el-Gassânî (IV,321/9298)
89. el-Vaddîn b. Atâ eş-Şâmî (IV,334/9352)
90. Velid b. Velid el-Anesî el-Kalânîsî (IV,350/9417)
91. Vehb b. Münebbih el-Yemânî (IV,352/9433)

92. Yahya b. Bistâm (IV,366/9465)
93. Yahya b.Hamza el-Hadramî (IV,369/9486)
94. Yahya b. Ya'mer (IV,415/9660)
95. Yusuf b. Meymûn es-Sabbâğ (IV,474/9889)

Ek 2: Zehebî'nin Sika Kabul Ettiği Kaderî Râvilerin Listesi

1. Sevr b. Zeyd ed-Dîlî el-Medenî (ö. 135/752)
2. Sevr b. Yezîd el-Kelâ'î eş-Şâmî (ö. 153/770)
3. Hassan b. 'Atiyye el-Muhâribî (ö. 130/747?)
4. Hasan b. Ebi'l-Hasen (Yesâr) el-Basrî (ö. 110/728)
5. Zekerîyya b. İshak el-Mekkî (ö. 150/767?)
6. Sa'îd b. Ebî 'Arûbe (ö. 156/773)
7. Sellâm b. Miskîn, Ebû Ravh el-Ezdî en-Nemerî (ö. 164/780)
8. Seyf b. Süleyman el-Mekkî (ö. 151/768)
9. Şeybân b. Ferrûh el-Übüllî (ö. 236/850)
10. Salih b. Keysân el-Medenî (ö. 140/757?)
11. Abdullah b. Ebî Lebîd el-Medenî (ö. 130/747?)
12. Abdullah b. Ebî Necîh (ö. 131/748)
13. Abdülvâris b. Sa'îd el-Anberî (ö. 180/796)
14. Ömer b. Ebî Zâide
15. İmrân b. Müslim el-Kasîr (ö. 150/767)
16. Katâde b. Di'âme es-Sedûsî (ö. 117/735)
17. Muhammed b. Sevâ' es-Sedûsî (ö. 187/803)
18. Muhammed b. Abdurrahman, İbn Ebî Zi'b (ö. 159/776)
19. Hişâm b. Ebî Abdullah ed-Destüvâî (ö. 153/770)
20. el-Heysem b. Humeyd el-Gassânî (ö. 190/806?)
21. Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)

Ek 3: Kaderî Olmakla Birlikte Rivayetleri Makbul Râvilerin Listesi

1. Ma'bed el-Cühenî (ö. 83/702?)

2. Yahya b. Ya'mer (ö. 90/708?)
3. Mekhûl ed-Dımaşkî (ö. 112/730)
4. Umeyr b. Hâni' el-Anesî ed-Dârânî (ö. 127/744)
5. Abdurrahman el-Esam (ö. t.y.)
6. Musa b. Ebî Kesîr el-Kûfî (ö. 130/747?)
7. Atâ b. Ebî Meymûne el-Basrî (ö. 131/748)
8. Berd b. Sinan, Ebu'l- 'Alâ' (ö. 135/752)
9. Dâvûd b. el-Husayn, Ebû Süleyman el-Medenî (ö. 135/752)
10. el-Alâ b. el-Hâris ed-Dımaşkî (ö. 136/753)
11. Avf el-A'râbî, Ebû Sehl el-Basrî (ö. 147/764)
12. el-Vaddîn b. Atâ eş-Şâmî el-Kefersûsî (ö.149/766)
13. Abdurrahman b. İshak el-Medenî (ö. 150/767?)
14. Hasen b. Zekvân (ö. 150/767?)
15. Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Mahramî (ö. 151/768)
16. Abdülhamid b. Cafer el-Ensârî (ö. 153/770)
17. İsa b. Meymûn el-Ceraşî, İbn Dâye (ö.160/776?)
18. el-Mübârek b. Fadâle (ö. 164/780)
19. Abdurrahman b. Sabit b. Sevbân ed-Dımaşkî (ö. 165/781)
20. Muhammed b. Selim er-Râsibî, el-Basrî (ö. 167/783)
21. Hafs b. Ğaylân ed-Dımeşkî (ö. t.y.)
22. Ali b. Ali b. Nicâd er-Rıfâ'î (ö. 170/786?)
23. İshak b. Hâzim, İbn Ebî Hâzim (ö. 170/186?)
24. Muhammed b. Râşid el-Mekhûlî eş-Şâmî (ö. 170/786)
25. Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mekkî (ö. 180/796)
26. Muhammed b. Dînâr et-Tâhî el-Basrî (ö. 180/796?)
27. Yahya b. Hamza el-Hadramî (ö. 183/799)
28. Ğassân b. Mudır (ö.184/800)
29. Abdüla'lâ b. Abdila'lâ es-Sâmî (ö. 189/804)
30. Muâz b. Hişam ed-Destüvâî el-Basrî (ö. 200/815)
31. Abdulvahhab b. Atâ el-Hifâf (ö. 204/819)
32. İshak b. Muhammed el-Müseyyibî (ö. 206/821)
33. Muhammed b. Âiz ed-Dımaşkî (ö. 233/847)

34. Muhammed b. Mahbûb el-Bennânî (ö. 233/847)

Ek 4: Dâî olan Kaderî Râvilerin Listesi

1. Ğaylân b. Ebî Ğaylân (ö.120/738?)
2. en-Nu'mân b. el-Münzir (ö. 132/749)
3. er-Rabî' b. Berrâ (ö. t.y.)
4. Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî (ö. 144/761)
5. el-Fadl b. İsa er-Rakkâşî (ö. 150/767?)
6. Abbâd b. Mansûr en-Nâcî (ö. 152/769)
7. Cârîye b. Heram, Ebû Şeyh el-Fukaymî (ö. 170/786?)
8. Mehdi b. Hilal, Ebû Abdullah el-Basrî (ö. 170/786?)
9. Abbâd b. Suheyb el-Basrî (ö.212/827)
10. Yahya b. Bistâm (ö. 220/835?)
11. Kurt b. Hureys el-Bâhilî (ö. t.y.)
12. Muhammed b. Müfric el-Kurtubî (ö. 380/990)
13. Abdullah b. Ahmed el-Fârisî (ö. 407/1016)
14. Abdullah b. Cerîr (ö. t.y.)

Ek 5: Başka Sebeplerden Zayıf Kabul Edilen Râvilerin Listesi

1. Leys b. Enes (ö. t.y.)
2. Musa b. Seyyâr el-Esvârî (ö. t.y.)
3. Hâlid b. Rabâh el-Hüzlî (ö. 150/767?)
4. Yusuf b. Meymûn es-Sabbâğ (ö. 150/767?)
5. Abdullah b. Ubeydullah (ö. t.y.)
6. Abdullah b. Müslim (ö. t.y.)
7. Kehmes b. el-Minhâl (ö. t.y.)
8. Mübârek b. Mücahid el-Mervezî (ö. 160/776)
9. Nasr b. Tarîf el-Kassâb (ö. 160/776?)
10. Osman b. Miksem el-Berrî (ö. t.y.)
11. Sadaka b. Abdulah es-Semîn (ö. 166/782)

12. Muâviye b. Atâ' (ö. t.y.)
13. Hasen b. Dînâr, Ebû Sa'id et-Temîmî (ö. 170/786?)
14. İbrahim b. Ebî Yahya el-Eslemî (ö. 184/800)
15. Hakîm b. Hizâm el-Ezdî el-Basrî (ö. 190/805?)
16. Muhammed b. Zâide el-Kûfî es-Sayrafî (ö. 190/805?)
17. Süleyman b. Amr, Ebû Dâvûd en-Nehaî (ö. 190/805?)
18. Bîkr b. eş-Şerved es-San'ânî (ö. 200/815?)
19. Sa'd b. Sa'id b. Ebî Saîd el-Makburî (ö. 200/815?)
20. Amr b. Fâid el-Esvârî (ö. 200/815?)
21. Cafer b. Cîsr, Ebû Süleyman el- Kassâb (ö. 220/835?)
22. Velid b. Velid b. Zeyd el-Anesî (ö. 220/835?)
23. Muhammed b. Sellâm b. Abdullah el-Cumahî (ö. 231/845)
24. Ahmed b. Ubeydullah b. Ammâr (ö.314/926)
25. Musa b. Meymûn el-Basrî (ö. t.y.)

ÖZGEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Muhammed Ali		BÜYÜKSOYLU
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	Arapça		
ve Düzeyi	YÖKDİL:88		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	2008	2012	Konya Meram Anadolu Lisesi
Lisans	2012	2017	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İslam ve Din Bilimleri Fakültesi
Yüksek Lisans	2017	-	İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Temel İslam Bil./Hadis
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2019	Devam ediyor	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:			
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
Tarih İmza Adı Soyadı		26.04.2021 Muhammed Ali BÜYÜKSOYLU	

